Рік XIV. Р. 1905 кн. I. Т. LXIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, I B. B. LXIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 22/II с. с. 1905.

Рік XIV. Р. 1905 кн. I. Т. LXIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, I B. B. LXIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 22/II с. с. 1905.

Зміст LXIII тому.

Inhalt des LXIII Bandes.

Оборонна орґанїзація

руських селян на галицько-угорськім пограничу в 1848—49 рр.

Написав **Іван Кревецький.**

Бурливі роки 1848—49 надали галицьким Русинам незвичайно великої ваги. Поминувши той факт, що саме тодї припадає їх перший виступ на арену полїтичного житя, поминувши також їх перші кроки в розвою орґанїзациї і народнього письменства, згадані роки важні з иньшої причини. Хід історичних подій зложив ся так, що перед галицьких Русинів виринула велика роля — рішати своїм кроком полїтичний уклад кордонів. Та тільки тої ролї нїхто з тогочасних руських полїтиків не був сьвідомий.

Щоб яснїйше зрозуміти річ, киньмо оком на тодїшні революцийні події. Звістка про революцію у Франциї заворушила найперше мешканців Відня. Результатом було те, що мінїстер Меттернїх мусїв уступити, а цїсарський двір два рази втїкав з Відня. Навіть часть війська відмовила послуху[1]), а австрийську столицю мусїли брати штурмом. Віденцї змагали до загальної свободи.

Праця ся предложена була на історичнім семінари проф. Грушевського і друкуєть ся тут з деякими змінами відповідно до зроблених ним вказівок.

[1]) Дехто заперечує тому, наче-б австрийська армія коли небудь схиляла ся до революцийних кличів (пор. Dr. Herman Maynert, Geschichte des Kriegwesens und Heeresverfassung in der österreich. Monarchie. Ст. 171), одначе те заперечене опрокидує факт, що один віденський полк, коли дістав приказ іти проти Угрів, не хотїв послухати і мінїстер Лятур мусїв, щоб присилувати його до походу, покликати один полк аж з Галичини, причім між обома прийшло до уличної бійки (Ш. Сеньобо, Австрия в XIX ст. Ст. 28).

Та побіч того змагання до загальної свободи революцийні рухи з з 1848—49 рр. носили на собі дуже сильне пятно национального характеру.[1]) І оба ті стремлїння доконують того, що оріґінальний австрийський амальґамат народів почав тріскати, почали виринати серйозні заходи, щоб австрийську імперию розбити на малі национальні териториї.[2]) Так австрийські Німцї змагають до того, щоби нїмецькі провінциї відірвати від Австриї і прилучити їх до нїмецького союза. Так само італїйські провінциї, Медіолян і Венеция підняли грізну ворохобню проти Габсбурґів, бажаючи перейти до сардинського короля. У славянських краях вибухли незалежно чотири национальні рухи. В Галичинї прийшло до перепалки в Кракові і у Львові, де вели ся конспірациї в цїли відбудовання історичної Польщі. Те саме діяло ся в Чехії, де кн. Віндішґрец збомбардував Прагу, а цїлий край проголосив під військовими законами: Чехи мріли про королївство сьв. Вячеслава. Південні Славяни, Хорвати і Серби виступили зі змаганнями до краєвої автономії і почали під проводом Єлячіча завзяту кампанїю проти Мадярів. Те саме зробили угорські Словаки, з'орґанізувавши під проводом Гурбана і Штура 8.000 людий. Навіть повстали румунські селяни в Семигородї, домагаючись з'орґанїзованя румунської провінциї.[3])

Але найгрізнїйшим було повстанне Мадярів. Проти австрийських сил виставили вони три армії, що числили разом 160.000 людий. Те число з кождим днем значно зростало. Мадярам прийшли в поміч польські еміґранти і революцийна заверюха обняла цїлу Угорщину. Очи цїлої Европи були звернені на революцийну Австрию.

І як раз тодї прийшла черга на Русинів. Під впливом тих рухів пробудили ся вони з вікового сну і виступили відразу на полїтичну арену. Та тут заскочила їх альтернатива: чи перехилити ся на сторону загроженої держави і виступити до боротьби з революцийним демоном, чи самим пристати до тих рухів? І тут виявляєть ся та велика вага руського кроку, що, куди-б небудь звернув ся, потягав за собою далекосяглі наслїдки. Бо коли-б Русини були перехилили ся на сторону революциї і ворожо виступили проти австрийського правительства, то були-б відразу знайшли ся в рядах Мадярів і Поляків, що дуже серйозно заходили ся коло відновлення полїтичної самостійности.

---

[1]) Ш. Сеньобо, Міжнародні революцийні партиї в XIX ст. Ст. 20. [2]) Ш. Сеньобо, Австрия в XIX ст. Ст. 20. [3]) Dr. Fr. Krones, Handbuch der Geschichte Oesterreichs T. IV, ст. 688.

Тодї польське повстаннє в надвислянських провінциях Росиї, де тільки ждали на знак з Галичини, було би без сумнїву фактом доконаним, а через те оружна поміч Росиї проти Мадярів зовсім неможлива.[1]) Тодї Австрия сама не була-б нїчого вдіяла і австрийський кордон виглядав би нинї инакше.[2])

Та воно, як звісно, так не стало ся. Історична консеквенция[3]) перехилила галицьку Русь на другий бік і вона дуже поважно зашахувала революцийну Польщу. Страшна різня в Тарнівщинї в 1846 р. була для польської шляхти грізним memento.

Але вага Русинів показала ще більше наглядно. Коли відділи мадярських повстанців загрозили нападом на Галичину,

[1]) Ту небезпеку розуміло добре российське правительство і очи петербурґських полїтиків були в першій мірі звернені на Галичину. „Коли би Галичина пробувала відорвати ся, сказав раз цар Микола I, то я, не зважаючи на нїякий крик, піду просто походом і заберу той край в імени цїсаря Фердинанда, без огляду на власну користь; бо заприязнені держави мусять лучити ся, щоби хоронити своїх інтересів в „польських провінциях" (пор. v. Helfert, Geschichte Oesterreichs, т. IV, 2, ст. 327). Яка небезпека грозила для Росиї, „коли-б Галичина пробувала відорвати ся", ми сказали. (Пор. також Петербургская Газета 1849, з д. 11 мая і St. Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi (II вид.) ст. 593). Так само в 1837 р. сказав той самий цар підчас великих маневрів під Вознесенськом отсї характеристичні слова до кн. Віндішґреца: „Дивіть ся на то військо, як на Вашу резерву" (v. Helfert, ibid.).

[2]) Галицкая Русь въ европейской политицѣ, ст. 76—77.

[3]) Кажу „історична консеквенция", бо хід історичних подій винен в тому, що нї одна з причин тодїшних революций (загально европейська реакция лїбералїзму проти абсолютної держави, ідея национальних традиций проти династичній полїтицї і стремлїння до краєвої (декуди державної) автономії проти централїзмови — пор. Dr. Fr. Krones, Handbuch der Geschichte Oesterreichs, т. IV, ст. 633) не могли одушевити галицьких Русинів. Одно тільки стремлїннє до национально-краєвої автономії (пр. проєкт подїлу Галичини, а в дальшій консеквенциї прилученнє до неї північної Буковини і руської части Угорщини) як так ворушило тих людий, але як раз те стремлїннє поставило їх відразу в ряди клясичних „Тирольців Сходу", а тим самим ворожо настроїло проти революцийної польської шляхти. Бо з одного боку, як справедливо замітив проф. Томашівський (Ш. Сеньобо, Австрия в XIX ст., ст. 97), Русини й не могли инакше зробити, як зробили Хорвати, що були в дуже анальоґічнім положенню, бо як тим Мадяри, так Русинам Поляки дали ся як найблизші безпосередні сусїди більше в знаки, чим далекий центральний віденський уряд. З другого боку в Русинів ще були свої специяльні рахунки й антаґонїзми до Поляків з часів історичної Польщі. Зробити иньший крок вони не могли. Иньша річ, чи той крок був щасливий...

а революцийні галицькі елементи чим раз більше позирали на на той бік Карпат, тоді австрийське правительство, щоб не анґажувати правильного війська, яке тоді було дуже потрібне в Італії, Відні і в самій Угорщині, віддало оборону краю галицько-руським селянам і стало в тій цїли формувати три військові орґанїзациї: селянську оборону галицько-угорського погранича, шість відділів добровольців, т. зв. руських стрільців і не доведені до значнійшого результату руські міщанські ґвардиї.[1])

Тут обговоримо найперш першу орґанїзацию, а про дві другі скажемо иньшим разом окремо.

I.

Вже під конець 1848 р., коли тільки почала ся серйознїйша военна акция на Угорщинї, почали мадярські ватаги перебігати галицько-угорську границю і непокоїти пограничні галицькі села.[2]) „Завидують нам часто, пише кореспондент „Зорі галицкої“ дня 13 лютого 1849 р. з Жупаня[3]), що перебуваючи в горах, проживалисьмо той рік спокійнїйше від иньших людий; одначе то несправедливо, бо забурення вже від кількох недїль перенесли ся з міст у наші гори, а мабуть нїгде не наробили такого переполоху, як саме у нас. Від 1 падолиста (1848 р.) тримали Мадяри границю від Галичан заперту і відбували сторожу на Бескидї. Там де скарбовий гостинець перетинає ся проти Климця, $^{3}/_{4}$ години від нас, стоять дві коршмі:

---

[1]) З виїмкою одного Яворова, де руська ґвардия дїйстно істнувала.

[2]) Галичина в 1848—49 р. була поділена на округи (Kreise) і в східній части таких округів було 12; з них на галицько-угорській границї лежало пять: сяніцький, самбірський, стрийський, станиславівський і коломийський, а з них найбільше витерпіли від мадярських нападів тільки останнї чотири; в сяніцькім окрузї нападів майже не було. Відповідно до нинїшнього адмінїстрацийного поділу Галичини ті чотири округи займали повіти: косівський, снятинський, коломийський, городенський, надвірнянський, богородчанський, станиславівський, товмацький, більшу половину бучацького, долинський, калуський, стрийський, турчанський, жидачівський, часть рогатинського, дрогобицький, самбірський, старомійський і рудецький; з того граничать з Угорщиною: косівський, надвірнянський, долинський, стрийський, турчанський і часть станиславівського. Цїла Буковина становила один округ черновецький і з того нинї притикають до границї повіти: кімполюнґський і часть радовецького.

[3]) Зоря Галицка, 1849, ч. 18. Лист з Жупаня (село в стрийськім окрузї на самій угорській границї).

одна наша, а друга належить до Угорщини. З тої злишньої зробили Мадяри касарню. Відти ходили вони на чати, зганяли наших стражників з границї, помагали виходцям польським переходити до себе[1]), пантрували всього і доносили, що діяло ся. З тої причини прислали до нас окружного комісаря, що ще пробуває тут до тепер, а 15 грудня прийшло 50 людий піхоти, бо вже тодї ми лякали ся нападу на наші пограничні села“.

Вправдї при кінци 1848 р. ті напади були ще тільки спорадичні, одначе страх перед ними кольпортував ся живо поміж надграничною людністю і примушував галицькі військові власти звернути звою увагу також і в ту сторону. І військова команда посилала зразу правильне військо, що мало на цїли не допускати до пограничних нападів і стримувати перехід через границю, одначе незабаром покинула ту практику. Причиною того було те, що самого правильного війська ставало в краю що раз меньше, бо галицькі полки що раз більше виходили поза границї Галичини, щоби дусити повстаннє в Італії (під Радецким), в Віднї і в самій Угорщинї, а противно напади ставали що раз частійшими і на більшій териториї. Треба було оглянути ся за кимсь иньшим, кому можна би передати оборону галицької-угорської границї. В противнім разї ті останнї полки, що були лишили ся в Галичинї, не могли нїяким чином кидати своїх позиций.[2]) А вони так дуже були потрібні де инде!

І австрийське правительство знайшло помічника, що зовсїм безкористно підняв ся труду, а ним були руські селяни. Гадка, ужити селян до пограничної оборонної акциї вигинула в правительства несьміло ще в перших початках мадярського повстання. Вже 27 падолиста 1848 р. видала краєва президия, якої головним шефом був тодї Залєский, розпорядження[3]), в якім

---

[1]) Те саме говорить урядовий акт ц. к. президиї краю з 27 падолиста 1848 р., ч. 15.301 (див. дальше).

[2]) Коли від Гамерштайна зажадали висилки помочи австрийським військам на Угорщинї, він 17 грудня 1848 р. відповів отверто: „не можу вислати з краю анї одного баталїона, бо відслоненє границї в наслїдок вимаршу ґр. Шлїка (австрийського ґенерала в Галичинї) позволяє польскій еміґрациї на небезпечну забавку, а також рівночасно треба побоювати ся нападу з угорського боку (Fr. v. Helfert, Geschichte Oesterreichs, т IV, 2, ст. 333; St. Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi (II вид.) ст. 592).

[3]) № 15.301 (див. Бібл. Наук. Тов. ім. Ш. рукоп. № 19 п заг. „Рукописи Остермана“ ч. 1, ст. 515—516). Остерман, тип нїмецького

повідомляє про всї ті зарядження, які хоче перевести з причини мадярського повстання здовж галицько-угорської границї. Ті зарядження уложила вона в порозумінню з ґенералом командантом і адміністратором Пехером на те, щоб з'орґанізувати точну і сильну сторожу на галицько-угорській границї і стримати перехід чи поодиноких людий, чи цїлих відділів[2]), що хотїли би взяти участь в революцийних боротьбах на Угорщинї, а передовсїм, щоб силою стримати оружні напади, що могли би стати небезпечними для спокою і законного порядку в тих сторонах". Головною силою, що мала спинювати ті напади з Угорщини і переходи оружних відділів з Галичини, була зразу жандармерия, фінансова сторожа і поодинокі відділи війська. В тій цїли призначувало згадане розпорядженнє пр. для станиславівського округа 60 людий з жандармериї і фінансової сторожі, а їх розміщеннєм здовж загроженої границї мали занятися окружні комісари в порозумінню зі старостами циркулів. До помочи жандармам і фінансовій сторожі мало уживати ся війська передовсїм з окружних міст (Kreisstädte), а крім того визначувало ся ще подальшу специяльну резерву. Так пр. в станиславівськім окрузї такою специяльною резервою був 1 офіцир і 50 жовнїрів в Делятинї. Комісарі мали постійно перебувати в першій оборонній лїниї, себто недалеко самої границї, бути в постійних зносинах з пограничною обороною і командантом відділу другої лїниї та знати про всьо то, що як небудь стояло у звязи з їх місиєю.

Та для нас важна четверта точка того розпорядження, де між иньшим говорить ся таке: „Вкінци, коли-б було треба знищити або стримати нападаючи більших відділи, то конче треба брати під увагу також співдїланнє сїльського люду.[3]) Вправдї,

бюрократа з 1848—49 рр., займав в тих бурливих часах уряд окружного комісаря в Станиславівськім окрузї і брав живу участь в орґанїзованню селян. По собі лишив два великі томи записок (по 1.000 аркушевих сторін), де подано богато цїкавих материялів до характеристики 1848—60 рр. у східній Галичинї. Ті записки нинї в бібл. Наук. Тов. ім. Ш. у Львові.

[2]) Розумієть ся, тут треба мати на увазї крім польських ватаг також ті поодинокі правильні військові відділи Мадярів, що тодї стояли постійно в Галичинї і з передодень революциї втікали тайком з Галичини на Угорщину (пор. St. Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi (II вид.) ст. 584).

[3]) „In letzterer Beziehung soll erforderlichen falls, namentlich, wenn es sich um die Aufhebung oder Verprängung grösserer eindringenden Banden handeln sollte, auch die Mitwirkung des Landvolkes in Ausspruch genommen werden".

по інструкциї, виданій для жандармів, громади мають вже обовязок давати їм прибічну поміч, потрібну до виконання їх розпорядків, одначе зі згляду на наслідки, які легко могли би викликати такі покликування селян, а передовсім зброєннє в більшій масї, вважає ґубернатор потрібною річю віддати цїлу справу в руки виделеґованих окружних комісарів. А вже їх задачею буде не тільки вести такі узброєння розумно і оглядно, але під загрозою особистої відвічальности дбати про те, щоб тих покликаних селян, коли вони сповнять свою задачу, себто дадуть потрібну поміч, завертати назад до їх звичайних занять".

Таке було розпорядженнє з 27 падолиста 1848 р. Та від того часу угорська революция майже з кождим днем ставала сильнїйшою, а з тим більшала небезпека, яка грозила Галичинї. Цїсарським військам, що вступили на Угорщину, не дуже щастило ся, а специяльно тим відділам, що були в Семигородї. Саме тодї обняв там провід над мадярськими військами поляк ґен. Бем і став карколомним походом гонити за австрийським полководцем Урбаном. Урбан втїкав перед Бемом чим раз дальше на північ, а тим самим мадярські війська чим раз більше наближували ся до границь Галичини. Поміж пограничною людністю стали перебігати алярми, що Мадяри от-от нападуть на Галичину. Тодї галицька краєва президия зрозуміла, що треба серйознїйше подумати про оборону границь і забрати ся скорим темпом до орґанізовання селян. В сїй справі вже дня 6 січня 1848 р. розіслала до старостів пограничних округів, самбірського, стрийського, станиславівського і коломийського перший нарис орґанізацийного пляну. Характеристичні слова, що попереджають той нарис зовсїм потверджують наші початкові виводи. „В останнїх часах — говорить ся там, — — відновляють ся поголоси, а навіть потвержують ся богатьома доказами п. старостів, що мадярські повстанцї задумують насильні напади на Галичину; а при слабій військовій силї в тих сторонах не всюди і не зараз можна успішно виступати проти таких заколотів спокою. Ті обставини спонукали мене і його ексц. ґенерал-команданта обговорити з п. начальником колеґіяльної управи способи, щоби зарядити по змозї потрібну осторожність в інтересї законного порядку, а передовсїм в інтересї охорони перед такими нападами найблизше вагрожених сїльських мешканцїв на угорській границї. Для осягнення тої мети постановлено приступити до з'орґанізовання оборони (Aufgebotes) в о-

кругах самбірськім, стрийськім, станиславівськім і коломийськім, а до того визначеного з військового боку ц. к. ґенерал-майора фон Барка“.

То був перший крок в оборонній орґанізациї руських селян, за яким мали піти дальші вказівки і розпорядження, що вкінци скристалїзували ся в однім плянї, по котрому остаточно й сформовано пізнїйші селянські кадри. Поки що мав ґен. Барко зараз після виданя розпорядження зі 6 січня безпроволочно удати ся найперш до Коломиї, далї до Станїславова, Стрия і Самбора, щоб в порозуміню з тамошнїми властями приступити таки зараз до орґанізациї оборони після виданого нарису.[1])

[1]) Той перший нарис звучить так:

1) Передовсім не треба спускати з уваги дїйсної річи, що подані постанови треба вважати за приготовленнє до тих способів обезпеки, які мають увійти в житє, коли справдї наступлять або будуть могли незабаром наступити напади згаданої категорії.

2) До з’орґанізовання оборони мають бути визначені рухливі і вірні окружні комісари і то на більше місцях відразу; їх обовязком буде розумно і обережно інтервенїювати в порозумінню з місцевими управами у всїх вступних роботах, що тикають ся тої справи, наглядати місцеві управи в виконуванню їх обовязків і старати ся, щоби в нїчім не переступати поза означену ціль.

3) Незвичайно успішним для правильного і скорого виконання тих постанов буде установленнє десятників, яких треба визначувати з поміж найбільше вірних ґосподарів для кождих 9 людий оборони. Коли прийде алярм, то коло такого десятника має збирати ся решта 9 людий і як найпильнїйше слухати його розказів. Ті десятники разом зі своїми відділами будуть віддані під прикази провідників, яких установить ся з рамени війська або фінансової сторожі.

4) Щоби відповідно і порядно виконати ті постанови, треба конче порозуміти ся з вп. ґенерал-майором фон Барком і ґуберн. начальником циркулу та втягнути до того особи, що докладно обізнані з місцевими відносинами; потім частину краю здовж границї треба подїлити на циркули і секциї, для кождого циркулу назначити наперед вождів і провідників, докладно визначити місця, де покликані до оборони селяни мають на даний алярм безпроволочно зібрати ся і поучити на розум громади, до котрого циркулу і секциї вони належать, де мають збирати ся люди з кождої громади і за чиїм проводом вони мають йти. Зрештою в відповідних місцях треба уставити алярмові знаки і віддати їх громадам, щоби стерігли; при тім поучити їх про значіннє і ужиток тих знаків.

5) Тому, що не стало сталевого оружа, заходить конечність узброїти оборону иньшим способом. Рід того оружа означить вп. ґенерал-майор Барко в порозумінню з п. начальником округа і по розслїдженню всїх місцевих й иньших відносин. Щоби забезпечити ся перед всяким над’ужитєм

Але за той час лихо не спало. Австрийським військам вело ся чим раз фатальнійше, так що вже дня 4 січня Урбан був змушений перейти буковинську границю і таким способом опинив в буковиньскім місточку Пояна-Стампі. Але й тут не міг довший час лишити ся, бо слідом за ним гонив Бем і в хвилї коли Урбан прийшов до Дорни-Ватри, він з мадярським військом вступив на буковинську землю. Дня 6 січня Урбан був вже аж в Кімполюнзї. З яким поспіхом втікала перед Мадярами Урбанова армія видко хочби з того, що чотири днї нїчого не варила.[1])

Напад Бема на Буковину, хоч не несподіваний, перелякав всїх в найвисшім степені. Вістка про напад Бема на Буковину, каже Гельферт[2]), викликала в Чернївцях безпамятний страх. Богато родин покинуло місто. Цїсарські каси попаковано, щоби, коли небезпека збільшить ся, перенести їх в безпечне місце.

Не меньше враженне зробила та вістка і в Галичинї. До Львова прийшла вона зі 7 на 8 сїчня і скоро розширила ся по

і щоби правильно виконувати постанови, заряджую, щоб оборона складала оруже у визначених десятників, що будуть особисто відвічальні за його належне перехованне. Видавати його підвластній дружинї вільно тільки тодї, коли дійсно буде алярм; коли небезпека промине, мають десятники забрати оруже знов до себе на сховок. Коли зовсім розвяже ся оборона, то вп. начальники округів мають постарати ся під особистою відвічальністю, щоб то оруже чи перемінено на первісний вид, чи знищено.

6) Щоби вислїджувати грозу такого насильного нападу треба буде передовсїм постарати ся про довірочних інформаторів, що мали-б подавати скорі і певні вістки про рух повстанцїв на Угорщинї і про їх кождоразовий намір впасти до Галичини, а дальше про їх число і стан, в якім вони знаходять ся. Тому вп. старости округів нехай зараз постарають ся забезпечити і висилати таких інформаторів. На покритє видатків, які з того вийдуть, посилаю Вам в додатку 150 зр., з чого Ви в своїм часї подасте рахунок. Вкінци роблю вп. начальника округа особисто відвічальним за те, аби ті постанови, видані під напором найконечнїйшої потреби, не перемінили ся в насильства і иньші вибрики сїльського люду, і щоби він, коли мине небезпека, вертав назад до звичайного занятя; також жадаю від Вас, аби Ви як найскорше висилали менї від себе звістки про виконуванне тих вказівок і про всї важнїйші поміченнє в тім обсягу".

[1]) Подрібнїйше про той цїкавий похід див.: Helfert, Geschichte Oesterreichs vom Anfange des Wiener October-Aufstandes 1848. T. IV, 2, ст. 274; також Oester. Soldatenfreund, 1849, ч. 29, п. з. Ein charakteristischer Zug Urbans.

[2]) I. A. Fr. von Helfert, т. IV, 2, ст. 274.

місті, де польські революцийні елементи вже від кількох днів розсївали трівожні поголоски.[1]) Всюди було чути якісь трівожні алярми: 30.000 Мадярів йде вже походом, в Сиґеті збирає полковник Пйотровский корпус, аби впасти через Карпати до Галичини; що не тільки на Буковину нападали узброєні мадярські відділи, але також на округи коломийський, стрийський і самбірський; що забрали в полон цлових урядників та дійшли з одної сторони до Турки, а з другої до Сколього; що Ґерґей зрадливим наворотом заманює цїсарські війська все глибше в серце Угорщини. Навіть говорили, що в Кракові енерґічно готовить ся повстаннє, розгалужене аж до Познанщини. Вправдї в самім Кракові нїчого не було звісно про повстаннє, але за те увага всїх була занята Бемом. Богато ходило на гору Косцюшка і пересиджувало на її вершку, щоби побачити, як будуть входити до Кракова побідні відділи їх ґенерала-земляка; в богатьох домах поробили навіть приготовлення, щоби угостити дорогих жовнїрів.[2])

Галицька ґенеральна команда знайшла ся в прикрім положенню. В краю війська було небогато, між польською людністю тлїла непогасла іскра революциї, а тут прийшов новий клопіт з Буковиною. Одначе не вважаючи на то все, щоб ратувати ситуацию, вислала вона на Буковину два баталїони з полку Дайчмайстер і Гартман, одну батерию і одну шкадрону цїсарських швалїжерів і то з таким поспіхом, що військо в 9 годинї рано дістало приказ, а в 11 годинї перед полуднем було вже в походї. Того дня був великий мороз — 22 степенї низше зера, а то мало такий наслїдок, що незабаром після вимаршу зі Львова привезли сюди назад декілька возів повних жовнїрів з відмерзлими членами тїла, з яких богато померло в шпиталї. Рівночасно з тим походом вибрав ся ґен. Барко в південно-східні округи Галичини, щоб, як ми вже згадували, зачати орґанїзацию пограничної оборони.

Але небезпека мадярського нападу грозила Галичинї не тільки зі сторони Семигороду і Буковини. Не меньше грізною була ситуация в північній Угорщинї. Командант північної мадярської армії Юрий Кляпка побив австрийського ґен. Шлїка, що війшов був на Угорщину через Дуклянський перехід з Галичини і він мусїв відступати на північний-захід. Крім того Кошут вмів одушевити богатьох Словаків і угорських Русинів

---

[1]) ibidem. [2]) Regiment Schönfals, ст. 82.

до мадьрської революциї і їх не мало вступило до мадярських полків. Побіч Кляпки оперував в північній Угорщинї також Ґерґей.

Побіди Мадярів на південнім склонї Карпат мали дуже сильний вплив на галицьких Поляків. Богатьох їх, що були перше ґвардистами, або й правильним військом в 1831 р., переходили громадно через Карпати на Угорщину; одні з них вступали до армії Кляпки, иньші становили відділ охотників під Височким, ще иньші йшли в Семигород до Бема. І нічого не помагали жандармські патролї, що мали стеречи переходу через границї. Всїх Поляків було в мадярських відділах до 3.000[1]), між ними богато визначнїйших осіб, як Дембіньский, Жабоклїцкий, кн. Воронецкий, Бем, Височкий і ин. На самій східній галицько угорській границї оперував згаданий вже польський полковник Пйотровский, якого мадярське правительство заіменувало командантом корпусу здовж Карпат аж до Семигороду. Він навіть дня 7 сїчня видав зі Сиґету палку відозву до польської шляхти в Галичинї, щоб вона громадно переходила Карпати і збирала ся в Сиґетї під його командою.[2])

---

[1]) W. Rüstow, Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849, ст. 36.

[2]) Ориґінал тої відозви такий:

Bracia!

Już zdaje się czas, by zasłona (która jakby czarodziejskom mocom dotychczas oczy Wasze zakrywała) uchylonom została. — Przejrzyicie! Z owych liberalnych instytucyi, wolności osobistej, druku i mowy, tyle razy przyrzeczonej, podpisanej przez samego Tyrana, spostżeżecie:' — zero — Rzond któren na dopiencie swych zbródniczych celów przeciw ludom, nie szanuje ni prawo Boga ni ludzkosci, zimnom kwiom poduszczajonc przez swych siepaczy lud wiejski poczciwy ale ciemny, przeciw panom (натяк на мазурську різню панів в 1846 р.) i placonc bezstydnie u oczach całej Europy publicznie za glowe szlacheckom, wygubil 800 familiji, rzond mowie, któren pózniej w potrzebie przemawiajonc do tegoż samego kraju, wyraża sie „meine liebsten Kinder“, a teraz nie zważaionc nie na dawne, ni na nowe prawa, robi co mu się podoba. Rzond taki nie może i nie powinien istnieć. Godzina już wybiła — Bracia nasi Węgrzy podali nam renke i ofiarujom swom pomoc, ruszcie się i pokazcie światu, zeście potomki tych samych przodkow waszych, co swiat swym menstwem i wytrwalosciom zdumiewali. Przybywajcie! Mamy już legiony polskie i te już dały dowody w kazdej bitwie, że som polskiemi. Mnie podpisanego Rzond nominowal komandantem korpusu wzdluz Karpat az do ziemi Siedmiogrodzkiej. — Kazden przybyly na ziemi Wengierskom w pierwszej Wladzy dowie się o mojej glownej kwaterze, otrzyma ulatwienie

Під впливом в сусідних краях почали і в Галичині показувати ся симптоми революциї. Щоби не допустити до заколочення спокою і щоби успішнійше реаґувати на революцийні заходи, проголосив командант краю в порозумінню з ґубернатором дня 10 січня цілу Галичину з містом Краковом і округом, а також цілу Буковину під військовими законами. Настала загальна конфіската оружа, підданнє всіх цивільних урядників військовим властям, застановленнє всіх часописий з виїмкою урядової „Lemberger Zeitung" і „Gazet-и Lwowskoï", а також „Gazet-и Krakowsk-oï" і руської „Зорі Галицкої"[1]), застановленнє всіх клюбів, політичних товариства, окрім „Головної Ради рускої" у Львові.[2]) Проголошено военний суд на тих, що мали-б у себе

dostania sie do Szigethu, gdzie sie wszystkiem dowie. — Kazdy przybyły z koniem lub broniom natychmiast zostanie od Rzondu podlug wartosci konia i broni wypłaconym i zold tak jak wszystkie wojska regularne wengierskie od daty wstompienia pobierać bendzie. - Bracia Galicyjanie! Chociaz niedlugo bawiłem w Galicyji, lecz umiałem poznać Wasze serca, proste otwarte do tego stopnia, ze z pierszemi oszustami Europy nie chceliście postempować jak legalnie. — Stosujonc się tedy do Waszego zwyczaju, by wszystko byo legalnym przybralem sobie tytuł komornika na mocy którego podaje do publicznej wiadomośći, iż w imieniu praw, od Boga ludom nadanych przychodze ezekwować dług winny naszej Ojczyżnie; dla tego przebaczenie ogolne za przeszlość. Wzywam przeto bez różnicy i excepcyi mieszkańców ziemi Polskiej, aby sie z takowom wypłatom spieszyli: rozumicie mnie jak sie dług Ojczyzny płaci — Potreba nieodzownego działania i to natychmiast. -- Każdemu dobremu Polakowi nie jest tajno — a zatem oświadczam iż uiszczajoncem się dłoń braterskom z uścisnieniem serca podamy i lonсznie dzialać będziemy. — Lecz hańba opaźniajoncem sie, biada niechentnem a miecz i ogien sprzeciwiencem się zapowiadam.

Siget d. 7 Stycznia 1849. Komandant z Karpat korpusu siły zbrojnej polsko-Wengierskiej.

Polkownik Piotrowski.

[1]) Гельферт очевидно помиляє ся, подаючи між дозволеними часописями тільки три перші (IV, 2, ст. 275), бо підчас військової управи в Галичині виходила також „Зора Галицка" (див. № 3), яку зрештою само правительство попирало субвенциєю в висоті пренумерати одного примірника на 10.000 Русинів (див. урядова „Gazeta Lwowska" 1849, № 104): в 1848 р. було на підставі урядової статистики всіх Русинів в Галичині і Буковині 2,893.000, отже правительственна субвенция для „Зорі Галицкої" виносила сума **3.600 кор.** (пренумерата одного числа виносила річно 12 кор. 40 сот.).

[2]) Така сама похибка зайшла в Гельферта (ibid.) і при товариствах. „Головна Рада Руска" у Львові фунґувала і підчас стану облоги,

або тільки переховували оружє, що завзивали би до „повстання“, що стримували би почтову службу, курсованє курєрів, штафештів і т. д.

Тепер почав ся на цілій лінії страшний терор. Необережне слово, найменша погроза вистарчала, щоби опинити ся перед военним судом. Урядові часописи з того часу повні оголошень военних засудів, то за „розсїданє неправдивих трівожних вістий“, то за „намір перейти угорську границю і прилучити ся до повстання“, то за саму „погрозу нападу угорських повстанцїв на Галичину“, то за богато иньших річий.

Не вважаючи на то все, як каже Гельферт, „wollte sich der böste Geist, nicht legen[1]) і чим раз більше виступало познак, що казали догадувати ся з одної сторони недалекого нападу мадярських ватаг на галицьку границю, а з другої звязи угорського повстання з горячими елементами на північ від Карпат і приготовлювання близького вибуху в самім краю. Так одного дня затримав галицький ляндштурм недалеко Лїска богато возів, що їхали від угорської границї. Заки покінчяв ся перетрус, фірмани вспіли пропасти без слїду. При перетрусї показало ся, що на верху возів були зовсїм невинні річи, пр. товари, мука, збіже; одначе коли заглянули у спід, знайшли там тяжкі бочівки, де було перехованих 2.000 червінцїв і 100.000 кор. в срібних цванциґерах. В якій цїли транспортовано ті скарби до Галичини, не трудно відгадати.

Тепер старости поодиноких округів кинули ся з більшою енерґією до початої акциї і орґанізация пішла скоршим ходом наперед. Так староста станїславівського округа Найсер видав д. 9 сїчня розпорядженнє до окружного комісаря, яким був тодї Остерман і говорить в нім от що: „Угорський повстанчий корпус впав до Буковини. Заряджена в. призидияльним розпорядженнем з дня 6 с. м. орґанізация загальної оборони мусить після того безпроволочно зачати ся. Вам поручаєть ся безпроволочно

а навіть на її прошеннє ґенеральна команда рішила, що й провінциональні „Руські Ради“ можуть і дальше збирати ся й по оголошенню военної облоги в Галичинї, а то „зі згляду на вірний спосіб мислення руського народу, аби він не терпів на рівнї з ворохобниками“ (розпор. № 709). Одначе про кожде засїданнє треба було зголошувати до військової або цивільної власти, щоби на нїм міг бути присутний офіцир або урядник (Зоря Гал. 1849, ч. 7).

[1]) Helfert, IV, 2, ст. 276.

удати ся до свого циркулу і там орґанізувати оборону відповідно до доданої інструкциї. При тім замічаю, що тим разом не може бути й бесїди про якесь придїленнє війська, бо через повстання місцева військова сила значно зменшила ся“. За те, що тикаєть ся фінансової сторожі, то інструкция наказувала й дальше користувати ся її помочию. Але тут цікаві вказівки на те, яким способом належить приступати до орґанїзовання селян. „Зазив громад, каже інструкция, має відбувати ся при помочи зазивної промови, зверненої до самих селян. Роблять ся також заходи, щоб терен до того приготовило також духовенство. А що, як сказано, каже дальше інструкция, напад угорських повстанців вже виконаний, тому ви не маєте вже обмежувати ся на саме приготовлюваннє, але мусите скоро й енерґічно забрати ся до самого діла“. Дальше повтаряють ся звісні вже річи, яку ціль мають такі орґанізациї. Найперше треба недопускати до того, щоб у краю формували ся узброєні ватаги повстанців, щоби тутешні мешканці не подавали ніякої помочи мадярським відділам, а по тім треба ставити опір ворожим нападам. Що тикаєть ся першої справи, то треба наказати місцевим начальствам і громадам, щоб як найострійше виконували пашпортові приписи і для того уставили на відповідних місцях громадські варти.

По тих коротких вступних увагах іде тринайцять точок нової орґанізацийної інструкциї, що докладно обговорюють цілу ту справу. Одначе і та інструкция не була ще останнім словом, а наче субстратом до тих остаточних рішень, які мали запасти на спільних нарадах старостів округів, камерального радника і ґенерал-майора бар. Барка, що в тій справі навіть виправив ся був в південно-східний район Галичини. Вона має більше інформацийне значіннє як для людий, що орґанізували оборону, так і для самих селян, коли противно останнїй плян має чисто адмінїстрацийно-статистичний характер. Поодинокі точки тої інструкциї[1]) такі:

1) В округах коломийськім, станиславівськім, стрийськім і самбірськім мають зійти ся на нараду старости округів, камеральний радник і ґенерал-майор барон Барко.

---

[1]) Заголовок інструкциї такий: Instruktion zur Organisirung des Aufgebotes aus der Landesbevölkerung für Sicherung der Galizisch-Ungarischen Grenze gegen Einfälle aus Ungarn (пор. бібл. Наук. Тов. ім. Ш, рук. № 19 п. в. „Рукописи Остермана“ ч. І, ст. 518.)

2) Поділити округ на циркули, дістрикти і громади.

3) Визначити, кілько людий, здібних до оружа має поставити кожда громада, дістрикт, циркул.

4) Уставити недалеко переходів на горбах алярмові знаки, які треба стеречи і в разї, коли би наступив оружний напад з Угорщини, запалити.

5) Визначити алярмові місця в громадах, дістриктах, округах, де мають збирати ся люди, здібні до оружа.

6) Визначити провідників з поміж війська, скарбової сторожі або жандармериї, при чім прийняти за правило, що до кождих 1000 узброєних селян має прийти відділ правильної піхоти.

7) Алярмові місця мусять бути близько угорської границї.

8) Докладно поучити громади про ціль тих заряджень, а ціль їх така, щоби оборонити майно й житє перед ватагами, що впадають до Галичини в ворожім намірі, а то видко з мордів, пожеж і руїн.

9) Поучити про ціль оборони границь і краю специяльно греко-католицьке духовенство, що стоїть найблизше до селян.

10) Щоб не алярмувати сїльский люд і взагалї всїх мешканцїв і щоб не викликувати непотрібного страху, то цїлю спільної наради з громадами має бути: зарядити тільки такі приготовлення, щоб відповідно до одержаних вказівок могла безпроволочно відбути ся концентрация сили.

11) Провідники узброєних селян відповідають як найострійше своєю особою за кождий вибрик сїльского люду.

12) Зловлених повстанців приставляти під безпечною охороною до окружного міста.

13) Пан ґенерал-майор барон Барко визначить в кождім окружнім містї офіцирів і військo, яке буде приділене до узброєних селянських відділів.

Коли окружний комісар в станиславівськім окрузї Остерман дістав таке алярмуюче розпорядженнє, зараз дня 9 сїчня зачав свій уряд в громадах Делятин, Луг і Лойова. Одначе на другий день мусїв, на виразний розказ старости станиславівського округа Найсера, всї свої роботи перервати. Чи і в иньших округах поступили старости так само, не знати то тільки певне, що розпорядженнє Найсера[1]) наказувало спинити орґанізованнє селян і ждати дальших наказів. Що було причиною такого наглого звороту, годї на певно сказати; Найсер подає за причину добрі

[1]) З датою 9 сїчня 1849 р. див. ibid.

вісти з Буковини, що Бем завернув до Семигороду, або як казало розпорядженнє „da die in die Bukowina eingedrungenen Insurgentenhaufen bereits zurückgeschlagen wurden". Одначе нам здаєть ся більше певним те, що як раз тоді мав прибути до Станиславова в звісній цїли ґен.-майор Барко і Найсер хотів забрати ся до дїла, опираючись на вислїдах запропонованої наради. І справдї нарада незабаром зібрала ся і дня 14 січня цїлий плян орґанізациї селян був вже готовий в останнїй редакциї.[1]) На другий день, 15 січня, розіслали його окружним комісарам.

Сам плян[2]) складав ся зі шістьох головних точок: 1) утворенє бецирків, 2) визначеннє провідників, 3) визначеннє числа людий, здатних до оружа, 4) визначеннє алярмових місць, 5) зазив до духовенства і громад і 6) визначеннє роду оружа.

Цїлий станиславівський округ подїлено в плянї на пять округів; три з них — делятинський, надвірнянський і солотвинський лежали над самою границею і творили т. зв. першу оборонну лїнію, два останнї — богородчанський і тисьменичанський дещо подальше від границї і творили т. зв. другу оборонну лїнію, або резервові округи. До трьох перших належало 30 громад, до двох останнїх 27. Крім того до делятинського округу належав ще філїяльний постій в Микуличинї з двома громадами. При кождім округу поданий в плянї топоґрафічний опис з заакцентованнєм важнїйших доріг і карпатських проходів. Що тикаєть ся визначення провідників для поодиноких бецирків, то головний провід обняли окружні комісари (в делятинськім концептовий практикант Блонський і окр. комісар Остерман, в надвірнянськім комісар Люц і окр. ком. Остерман, в солотвинськім окр. ком. фон Ген, в богородчанськім окр. ком. Модес, а в тисьменичанськім окр. ком. Буркгарт); крім того визначено до проводу селянам в кождім округу по кількох людий з фінансової сторожи, по кількох лїсничих і лїсних з державних дібр, по кільканайцятьох узброєних людий з копальняної сто-

---

[1]) Вправдї плян, що його уложено на нарадї в Станиславові, тикаєть ся тільки станиславівського округа і ми, на жаль, анальоґічних плянів для трьох иньших округів поки що не маємо під рукою, одначе укладом вони правдоподібно не ріжнили ся від станиславівського. Тому, гадаємо, що на основі пляну оборонної орґанізациї в Станиславівщинї можна виробити собі приблизний образ анальоґічної впрочім орґанізациї в иньших округах.

[2]) Ориґінал пляну див. Додат. № І.

рожі і фабричних робітників, а також старших вислужених жовнїрів. В делятиньскім і надвірняньскім окрузї призначено до тої цїли по кількадесять гірських стрільцїв, а в богородчаньскім навіть начальника лисицької народної ґвардиї.

Число селян, втягнене в орґанїзацию станиславівського округа, було досить значне. Згадана нарада, опираючись на статистичних цифрах порішила, що як раз половина загального мужеського населення придатна до оборони. І так 7 громад делятинського округа виставило 2.900 людий[1]), 10 громад надвірнянського 4.250 людий, 13 громад солотвинського, 3.580 людий, 17 громад богородчанського 4.830 людий[2]) і 10 громад тисьменичанського 2.250 людий, — разом цїлий станиславівський округ виставив **17.810** людий, що в тих часах уважало ся поважною силою. Що тикаєть ся алярмових місць, де в разї алярму мали збирати ся селяньскі віддїли, то їх визначено в кождім центрі округа; опріч того рішено друкованою проклямациєю завізвати до тої орґанїзациї духовенство і громади. Також за оружем не довго питали; хто мав рушницю або спис, той і виступав з ними до борби, а хто не мав такого оружа, той закладав на держак косу або сокиру. Амунїцию мала дати станиславівська бриґадна команда.

Таким менше-більше способом переводила ся оборонна орґанїзация також в иньших округах. Розуміеть ся, що старости поодиноких округів і окружні комісари не могли ждати аж на той останнїй плян. Пильна потреба оборони границь примушувала їх забрати ся до роботи далеко скорше і перевести оборонну орґанїзацию. Сей останнїй плян, то тільки завершеннє орґанїзацийної акциї, що відбувала ся вже довгий час перед днем 14 січня. Що воно було так дїйсно, про те сьвідчать дописи з угорської границї. „Вже давно заходили до нас поголоски, пише кореспондент „Новин“ (1849 р., ч. 3), що Угри хотять до нас загостити. Тепер та поголоска починає ставати ся правдивою і звернула увагу нашого висшого правительства. Що день побільшає ся в нас число стражників і жандармів і що день надходить більше війська до Климця, найпершого села від Верецьких висших, угорського місточка під Бескидом. Від 10 с. м. (допись писана в січни) узброює циркуловий комісар всї наші

---

[1]) Тут в самім плянї зайшла якась похибка; або автори пляну зле додали цифри поодиноких громад, або котрась зі самих тих цифр неправдива (див. Додат. № І.). [2]) Така сама похибка.

села". Те саме говорять дописи „Зорі Галицкої", те саме видко зі звісток про перші мадярські напади зараз на початку 1849 р., коли то вони зустрічали ся зі сильним опором з'орґанізованих селян. Вкінци дня 11 січня післав вже Гамерштайн звістку про ту орґанізацию до Відня, де незабаром оголошено таке в 15 бюлєтинї армії; „цілими рядами, говорить ся там, напливають ті жваві селяни, щоби підпирати військо і грозять смертю і знищеннєм кождому, хто показав би себе ворожим для правительства або пробував впасти до краю".[1])

В другій половині січня 1849 р. оборонна орґанізация селян була покінчена на цілій лінії східно-галицьких Карпат.

II.

Заки перейдемо до детайлічного перегляду поодиноких мадярських нападів на галицькі села і самої оборонної акциї з'орґанізованих селян, киньмо оком ще раз на цілу орґанізацию взагалї.

„Знаєте вже о тім, каже богородчанський кореспондент „Зорі Галицької"[2]), що в цілім нашім краю в горах і попід гори з'орґанізований ляндштурм. В кождім селї, що належить до ляндштурму, мусить кождий від 20—50 літ бути узброєним і на даний знак має збирати ся на визначене місце; в кождім селї є один командант, а кілька або кільканайцять сіл мають свого надкоманданта і становлять один ляндштурмовий округ. До округа Богородчан належить більше чим 10 сіл, що можуть виставити більше чим 5.000 людий.[3]) Нинї[4]) посходили ся вони всї узброєні в піки і коси і ждуть на ґенерала, що їх має переглянути. Уставлені всї в рядах на вільнім місци. Досить значний відділ війська становлять мійські хлопцї; вони мають свої прапори і бубни; є також відділ стрільцїв зі 100 людий. Хоч слота, сніговиця з дощом, всї живі і веселі; мало не на всіх лицях можна вичитати радість і задоволеннє. Присутний при тім окружний комісар оповідав, що в горах на делятинськім гостинцї, що веде на Угорщину, стоїть крім ляндштурму ще 1.000 стрільцїв Гуцулів і маємо одну гармату, ви-

---

[1]) Helfert, II, зам. 132. [2]) Зоря Галицка, 1849, ч. 15.

[3]) В дійсности до богородчанського округа належало крім самих Богородчан ще 17 сіл, що разом могли виставити 4.830 людий (пор. додат. № I). [4]) Допись має дату 16 січня.

ляту в Станиславові нашим Дуткевичом[1]); тому чуємо себе досить сильними ставити опір кождому нападови зі сторони Угорщини".

Так само описує ту орґанізацию иньший кореспондент „Зорі Галицкої" з нагоди її розвязання.[2]) Забурення на Угорщині, каже він, викликали в сусідних краях понад угорську границю такі уряджения і приготовання, про які дальші околиці ані не чували. І наш край понад границею Угорщини представляв в останніх часах зовсім иньший образ, як його подальші околиці. Бо коли з причини проголошення стану облоги всї мешканці цїлого краю були примушені зложити оруже, то в горах і на підгірю стало ся противне. Всї мешканці дістали наказ узброїти ся чим хто міг. Селяни не потребували шукати довго за оружем: понабивали коси на дручки і мали в руках готове оруже, страшнїйше від баґнетів і кождої иньшої ручної зброї. Міщани і Жиди поспрavляли собі піки, бо від ляндштурму були вільні тільки ті, що мали 50 літ, а також урядники і денні зарібники". Дальше говорить автор про причини, що викликали потребу селянської оборони, а про які ми вже згадували висше. Але щоби та оборона, каже дальше, могла відповісти своїм цїлям, треба не тільки щоб був порядок, але щоб усї могли як найскорше зібрати ся на одно місце. Тому оборона була подїлена на округи з одним надкомандантом в окружнім центрі. Такі округи складали ся звичайно з 10 до 14 сіл. Кожде село чи місто мало свого команданта і офіцирів, відповідно до числа узброєних людий, а також десятників, пятдесятників, сотників. Кожде село висилало до окружного центра щоденно одного або двох узброєних людий на т. зв. ординанс, щоби, коли будуть які осібні розкази від надкоманданта, доносили їх до командатів в селї. В кождім селї була також варта, що стримувала переїзджих через село, а незнакомих питала про пропускові листи (пашпорти). Крім того від самої границї були від села до села повиставлювані стовпи трівоги, пообвивані соломою і позапускані живицею і смолою. Вони були призначені на те, щоби, коли зближить ся ворог, їх запалити і подати як найскорше знак трівоги узброєним селянам; тодї всї були обовязані збирати ся до свого окружного місця.[3]) Тим способом в однїй годинї могли бути

[1]) Про цїкаву історию з тою гарматою і Дуткевичом див. дальше.
[2]) Зоря Галицка, 1849 р., ч. 88.
[3]) На даний алярм мали найперше збирати ся на алярмовім місци, а потім бігли всї до загроженого місця.

повідомлені всї села на кілька миль від границї про напад ворогів і збічи ся до визначеного місця. Тому коло кождої такої тики стояла день і ніч варта з наказом, щоби, коли побачить наблизшу тику запалену, зараз запалювала й свою.

„Місто Богородчани, каже дальше автор, було також одним з таких центральних місць для одного ляндштурмового округа. Кожде село становило осібний відділ; більші мали свої хоругви, в містах були і тарабани. Узброєні в рушницї і зібрані зі всїх сїл становили осібний відділ стрільцїв; навіть був відділ кінноти. Всї відділи богородчанського округа збирали ся в Богородчанах тільки два рази; перший раз незабаром по своїм заснованню[1]), щоби їх переглянув станиславівський ґенерал-командант, другий раз, коли відбувало ся їх розвязаннє.

Дуже цікаву характеристику тої селянської оборони подає сучасник і наочний сьвідок А. П. Ш(анковський) в своїх споминах п. з. „Воспоминанія изъ недавной бывальщины".[2]) „Мадярам вело ся, каже він, що раз більше щасливо, а наші армії були виперті на захід аж по Дунай, а на північ аж під самі Бескиди. Часи ставали чим раз серіознійші, а то коли рознесли ся слухи, що шайки польських леґіонарів, лучені з мадярськими гонведами, мають намір перебити ся через карпатські просмики, впасти до Галичини, оголоченої майже зі всякого війська, і викликати ворохобню в цїлім краю, від Вислока аж по Збруч-ріку.[3])

— Аж тепер ми пропали! — сказав пан староста в С(таниславові) до тамошнього руського пан-отця, тодїшнього предсїдателя „Руської Ради".[4])

— Погодїть, пане старосто — відповів йому пан-отець зовсїм спокійно — Бог батько і Пречиста мати не дадуть загибати!

---

[1]) Дня 16 сїчня 1849 р.

[2]) Родимый листокъ (Чернівцї), 1880 р., ч. 7.

[3]) Ті спомини автора-сучасника, то найліпша характеристика галицьких Русинів з 1848—49 років. Заскочені важними історичними подіями, без ніяких досьвідів в полїтичнім житю, мали вони відограти ролю горожан, хоч в души були наївними дїтьми. Тому й така карикатура війська, про яку згадує автор в високій степенї імпонувала тодїшнїм руським полїтикам, а вже найбільше комічна „гарматура". Про сю справу поговоримо незабаром окремо.

[4]) Парохом в Станиславові в 1849 р. був о. Петро Шанковский (див. Schematismus, 1849 р., ст. 66).

— Впрочім — додав предсїдатель „Руської Ради“ — що думаєте про наш ляндштурм, що його з'орґанїзованнє предложили правительству, на що воно з подякою згодило ся?

— Га! Зробило ся всьо, що було треба і можливо — відповів на те пан староста. — Я порозсилав по всїх громадах нашого циркулу ляндсдраґонів[1]) з палєтами, але признаю ся щиро, що не покладаю великої надії на нез'оружених селян, хоч би зібрало їх до 10.000. Бо що-ж можуть вони зробити проти правильної армії, що має піхоту, кінноту, а передовсїм артилєрию!

— Якось то буде, пане старосто — закінчив бесїду пан-отець. — Коли-ж буде перегляд тої нашої народної армії на левадах коло Богородчан, то незабудьте запросити всїх начальників наших урядів, а передовсїм пана камеральрата Жулавского, знаменитого патріота, котрому нераз приходять гарні гадки. Може бути, що його добра рада причинить ся і тепер до лїпшої орґанїзациї нашого ополчення.

„В чотири днї пізнїйше, говорить дальше згаданий автор-сучасник, відбував ся перегляд „ляндштурму“ на толоцї за Богородчанами. Всї т. зв. гонораціори міста С. зі старостою по переду виїхали йому приглядати ся. Прибув також нарочно висланий зі Львова ґенерал з якимось старим капітаном, якому поручено команду над тою армією, коли би Мадяри хотїли напасти до Галичини. День був гарний, осїнний, з малим приморозком. О 9 годинї рано мав відбути ся перегляд і дефіляда зібраних селян. Памятаю то як нинї, каже автор, і нїколи не забуду того враження, яке зробило на мене і на присутних Нїмцїв то перше народне ополченнє в Галичинї.

„На правім крилї уставлено зверх 300 Гуцулів з рушницями через плечі, на маленьких, гірських кониках, котрими проводили уніформовані гайдуки з камеральних дібр. Коло них стануло коло 600 піших Гуцулів і Підгірян, що були з'оружені то своїми власними ґвинтівками, то старими жовнїрськими карабінами з кремінем, то стрільбами, відібраними польскій ґвардиї. Вони були поділені на шість сотень, котрими проводили камеральні лїсничі. Дальше уставило ся в трьох рядах до 8.000 селян, поділених вже не на сотнї, а на громади, і кождим таким віддїлом проводив селянин, вислужений жовнїр, котрому пе-

[1]) Ляндсдраґони — тодїшна циркулярна прислуга, з'орґанїзована на військовий лад.

ревішено через плечі старий капральський тесак з арсеналу у Львові.

„Дивно-чудно, оповідає дальше автор, виглядали ті ополченці в ріжнобарвних сіраках, то з косою, застромленою на штор, то з пікою, яку на борзї виковав сільський коваль, то зі сокирою в руках. Також на лївім крилї уставили коло 400 селян на конях. Були то селяни з рівнин, з'оружені в коси або списи.

„По перегляді фронту ґенералом, старостою та иньшими достойниками, і по короткій промові старости до зібраних про ціль того ополчення, сїв капітан зі Львова на коня, а звелївши уформувати чотирокутник, виясняв селянам якоюсь калїченою чехо-польсько-словацькою мовою цїлий военний плян на випадок появи Мадяр. О скільки собі пригадую, говорив він між иньшим, щоби в кождім селї, починаючи від Микулинець аж по Галич, поуставлювано віхи, обкручені соломою і вимочені в смолї.

„По його промові, — цитуємо дальше слова автора, — почала ся дефіляда. Велику несподїванку для всїх зробив пан-отець зі Старих Богородчан.[1]) Сивенький як голуб, повний собою і високого росту, сїв, убраний у фелон, на білого коня і, з величезним хрестом в руках, станув перед „ляндштурмом", уставленим до походу. На команду „Marsch!" затягнув він сильним своїм голосом церковну пісню „Пречистая Діво Мати", а ополченцї, присутнї сьвященники і народ почали і собі сьпівати. Так розпочала ся дефіляда, а пісня заступала місце барабанів і військової музики. По пісни „Пречистая", в котрій старий текст „буди́ всїм нам оборона, просить Литва, Русь, Корона" замінено на „Царськая Корона", сьпівали ще і „Мир вам братя", а вкінци на загальне розвеселеннє загудів послїдний відділ кінних селян з лївого крила „Машерують шваліжери, щаслива їм дорога".[2]) Дефіляда трівала більше як годину, по чім ополченцї розійшли ся домів, а панове зі С. удали ся на вино до першої богородчанської гостинницї.

— А що тепер скажете, пане старосто, про наше ополченнє? — почав знов розмову предсїдатель „Руської Ради" в С(таниславові). — Не правда-ж, що йому не можна нїчого закинути. Є і піхота і стрільцї і кіннота, а навіть відділ вій-

---

[1]) О. Мик. Кропельницький (пор. Schematismus, 1849, ст. 68).

[2]) Народна пісня (див. Я. Головацкій, Нар. пѣсни, т. І. стор. 145).

ська, якого в нашій армії нема, хоч Французи і Росияни давно його мають, є стрільці на конях.

— Правда — сказав урадований староста — ополченнє руського народу перейшло моє сподіваннє, особливо коли капітан зі Львова привіз зі собою небогато старих карабінів з арсеналу і декілька рушниць, відібраних „народовій".[1]) Та я все кажу, що йому не достає ще артилєриї, і одна гармата, поставлена над вузким просмиком за Делятином, з'упинила би похід кількатисячної мадярської армії.

— То правда — притакнули всї — але де взяти артилєриї, коли у Львові нема вже нї одної армати. Всї позабирали на Угорщину.

— Не журіть ся панове! — відозвав ся голос камеральрата Жулавского — до тижня буде наш ляндштурм мати свою артилєрию. От послухайте, як ми то зробимо: Є в нас на подвірю дві старі армати, які врили ся вже до половини в землю, а які ви, пане старосто, сконфіскували були в 1846 р. в якімсь шляхетськім замку. Не були вони призначені до революциї, але тримав їх гордий Лях як памятку з татарських часів. Одну з тих армат виберемо. Як нею давнїйше Ляхи проганяли Татарів, так ми будемо тепер їх гонити, коли з Мадярами захотять до нас загостити. Стельмах Левицький доробить ляфету, лякерник Заклинський помалює, а наш чесний переплетчик Дуткевич, що служив при артилєриї за фаєрверкера, може ним і тепер бути. І так, сіромаха, від коли вивісив руську напись над своїм варстатом, не має майже нїякої роботи. Ляхи мстять ся над ним і хотять його знищити. Він в нашім городї першою жертвою австрийського патріотизму.

— Так промовив, — каже автор, високий урядник, Лях з роду, але душею і тїлом „Schwarzgelber", якими були всї тодїшні Русини, так що, як видно з його бесїди, понятя „Русин" і „австрийський патріот" зовсїм ідентифікували ся.

Розуміє ся, всї зібрані на те згодили ся і навіть зачали збирати складку на монтованнє старої польської шмиґовницї і на умундурованнє будучих артилєристів. В тій складцї взяв навіть участь значним датком богатий швець Станислав Галиньский, з роду Поляк, але, як каже автор, великий приятель Русинів і правительства.

---

[1]) Народній польській ґвардиї.

Зараз на другий день забрав ся Дуткевич до роботи. Він витягнув одну з армат, що стояли на циркулярнім подвірю і став дуже пильно заходити ся коло її віднови. Крім того ходив цілими днями по місті і шукав за артилеристами, яких найшов вкінци в особах шевця Пікевича, ковбасника Луцика і сторожа зі Седельмаєрівського бровару, Когутяка. Між тим Левицький заходив ся коло ляфети, а старенький Жид, кравець Гавзер, шив днем і нічю артилерийські мундури.

„В два тижні по богородчанській ревії, оповідає автор, гармата з прислугою і фаєрверкером стояла перед руською церквою, вижидаючи благословення і церковного посьвячення.

„Був то день для цілого города С., з виїмком декількох польских патріотів, що в часї облоги мусїли сидїти тихо, дуже сьвяточний. Ученики були увільнені від шкільних годин, а урядники від урядовання; одні і другі зібрали ся в повній парадї перед церквою. Гарно вичищена армата зі синьо-жовтою ляфетою стояла перед дверми храму, звернена мов би вмисне на давну біло-червону стражницю польскої народової ґвардиї. Всї були повбирані в мундури голубої краски зі жовтими вилогами і в шарі шаравари. Дуткевич мав при боцї довгу драґонську шаблю, а прислузї дали т. зв. поліцейські копистки. На голову позатягали наші канонїри чорні баранкові шапки зі жовтими суконними верхами. Чи се для того, каже автор, що нїгде не можна було дістати синїх баранів, чи може для того, щоби показати сьвітови, що се австрийсько-руські канонїри — хто його знає. Були то давні часи, говорить дальше, і ми були сьвідками, як один руський академік ходив по львівських валах у фраку і руській шапцї на голові. А коли за се лаяв його пок. професор теольоґії Ґеровський, він відповів йому холодно: „Не сердїть ся отче! Моїм строєм обявляю всїм, що я австрийський Русин!“

„На конвій для армати відкомандирував Жулавский одного оберавзера і 8 ревізорів від фінансової сторожі, що уставили ся коло неї в двох рядах.

„Вкінци вийшов С—ський декан в супроводї пів деканату сьвященників, посьвятив армату, промовив декілька патріотичвих слів, відсьпівав молебен, відправив чин „на брань идущим“ — і церемонїя покінчила ся.

„Зараз запряг грубий Жид-візник Фішель свою найлїпшу чвірку і „гарматура“ — як її прозвав народ — рушила в дорогу з Дуткевичом, прислугою, ревізорами і з цілою церковною

процесиєю разом зі сьвященниками і всім зібраним народом. Ми відпроваджали її, каже автор, яж до шпиталю на брукованій улиці, т. є. аж за місто і знов сьпівали через цілу дорогу то „Пречистая Діво Мати“ то „Мир вам братя“.

„Попращавшись зі сердечною гарматою, канонірами і конвоєм, ми довго ще дивили ся за ними, поки вони вкінци не зникли нам з очий. Ми вернули ся домів з тим вдоволеннєм, яке дає чоловікови, безпечність, спокій і почуте виповненої горожанської повинности; а Німці все говорили між собою: „Dieses treue, loyale, biedere ruthenische Volk, wer hätte es je gedacht?!“

І справді...

Руські селяни готові були на всьо відважити ся, щоби тільки оборонити державу і цісаря. Вони, як потверджує лист з того часу одного офіцира з коломийського округа, поміщений в урядовій „Wiener Zeitung“, відбували з невтомною ревністю трудні засідки на пограничних проходах, а найбільше при тім мав визначити ся баталїон руських стрільцїв (ruthenische Bergschütze).[1]) Громадські варти відбували завсїди з охотою і вправою без найменьшого нарушення публичного спокою; коли був алярм, завсїди збирали ся в великім числї, а коли не було кого в дома, заступала його жінка або хлопцї. Цїлий нарід був одушевлений до цісаря.[2]) При оклику „то робямо для нашого цїсаря“ кождий від старця до дитини був готовий на кожду жертву.[3]) Коли треба було сїна, то його приносили мущини

---

[1]) Баталїон руських стрілців складав ся зі 6 сотень, стаціонованих: у Львові, Бережанах, Самборі, Коломиї, Станиславові і Стрию. Той баталїон брав участь в оборонї границь тільки короткий час, бо незабаром вимаширував на Угорщину. Цїкаву його історию подамо в недалекім часї докладнїйше.

[2]) Цїкавою супроти того виходить отся записка з 1849 р. в дневнику о. Дуткевича, сьвященника з Росільни (богородчанського повіта — давного станиславівського округа): „30. Januari: ...heute bei der Ankunft des Kreiskomissärs Hehr [...] wurde das Alarmzeichen gegeben, worauf sich zur Probe der Landsturm gesammelt hatte — die Landleute zeigen keine Energie, zu allem sind Sie apathisch — der Komissär sollte an dieselben eine Anrede gehalten haben, was unterlassenn war — etwas unter der Nase gemurmelt, und dazu noch polnisch — was keinen Eindruck machte. (Записки Наук. Тов. ім. Ш. Т. LII. Miscell.: З дневника гр.-к. пароха 1848 - 50 рр. ст. 8).

[3]) Те одушевленнє селян до австрийського цїсаря доходило часом аж до комізму. Так пр. коли у Віднї забили мінїстра війни Лятура,

і жінки по найбільшій части безплатно, а коли в місяці жовтни прийшла виплата, зложили значну суму на руських інвалідів з полку Парма. „Що дають, не є для них жертвою, каже згаданий лист, тільки жалують, що більше не можуть дати...“

(Далї буде.)

якого з нараженнєм свого житя боронив галицький Русин Кирило Вінковський, то селяни з Мечищова, недалеко Бережан, зібрали між собою з тої нагоди складку 28 зр. 30 кр. (sic!) і постановили післати ті гроші в дарунку для цїсаря в доказ своєї любови, вірности і підданства. Осібна депутация під проводом війта Панька Кузьмини занесла ту суму до команданта військової залоги в Бережанах. Командант післав гроші до міністерства війни, а воно повідомило про се цїсаря. Незабаром в „Wiener Zeitung“ була оголошена подяка („Зоря Галицка“, 1849 р., ч. 5.).

Козаччина на переломі XVI—XVII в.

(1591 — 1603).

Написав **Василь Доманицький.**

XI.

Почала ся облога. Два тижні приступали до козацького табору Поляки, але кождий раз відбивали їх з чималими стратами. Але й козакам треба було якось добувати для коней і худоби пашу: щоб вигодувати таку масу коней, треба було виганяти їх на пасовиська, а Жолкевский з усіх сил старав ся поморити голодом козацькі коні, бо знав, що козаки піші не уміють тай не можуть так бити ся, як на конях. Скоро потім у козаків почало бракувати і провіянту, сьвіжої води і головно соли. Був кінець мая і спека була неможлива.

Щоб як мога більш допекти Полякам і мати змогу пасти коні, козаки робили часті вилазки з табора, ставали на герць з деким з Поляків, заманювали їх до табору свого і тут убивали, засївши з рушницями в ямах. Таким чином підстрілили Дмитра Полубенського (з роти Ходкевича), — прострілили йому руку, а також старосту житомирського — Семена Дениска. Поляки почали бути обережнійшими; частина їх війська була на сторожі, а друга — не злазила ніколи з коней, хоч коні ледви вже стояли на ногах. Самі жовніри терпіли недостачу в провіянті, який привозили здалека за дорогу ціну, а ще більше терпіли від згаги: вода хоч і була, але каламутна, тепла, а сьвіжої зовсім не було.

Але й становище обложених чим далї, тим ставало тяжче. Помочи не могли ждати ні звідки, в стані — багато убитих і ранених, коні гинуть від недостачі паші, цїлковитий брак провіянту, соли, — нема чого їсти й пити: в копанках, які викопували козаки, була лише болотяна вода. Вилазки почали робити ще з більшим озлобленєм. 28 мая кілька сот козаків напало на обоз Струся, на поміч якому прийшли роти Бекеші, Собєского і Ружинського; гнали ся вони за козаками аж до табора і кількох убили; з боку Поляків загинув Ташицкий, поручник Бекешової роти, а також Пеньковский та ин. Козаки узяли в полон двох Поляків і одного посадили на палю, другого четвертували. Озлобленє досягало крайнїх границь. Козаки не давали неприятелеви покою нї в день, нї в ночи. Трудно було сказати, на чиєму боцї буде перевага. Але Поляки могли завжди одержати підмогу, тодї як козакам сього не було відки ждати. Правда, недалеко, при устї Сули, стояв Підвисоцький, але він не міг лишити на загибіль човнів і пройти сухопутєм.

Тимчасом в козацькому станї почала ся незгода; утворили ся дві ворожі партиї — Наливайка і Лободи, счинив ся бунт, і Лободу вбили — нїби за зносини з гетьманом польським, що справдї вів пересправи з одним лише Лободою, якого Поляки вважали більш податливим; иньші кажуть за те, що „jakoby miał być zyczliwym wojsku krolewskemu“ [1]) — тому Наливайківцї і обвинуватили його в тому, що він хоче продати козаків. Але на місце Лободи обібрали не Наливайка, але Кремпского, — знову, очевидно, перевагу узяв запорожський елємент. Таким чином надїї Наливайкові на булаву не здїйснили ся, а сторонники Лободи затаїли злобу, і незгоди не перестали і по виборі нового гетьмана.

Вилазки тимчасом почали робити ще частїйше. Другого дня зробили напад на угорську піхоту, двох Угрів убили, а угорцї зі свого боку кількох козаків і загнали усїх в табор. Тому що козаки почали робити вилазки мало не що години, то Поляки нарештї оточили їх табор з усїх боків. Табор був міцно збудований і атакою узяти його було майже неможливо; лише дякуючи спецї і бракови житєвих припасів в козацькому таборі побільшила ся смертність, трупи заражали повітря, і се давало Полякам певність, що в такому станї козаки довго не витримають. Жолкєвский дав наказ підійти до самих окопів; цї-

[1]) Bielski, Dalszy ciąg, 278.

лий тиждень не злазили Поляки з коней, день і ніч стерегли табор — як би козаки з розпуки не рушили усім обозом, а також і наглядали за Наливайком, щоб він зі своїм відділом не утік через річку. Він уже наміряв ся кілька разів, пробував проскочити через польське коло, але без удачі. Проте не вважаючи на всї заходи — табора козацького не могли узяти приступом: Жолкевскому бракувало великих польових гармат, з яких можна було-б далеко стріляти — так щоб влучити в середину табора. Вправдї прибув подляський воєвода князь Заславский з трьома сотнями сьвіжої кінноти і з польовими гарматами, але ними не можна було причинити козакам великої шкоди. Тому Жолкевский післав у Київ за гарматами. 4 червня вони прибули, і тільки тодї Поляки одержали надію, що візьмуть гору. Облога почала ся з двох боків. З одного поставили гармати, привезені з Київа, з другого — польові гармати князя Заславского[1]). Почали обстрілювати табор і за два дни убили 200 люда і масу коней. Розумієть ся, се ще більше відбирало бадьороси у обложених, а особливо як до сього ще додати брак їжі, води і палива (розбивали на тріски вози). Жінки, як більш слабі, умирали; трупів не ховали... А до того ще й ненастанні сварки між старшиною, неспокій між козацтвом.

На 8 червня призначена була на козацький табор атака. Тому що піхоти у Поляків було мало, Жолкевский звелїв кінним злїзти з коний і йти пішки. Ледве розсвіне — вони повинні були ударити на табор. Тимчасом в станї козацькому

[1]) Про польську артилєрію під час боротьби польського уряду з козацтвом маємо досить докладні відомости. В р. 1595 і 1596 на „wyprawie“ проти Наливайка було 15 пушкарів, що брали по 10 зл. і 25 помічників, яким платили по 6 зл. на місяць. Під артилєрією було 120 коней: „Vectoribus ad devehendum tormentorum circa castra conductis cum Cosacos insequerunt, ab equis 20, septimanatim in quemlibet“ per fl. 2 gr. 12, a die 1-a Aprilis ad diem 15 Julii 1596 dati per Dnum notarium fl. 672. Потім, з 15 липня треба було вже 120 коней, qui tormenta ac alias necessitates bellicas castra commitendo deveherunt“. Пороху було закуплено 15 камнїв по 7 зл. На олово, ґноти, сїрку, заступи, лопати і т. и. видано було 309 зл. Старшим над гарматою — „primarius praefectus tormentorum“ в сїй війнї був Валїцкий, який одержував по 30 зл. на місяць (Górski, Historya artilleryi, 82 і прим. 98 на ст. 275). Мабуть се той самий Валїцкий, що в груднї 1593 р. удавав із себе tribunus cosacorum“ (реєстрових) перед Матвієм Вакером, послом цїсаря.

скликали „раду“, на якій бачучи що все одно усї мають загинути, постановлено було видати Полякам Наливайка, Шаулу і Шостака, аби лише усїх решту пустили на волю. Наливайко, почувши про таку постанову, почав відбивати ся від козаків разом з кількома своїми сторонниками. „Не пустимо, кричали йому з усїх боків, ти нас довів до такого лиха, то і скоштуй разом з нами!“ В таборі счинив ся такий крик, що чути було навіть в польському станї. Поляки, сївши на конї, зараз же оточили табор. Козаки ударили в бубни і сурми і заявили, що вони видадуть польському гетьманови своїх провідників. Перед вечером Поляки вже готові були кинути ся в атаку, але козаки вхопили Наливайка саме в той момент, як він скочив у рів і хотїв утїкти, прорвавшись через польські лави, і 8-го рано відвели його Жолкевскому. Гетьман польський зажадав від них виконання ще й иньших умов. Гайденштайн оповідає, що багато з Поляків радили для прикладу і постраху на будуче геть винищити козаків, але гетьман знаючи, що одчай може довести до усього і узявши на увагу те, що в козацькому станї було коло 8.000 люда, не лїчучи жінок і дїтий, які „могли-б дуже придати ся Річи Посполитій, коли-б для неї захотїли служити“, постановив покінчити сю справу миролюбно; він запропонував козакам умови, на яких він може дати їм свободу. Умови сї були такі: 1) нехай зараз же розходять ся до дому і без королївського дозволу нїде не збирають ся, 2) нехай видадуть привідцїв бунту, яких він скаже, а також хоругви та иньші військові знаки, прислані чужоземними володарями, гармати, кулї, порох та иньше військове знаряде, 3) нехай вернуть пограбоване майно, а скарб свій віддадуть польському війську, 4) нехай пустять усїх польських бранцїв, 5) нехай повернуть підданих їх панам.

Вислухавши се, козаки заявили, що вони все готові виконати, але видавати товаришів не згідні і будуть боронити ся до останку. Видати підданих панам — се значило віддати половину козацтва на катуваннє розлюченій шляхтї. „Ми будемо боронити ся до останньої хвилї!“ „Боронїть ся!“ — відповів гетьман, і в той же момент Поляки оружні кинули ся на козаків, не давши їм вернути ся в табор; вони так раптово ударили на них, що козаки не встигли узяти ся до зброї, і так нещадно рубали їх, що, по словам Бельского, на милю чи більше лежав труп на трупі. З 8.000 лише $1^1/_2$ тисячі під проводом Кремп-

ського успіло вихопити ся і утікти в степ[1]). Можна гадати, що він встиг получити ся з атаманом Підвисоцьким і разом з ним пішов на низ у Січ. Бєльский оповідає про нього, що пішовши за пороги, він сидів там смирно і жадного „лиха“ не замислював.

Поляки узяли в полон 12 визначнійших козаків[2]), 24 гармати[3]), кілька зіпсованих рушниць, бубни, срібні літаври, булаву (також срібну), пару срібних котлів, хоругви, одержані козаками від Рудольфа (пара), Максиміліяна (одна) і семигородського князя (одна). Але скарб козацький показав ся незначним, головним чином „турецьке добро“, яке оцінювали в 4000 польських золотих. Коли прийшло ся винагороджувати жовнірів за понесені ними „шкоди“, почав ся нелад: жовніри стали обдирати козаків. Гетьман кількох покарав і сим заспокоїв усїх. Пани все-ж таки побрали своїх підданих, що лишили ся живими після Солоницької різнї[4]).

---

[1]) Heidenstein чомусь оповідає, нїби „Krempskiego wolno puszczono, żeby swoich rozpuścił i do domu odprowadził“, — неможлива якась великодушність і довіре до козацького привідцї.

[2]) Звичайно лїтописцї показують лише 5 (Бантиш-Каменський 6, Бєльский 7), а власне: Наливайко, Шаула, Шостак, Панчоха і Мазепа, та ще у Бантиша-Каменського (Вид. 3, ч. I, ст. 154—159) Кизим. Але з більш певних історичних джерел (дневн. Велевіцкого, в Scriptor. rer. Polon. VII, 215, 235) знаємо, що в Варшаву приведено їх аж 12. Про Мазепу, взятого в числї 12 иньших, згадують українські лїтописї, зовуть його Өедором і іменують полковником (Самовидець, передмова, 3; Ригельман, 29; Грабянка, 25; Исторія Руссовъ, 29 — тут він навіть „полковий судия“ (sic!)).

[3]) У Heidensteina чомусь 21, а за те в „Zbiór pamiętników historycznych o dawn. Polsce“, II, 169, аж 40.

[4]) Про Солоницьку різню загально оповідає, певно на підставі реляциї самого Жолкевского, король Жиґимонт в наданню останньому Бориспполя і Горошина (в лютому р. 1597): (Жолкевский) для милости насъ пана своего и отчызнѣ своее важил се провадити малые войска наши за Днепръ и тамъ ажь у Александрова (Лубен), килка десять миль за Днепромъ, при самой границѣ Татарской на Шоломицѣ, то там козацтво людей своволных в ремесле рыцерскомъ добре вышвѣчоных и одважоных догонивши, кгды ихъ вколо обогналъ а не давши се имъ роспростерти, всѣ фортели ихъ военные справою, делностю а чулостю своею не без наторгненя здоровья своего до вемдленя и стрвоженя привелъ, оные за божою помоччю розгромилъ, побилъ и звитежилъ, а старших их живо споймавши, з цѣлы и зо всѣмъ нарядомъ военнымъ до насъ з великою славою своею и вдячностю нашою королевскою привелъ и отдалъ, панства наши украинные волные и безпечные одъ нихъ учи-

Тимчасом Жолкєвскому донесли про поводженє Каспра Підвисоцького, що стояв на Дніпрі. Підвисоцький пробував усяких способів, щоб прийти на поміч козакам до Лубен, але се було неможливо, бо скрізь була поставлена польська сторожа, і він одного разу мало не попав ся їй до рук. Не маючи змоги добрати ся до Лубен, він почав палити та руйнувати побережні села і місточка, щоб сим відтягти Поляків від облоги. Жолкєвский написав підстарості черкаському, того часу — Кирику Ружинському, щоб він повідомив Підвисоцького про капітуляцію козаків і здержав його від лиха, бо коли не втихомирить ся, то він сам піде проти нього з військом. Підстароста вислав сей лист Підвисоцькому, який тоді стояв 7 миль від Черкас. Одержавши лист, Каспер скликав „раду“ для відповіди Жолкєвскому, і на ній постановили вислати до нього лист з запевненнєм в вірности королю і Річи Посполитій. Післанець зустрів Жолкєвского, коли той вертав ся з походу, аж під Київом. Гетьман хоч і мав підставу покарати Підвисоцького, але одно, що йому не хотіло ся ще мучити військо, а друге (що важнійше) — у нього не було таких човнів, на яких би він міг дігнати Підвисоцького. Тому він дав йому спокій[1]).

За кілька тижнів, в липні, Жолкєвский з бранцями і із здобичею прибув до Львова і передав Замойскому узяті ним у козаків 18 армат (лише більші взяли), хоругви Рудольфа, Максиміліяна і Батория, Наливайка з 12 иньшими „старшими“, а Замойский усі сї трофеї відіслав до короля[2]). Виконав се

нилъ и успокоилъ, а тѣми всѣми поступками своими ни в чом не последилъ, але еще взновилъ давных и зацнѣх заслугъ славныхъ продков своих...“ (М. Грушевський, Материяли до істор. коз. рухів 1595—6 рр. Зап. Н. Тов. ім. Шевч. т. XXXI—XXXII, ст. 23).

[1]) Що Підвисоцького справді пущено на волю без жадних умов з Жолкєвским, сьвідчить лист Претвича до гетьмана Нечковського (на Запорожі) від 10 липня того-ж 1596 р., де той пише: „Kasper niech się nyc nie boy, ya go na szię biorę y slubuyę“ (Listy Żółkiewskiego, 82).

[2]) Про се маємо згадку в листї Яна Замойского з 27/VII (з Бібрки): „їхали до його кор. мосцї посли з війська того зі знаками „posługi“ тої проти козаків з бранцями, хоругвами і гарматами. Пан староста браславський (Микола Струсь) повинен був мати промову до короля (Arch. Radziw. Script. rer. Polon., VIII, 119). А ще ранійш до висланя трофеїв побіди до короля Замойский оповідав післанцеви кардинала Ґаетано-Ваноцці, леґатови папи Климента VIII в справі притягнення кор. Жиґимонта до ліґи проти невірних, що хоругви і знаки ці-

шляхтич Петр Порембский, ротмістр піхотний, який 13 серпня відставив усе до Варшави. Бантиш-Каменський оповідає, що коли Наливайка вели через місто повз католицький собор, то він ніби то похитав головою і сказав: церква, церква! Стояли-б у тобі коні — зробив би я з тебе конюшню!" [1])

Наливайка довго тримали в вязниці, аж до весни другого року, дожидаючи сейму, який призначений був на місяць лютий, а разом з тим сподіваючись дещо вивідати від нього. Решту товаришів покарано попереду[2]). Літописці польські і руські оповідають про те, як тяжко мучили Наливайка в вязниці: „мучили ріжними тортурами", а головне — не давали йому заснути. „Ся кара, — призна ся він, — найтяжча для нього була". Нарешті йому відтяли голову шаблею, а також і иньшим, які звитяжили під його знаками". Так оповідає польський літописець[3]). З більшими подробицями і фантазиєю оповідають

саря кн. Максимілїяна і кн. Седмигородського попали до рук Полякам після розбитя 10.000 (!) козаків, і хотів дуже, щоб посол З в них оглянув — з гербами цїсаря австрийського і Баторияя. Цїсарські хоругви були з оксамиту і золотого адамашку, оторочені сутою „franzlą". Казав, що сї хоругви будуть післані до короля на знак побіди над козаками, а з ними буде відісланий і Наливайко, їх „herszt" разом з иньшими бранцями і 40 (sic!) гармат, узятих у козаків, які по части набрали під час грабіжів маєтностий, а решту бог знає відки" (Bobrowicz, Zbiór pamiętników historycznych o dawn. Polsce, II, 169). — Що бранців було 12 — знаємо з дневника декана єзуїтської капітули св. Барбари в Кракові, Велєвіцкого, який оповідає, що був: „Captus ipsemet supremus praefectus kozakorum Nalevaico cum 12 aliis praecipuis" (Scriptor. rer. Polon. VII, 215), Иньше джерело (Мемуари Jacobi Przonka, бібл. Осолїньских рук. ч. 60, л. 261) згадує про 13 бранців: „Nalewaiko cum tredecim sociis cum triumpho Varsaviam deductus, custodi aeque iussu Regis traditus". Але автор не належав до тих, які могли мати дуже докладні інформациї.

[1]) Ист. Малой Россіи, выд. 3, т. I, ст. 22—23, прим.

[2]) „Anno 1596 omnes ex collegis capite plexi. Nalewaiko ad commitia in anno 1597 Varsavia celebrata reservatus sciscitaturi de consciis (Мемуари Jacobi Przonka, Бібл. Осолїньских, рук. ч. 60, л. 261. — Swiętosław Orzelski (Dziejopisowie krajowi, tom wstępny, Petersburg, 1856, ст. 211), який знав добре справи, згадує під 8 січня 1597 р., що над його (Наливайка) „towarzyszmi szlachcicami już się sprawiedliwosć stała". Автор Боркулабовської хронїки (Додатки до II т. Ист. возс. Руси, 65), зле поінформований оповідає, що Шаулу і Панчоху четвертували ще на Сулї, а Наливайка „ажъ на Покрову четвертували"; при тім всї сї події перенесено до року 1595 (!)

[3]) Edw. Kotłubaj, Rys panowania Zygm. III, 15.

літописці руські. Бантиш-Каменський, покликаючись на Петра Янчиньского, сучасника тих подій, оповідає сей факт так: „у Варшаві і в день і в ночи держали його по козацьки (!), не давали йому спати: лише сон починав стуляти йому очи, жовніри, що стояли круг нього, пробуджували його обухом сокири; потім посадили його на розпаленого коня, насадили на голову розпалений вінець і нарешті стяли голову“ [1]).

О скільки сї фантазиї варті віри, нїчого й казати. В дійсности, Наливайкови під час його пробування в вязниці не давали спокою з допитами про його попередні грабіжи. Відомо напр., що „генеральный войтъ Максимъ Козловскій со стороной, Никодимъ Тупичевъ и панъ Ѳед. Дутый“ допитували Наливайка, який тоді в вязниці в Варшаві сидів, про маєток заграблений ним в Могилеві минулого року. Скаржив ся пан Овсій Максимович: „у Хилка Ісловича, міщанина могилевського, застава його милости кн. Юрия Друцкого Соколинського: срібло, палаш і шабля, сріблом оздоблені, — нехай віддасть!“ Наливайко на се відповів, що „військо побрало майно і менї принесло; так само і сї річи“ [2]).

Другий факт. 12 падолиста пан підканцлєр з паном Боболею двічи ходили до Наливайка по наказу короля для допиту, але він їм нїчого не відповів. „Нинї, після мого (Сапєги) від'їзду, пан маршалок повинен „dać go na probę“, а потім „tracić“ [3]). Ще ранїйш, а власне 5 жовтня, писав Радзївіл про Наливайка, що „з реляций і листів видно, що він може мати добру надію на волю. Недавно хтось з Варшави переказував, що йому вже й „piętro“ готують, на якому має заплатити за свої „нєцноти“; поки-ж що істнує ще на сьвітї, jam inter metum, бо чув я — ніби багато має „promotorów“ [4]). Проте

---

[1]) Т. 1, вид. 3, прим. на ст. 22—23. Згадуєть ся, що сї подробицї Енґель (Geschichte der Ukraine und der Ukrainischen Kozaken, Halle, 1796, ст. 105 і 106) зачерпнув з бібліотеки Осолїньских і читав у руських лїтописців.

[2]) Акты Зап. Росс., т. IV, 173. До річи буде нагадати, що Юрий Друцкий козакував разом з Наливайком і Осовским (Arch. domu Sapiegów, 305).

[3]) Archiwum domu Sapiehów, 144.

[4]) Archiw. Radziwillów. Script. rer. Polonic. VIII, 47. Bobrowicz (Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce, II, 209) оповідає (зі слів леґата Ваноцції), що „деякі niewolnicy виказали на тортурах „ważne okoliczności i knowane układy przeciw Polsce“, а иньші лїтописцї — ніби сам Наливайко „do wielu złych rzeczy przyznawał“.

ще довго мусів він чекати, поки позбавлять його житя. Ще 30 падолиста, як оповідає секретар кардинала Генрика Ґастано — Gio Paulo Mucante, кардинал закликав до себе на обід руських епископів, які скаржили ся на переслїдуваннє з боку схизматів, підучених Москвою, і на Наливайка, „гершта“ козаків, „właśnie wtenczas w więzieniu będącego w Warszawie“ [1]).

Аж у місяцї квітнї Наливайко позбув ся нарештї житя. Маємо про се два історичні акти. Перший — се лист Федора Скумина [2]) до Кришт. Радзївіла з інформациями про варшавський сейм 1597 року і справи релїґійні. Згадує він і про Наливайка: „Наливайко поніс кару за свої заслуги в пятницю по Великоднї, на третий день по моїм від'їздї з Варшави; спершу його стято, а потім четвертовано. На останньому його допитї менї велено було бути разом з иньшими сенаторами, що були тодї при його кор. милости“ [3]). Беручи на увагу, що Великдень в р. 1597 припадав на 6 квітня, легко вивести, що кара відбула ся 11-го. Се цїлком потверджуєть ся з двох уступів з дневника Велевіцкого, який так оповідає про Наливайка: „Наливайко, про якого ми згадували, що його розбито в маю (sic!), 13 серпня приведений звязаний разом з 12 товаришами в Варшаву до найяснїйшого короля, з 18 більшими гарматами і з хоругвами архикнязя Максимілїяна і Батория, князя Семигородського, з приводу яких в Варшаві було підозріннє, що Наливайко щось задумував зі згаданими володарями проти Польщі. Якийсь час спершу допитувано його разом з товаришами, а потім тяжко скарано в Варшаві“ [4]). В другому місцї у дневнику записано: „Наливайка, того провідника (Ductor) козацького, умертвлено (trunctatus esset) і на четверо

---

[1]) Bobrowicz, Zbiór pamiętników histor., II, 126. Про се сьвідчить і Сьвентослав Ожельский, староста Радзейовський в свойому votum „O nierządach domowych i o wojnie tureckiej“ з 8 сїчня 1597 р.: „A Nalewajka po coż do sejmu chowają? czy herszt nie winien, co ziemie koronnej kilkaset mil powojował? co chorągwie i strzelbę królewską w bitwach brał? ludzie porażał? piechotę wybił? (Orzelski, Dziejopisowie krajowi, tom wstępny, Petersburg, 1858, 211).

[2]) Скумин, воєвода Новогродський, син православних батьків, довго мав повагу серед Русинів за відданість батьківській вірі. Православні називали його „стовпом“. Але в сей час „стовп“ уже похитнув ся: Скумин зрадив православних і прийняв унїю.

[3]) Акты Зап. Россіи, т. IV, 174. Певно щоб допитати ся про зносини з Максимілїяном і заміри останнього проти Польщі.

[4]) Sciptores rer. Polon. VII, 216.

розсічено (in quatuor partes sectus). Так довго тримали його в вязниці, коли його товариші давнійше вже віднесли кару, для того, щоб видав ріжних complices"[1]). Про такий кінець оповідає і Бельский, який занотував, що Наливайкови відрубали голову, потім четвертували і шматки повішали в ріжних місцях „на показ і наругу"[2]).

Такий безперечно мав дійсний кінець житя Наливайко. Літописці польські, а особливо руські подають найріжнороднійші варіяциї способів кари Наливайка, які можна зґрупувати в чотири верзиї. Перша — найбільш правдоподібна, — що йому відрубали голову, потім четвертували і частини тіла розвішали „на показ і наругу"[3]). Друга що його посаджено на палю, а полковникам стято голови[4]). Третя — розмальована фантазиєю і найбільш розповсюднена у руських літописців (у польських її нема) про те, що на голову йому насадили розпечений вінець і посадили на розпаленого коня, „мідяну кобилу"[5]), або

[1]) Ibid., 235. Так само і в мемуарах Jacobi Przonka: „ad commitia in anno 1597 Varsavia celebrata reservatus sciscitaturi de consciis, post capite plexus (Бібл. Осоліньских, рук. ч. 60, л. 261), в Collectanea Jączynsk'ого: „ductus Varsaviam atque post multa tormenta capite imminutus anno 1597" (Бібл. Осоліньских, рукоп. ч. 627, ст. 171). Цікаво, що мазовецька шляхта в своїй сеймовій інструкциї мала навіть специяльну точку (§), про те, щоб Наливайка покарано на смерть. Просили про се 11 марця (Жуковичъ, Сеймовая борьба, 256 і прим. 570).

[2]) Dalszy ciąg 281.

[3]) Bielski, Dalszy ciąg, 281. Edw. Kotłubaj, Rys panowania Zygmunta III, 15. Невідома запорожська літопись, про яку згадує Ригельман („а Запорозци пишутъ, что отсѣченіемъ головѣ", ст. 29).

[4]) Козаки. Изъ географич. словаря Максимовича і Щекатова, ст. 241; теж саме і у невідомого анонїма (Annales Anonymi, J. Prakowski), з початку XVII ст., який каже: „Nalewaykę wielkiego y zacnego zboycę y silnego kraiom Podolskim (автор сам Подолянин), (тут якесь слово опущено) y potęźne iego kozakow Zaporoskich woysko Stanisław Żolkiewski hetman polny zbił, poraził, poimał i na pal wbić kazał w Warszawie z wielą inszych rotmistrów zaporoskich" (Рукоп. бібл. Осоліньских, ч. 236, л. 225).

[5]) „Посаджено на розпаленого коня" (Бант.-Кам. т. I, вып. 3, ст. 22—23, прим.). Спалено „на мѣдномъ волѣ", з додатком „какъ говорится въ малороссійскій исторіи" (Ригельман, ст. 30). „Кроль казалъ на мѣдяную кобылѣ возити" (Кіевская Лѣтопись, ст. 78, въ „Сборн Лѣтописей, относящихся къ исторіи Южной и Ю. З. Россіи); „на мѣдяномъ волу спалено" (Самовидецъ, 215, 370); „Наливайка, а съ нимъ двохъ

на „мідного вола“. Нарешті четверта — спалено в мідному волї[1]), — також утвір руських лїтописцїв.

Про сї в ревности благочестия зроблені вигадки руських лїтописцїв, особливо про спаленне в бику, цїлком справедливо завважає польський письменник Сярчиньский: „Русь хотїла дякуючи сьому фактови виставити в лихому осьвітленню Польщу. Про таку страшну кару (розпечені обручі і бик) не промовчали-б польські письменники“ [2]).

В козацьких хронїках Наливайко — сьвятий мученик, як і Косинський, що постраждав за віру.

Так отже скінчив своє житє козацький привідця з товаришами на муках у Варшаві — подібно, як два десятки лїт перед тим за Стефана Батория иньший сьміливий запорожський проводир — Іван Підкова. Козацтво, здавало ся, було придушене, майже все знищене, і шляхта не чула себе від радощів і задоволення. Скоро розпочав ся варшавський сейм в лютому 1597 р., маршалок, після офіцияльного повитання шляхти королем, висловив радість з приводу усмирення козацької сваволї і подяку панам за їх усердє в сїй справі. Сам князь Острожський, що між иньшим не брав жадної участи в Солоницькій кампанії, в своїй сеймовій промові (22 лютого) дякував королеви за приборканнє козаків і рекомендував особливій його увазї головного „усмирителя“ — польного гетьмана Жолкєвского, якому король за його послуги незабаром і надав „Борышполь зъ селищемъ Иванковскимъ и пустынею Гєрошынъ зъ Слепородомъ“. А щоб козацтво

полковников: Лободу (sic!) і Мазепу в Варшавѣ на мѣдяномъ волу спалили“ (Лизогубовск. Лѣтопись, ст. 4, в „Сборн. Лѣтописей); „на мѣдяномъ волу (въ Варшави) его Ляхи сожгоша“ (Грабянка, 25); теж і у Стефана Лукомского („Собраніе изъ книгъ древняго писателя Александра Гвагнина и старыхъ русскихъ вѣрныхъ лѣтописей, ст. 270 і в лїтописї Н. Білозерського (Ш, 111).

[1]) У Бантиша-Каменскаго (т. I, выд. 4, Київ, 1903, ст. 102—103): „сожженъ въ мѣдномъ быкѣ въ 1597 г. в мѣстѣ съ тремя взятыми съ нимъ полковниками Лободою (sic!), Мазепою і Кизимомъ“; той же Б.-Каменський подає (ст. 505), що в лїтописи преосв. Кониського сказано так: „Наливайка посажено в мідяного бика разом з трьома полковниками; бика палили кілька годин малим вогнем, поки чути було вопль і стони страдальцїв, і нарештї тїла їх спалено на попіл“.

[2]) Obraz wieku panowania Zygm. III. І справдї, з польських письменників жаден окрім патера Янчиньского, якого цитує Engel в своїй Geschichte der Ukrainischen Kozaken (1797, ст. 105, прим. 5), не згадує про неймовірну кару спалення з бику.

не могло і на далї зібрати ся з силами, і знову завдавати великих клопотів панству і Річи Посполитій, то сейм р. 1597 видав на них найтяжчі постанови, які тільки могло вигадати сеймове панство: 1) Тому що „сваволя“ козацька чим далї, тим стає страшнійша для Річи Посполитої, покликати до житя сеймову конституцию з р. 1593, і доручити гетьманови війська польського „тих сваволькиків нищити з корінєм“. 2) „Надані їм Трахтемирів і Боришполь з ґрунтами, належними до них, вертають ся до королївського столу“[1]). 3) „Для заспокоєння на будучі часи тої сваволї лишаєть ся в силї конституция з р. 1590, згідно з якою мають поступовати гетьмани і обивателї тих країв, звідки сї сваволькі люде виходять. Нарештї 4) загострюєть ся постанова конституциї з р. 1578 про втікачів селян — підвисшено кару за переховуваннє їх з 14 до 100 гривень[2]).

Таким чином могло здавати ся, що козаччину засуджено сими постановами на неминучу смерть. Проте не помогли жаднї кари, і не минуло й двох літ після того, як козацтво досягло знову такої сили, що навело страхи на Польщу, а ще два роки згодом мусів до нього в прикрих обставинах звернути ся той самий польський уряд, який вигадував найхитрійші способи винищення його[3]).

---

[1]) Як бачимо, Боришполь наданий був Жолкєвскому, а Трахтемирів якомусь Гуляницкому (Vol. leg. II, с. 401).

[2]) Vol. legum, 364—366. На сьому-ж таки соймі гетьман Ян Замойский тяжко ганьбив шляхтича волинського і депутата Демяна Гулевича за те, що він нїби то утрудняє державні справи річами йому недорученими (Гулевич просив лишити руських владик при давнїй руській вірі), „а того не памятає, що його син (Олександер) разом з Наливайком нападав на маєтности короля“. Гулевич відповів, що він сина не посилав туди, що син його, ще коли йому було 12 літ, утік зі школи, і сей його поступок треба приписати не стільки його зіпсованности, скільки молодим літам. При тім же син його уже випросив собі прощеннє за свій поступок у польного гетьмана (Жуковичъ, Сеймовая борьба, 265—266).

[3]) Між иньшим не вспіла скінчити ся Солоницька кампанія — зараз же почала ся конфіската козацьких рухомих і нерухомих маєтків: „Вшелякие добра лежачие и рухомые по Григорьи Лободе козаку, яко по зрайцы нашомъ“ — віддано жовнїру, уроженому Лаврину Лозцї (М. Грушевський, Материяли до історії козацьких рухів 1595—6 рр., Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. т. XXXI—XXXII, 12—13), Саськові — жовнїру, уроженому Еразму Коморовському (ibid., ст. 13), Шаулї — йомуж (ibid., ст. 16); урочище Халепл по Гришкови і по Яску Халепских, які козакували з Косиньским і Лободою (а Гришко навіть був сотником у По-

„Поки Запороже з своїми дніпровими і придніпровими нетрами не опинило ся в руках панів, — не можна було задушити козаччину. Даремне нагадувало ся панам і дозорцям ловити і заковувати гультаїв, що втікали з королївських та дідичних маєтностий, і вертати їх на попереднє житло, де їх могли зараз же скарати на смерть. Кождий хто утїк від панів знаходив собі притулок на Низу" [1]).

XII.

Після сумної для козацтва Солоницької битви козацтво позбуло ся кращих своїх сил, артилєриї, почесних військових відзнак, одержаних від чужоземних правителїв, і лише не великий віддїл в півтори тисячки з Кремпським на чолї якось видер ся і прилучив ся до Каспра Підвисоцького, що стояв тодї коло устя Сули. На Запорожі тимчасом лишила ся невелика ґрупа, яка мабуть прочувши про наслїдки козацької справи на Солоницї, признала потрібним виказати перед Річю Посполитою свою льояльність, і для сього обібрала своїм гетьманом („старшим") якогось мабуть шляхтича-козака Христофора Нечковського, про істнованнє якого ми знаємо від 10 липня того-ж

лоуса), а також „пляц пустый в Киевѣ по ниякомъ Луполовзе" (?) — уроженому Іванови Лозцї, підчашому київському (ibid. 18, 26—27); майно якогось Андрія Козака (у Київі) — Фльоріанови Олешкови, писареви (секретарю?) королївському (ib. 29), „три дома в Кіевѣ по козаках яко зрайцах посполитое речи" — уроженому Юрію Муховецкому (ib. 30), нарешті „добра рухомые и лежачие шляхетного Тимофея Марковича, який також нїби то „з зрайцою нашым и речи посполитое Наливайком по колко крот панства цесаря Турецкого воевал", а потім „панства наши корунные и воеводства Литовского лупил и плюндровал" — якомусь шляхетному Симону Холоневскому (ibid. 28). Конфіската і процеси тягли ся, о скілько відомо, з вересня р. 1596 до грудня р. 1597. На якій підставі почали ся конфіскати в р. 1596, коли ухвали сейму нотують ся місяцем лютим 1597 року? В сїм разї певно мали силу „позви", що ще в марцї р. 1596 Замойский прислав Жолкевскому на тих, що пробувають в „ордї Наливайковій"; Жолкєвский тодї відповів, що добре було б. добути такі самі документи і на тих, що в станї Лободи — „лише руським письмом, як звичай у тому краю" (Listy Żółkiewskiego, 69). Отже можна думати, що на підставі таких позвів і почали ся процеси проти козаків.

[1]) Костомаровъ, Богд. Хм., 1885, I, 53.

таки р. 1596, коли уже Підвисоцький і Кремпський успіли прибути на Запороже. Нечковському поручено було обороняти границі Річи Посполитої від татарських нападів, — єдина і для Польщі дуже важна функция, яку в прикрі для козацтва хвилї признавав за ним польський уряд. І поки воно не збереть ся з новими силами — польський уряд може не турбувати ся за свої маєтности і господи. Тому Лев Сапіга, який по його словам „образивши і знищивши козаків, призначив тим, що лишили ся, пробувати за Дніпром“, цілком справедливу має думку, що „вони Полякам шкодити не можуть і завжди будуть на переїздах Татар европейських, які, як би захотіли вскочити в наші краї, можуть бути побиті ззаду козаками“ [1]).

О скільки Нечковський виправдав надії Польщі — сказати напевно не можна, здаєть ся, симпатиї його були більш на боці запорожських ніж польських інтересів. 10 липня до нього звертаєть ся з листом Якуб Претвич, каштелян галицький, „давній їх приятель“, звичайний посередник між козаками і Польщею (напр. в справах конфіскати козацьких маєтностий він дає ріжні посьвідчення на користь Лободи та иньших). В тім листї просить його „і панів молодців запорожських“ роздобути бранців — Татар, „щоб король знав про заміри перекопського царя“; пише, що їм будуть прислані дві підводи — для бранців і для послів від них до короля: нехай вишлють двох товаришів, які поїдуть в Краків здобути собі його ласку. Він же, Претвич, береть ся написати до коронного і польного гетьманів і боронити Каспра Підвисоцького (певно за участь в козацькій війнї). „Kasper niech się nie boje — я беру сю справу на себе“ [2]).

Більше звісток про гетьманованнє Нечковського не маємо. Можна лише догадувати ся, що він не догодив Польщі, та замісто здобувати „язика“ — починив великі шкоди Татарам, так що ті на початку марця р. 1597 їздили до короля скаржити ся на козаків, але король відповів, що се люди безладні, не вважають на жадні права, і він їх карає, „як се уже бачите на Наливайку“, і скільки-б вони не грабували — він не перестане їх карати [3]).

---

[1]) Bobrowicz, Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsse, II, 174.

[2]) Listy Żółkiewskiégo, 82.

[3]) Bobrowicz, Zbiór pamiętn. histor. o dawn. Polsce, т. II, з 2/III 1597 р.).

Як довго гетьманував Нечковський — невідомо, але уже в червні 1597 р. бачимо нового, певно прихильного до Польщі гетьмана — Н. Василовича[1]). Відомий його лист з Запорожя з 15 червня, в якому він „з усїм запорожським військом своїм“ сповіщає пограничних старост і підстарост королївських, а також їх заступників про те, що „повелитель“ перекопської орди з усїм військом своїм з'явив ся 14 червня на переправу через Днїпро і Туволчу (Таволгу?); дуже можливо, що вони вже перейшли через Днїпро, і що в них на думцї зробити напад на землї його сьвітлости королївського величества; і як би вони не перейшли так нeждано, то він би встиг повідомити попереду поодиноких панів старост. Нехай же тепер вони знають про се, будуть обережні і повідомлять поодинокі области, що належать як до його сьвітлости королївського величества, нашого найласкавійшого пана, так і до міст князївських і шляхетських, щоб вони не маловажили сього ворога християньства, що бажає спустошити королївство. Нехай же вони не чекають окрім сього ще иньшого листа — нехай задовольнять ся і сим[2]).

Одначе Татар нїхто не спинив, і за місяць (14 липня) вони були уже в Плоскирові (на Поділю)[3]), по дорозї в австрийські землї. Тому що Польща нїде не спиняла Татар, цїсар в осени того-ж таки року скаржив ся московському князю на Жиґимонта, нїби він напускає на нього Татар, хоч про око наче і сприяє[4]).

В р. 1597—98 на Запорожу виникли серіозні нелади. Низове козацтво розбило ся на дві ріжних напрямків партиї, які й опісля можна бачити в козаччинї, особливо від Сагайдачного до Острянина: одна більш радикальна, що стояла за незалежність нї від кого і самостійність своєї акциї, друга — умірковaна, угодова, яка визначаєть ся податливістю перед жаданнями польського уряду і прихильністю до нього. На чолї

---

[1]) Дуже ймовірно, що він походив з Подільщини, де в другій половинї XVI ст. (в р. 1565) зустрічаємо аж три особи з його призвищем: Jacko Wasilowicz — в с. Триховцях, Jeremiei Wassilowicz — в с. Лїтово Дворище, Petrasz Wassilowicz — в м. Ялтушкові (Арх. Ю. З. Р., ч. VII, т. II, 171, 194, 216).

[2]) Кіевская Старина 1893, X, відд. II, 158: Н. Любовичъ, Донесеніе объ угрожающемъ татарскомъ нападеніи на предѣлы Польши.

[3]) Archiwum domu Sapiehów, 154.

[4]) Ibid., ст. 166.

останнїх в другій половинї 1597 р. стояв цїлком відданий польському уряду „старший“ Тихон Байбуза. Сього Байбузу ми зустрічаємо на Запорожю ще в р. 1594, підчас приїзду туди Лясоти — його разом з Семеном Ручкою вислали Запорожцї на зустріч Хлопіцкому „на трактати“ [1]). Родом він був з Черкас — землянин черкаський, де батько його, Михайло Грибунович, а опісля і він сам з братом за „лицарські послуги Річи Посполитій“ одержали в надгороду величезні ґрунти в Лївобережній Українї[2]).

---

[1]) Listy Żółkiewskiego, 49—50.

[2]) Із люстрациї черкаського замку р. 1552 знаємо, що батько Тихона — Михайло Грибунович „маетъ по жоне, княжънe Домонтовне селищо у Лебединѣ на полѣ зъ Яномъ Кельбовъскимъ [шурин його], а другое селище и городище за Днепромъ у Севере на рецѣ Ворскле, на имя Глинско, дани отътуль 4 кади меду присного, а ктому маеть домъ в месте“ (Арх. Ю. З. Р. ч. VII, т. I, 89—90), а в р. 1578 Баторий надав йому „боярину черкаскому“, за те що він „от немалого часу будучи на Украине годне з детинних лет“ Річи Посполитій і королю вірно служив — в старостві черкаському і київському пустиню ку осажаню людми“: р. Сулу, р. Удай і р. Солоницю, а також на р. Сулї уход Лужок. Але в жовтнї 1582 р. староста черкаський Олександр Вищневецький „моцно і ґвалтовне“ відібрав від Байбузи усї землї, через що Байбузи почали з ним процес; на суд став якийсь Григорий Байбуза. Як скінчила ся справа — не знати. Тільки бачимо далї, що в квітнї 1589 р. Байбузів відсунено далї — на р. Псьол („вход реку Пъсол зо всим на все реку, яко ся в собе мает, Михаилу Байбузе до его живота дали есмо“), а уходи на Сулї, Удаї і Солоницї опинили ся в руках Олександра Вишневецького, який купив їх від Байбузи (не знати, чи з доброї волї останнього) за 5000 коп грошей литовских (Źródła dziejowe, XXII, 276—7). Десь певно в другій половинї 1590 р. Михайло Байбуза помер, бо в жовтнї сього року дано королевську грамоту його синам „до живота их обудвух“ — Семену й Тихну, які „еще з молодости летъ своих на Украйне служечи, частокроть противъ неприятеля нашего и Речи Посполитое заставуючи крови своее проливать и маетностей своих на послугу Речи Посполитое накладати не жаловали“ (Ѳ. Николайчикъ, Чтен. въ Ист. Общ. Нест. Лѣтоп., кн. XIV, ст. 84—192). В люстрациї Київського воєводства з р. 1616 на Поворсклї з'являють ся Федір і Евстахій Байбузи, які заявили, що ґрунти на р. Ворсклї, а також Севруки чи данники їх, що мешкають в Черкасах — їх дідичня спадщина і до юрисдикциї старости не належить, так само як і урочище Лебедин, що ствердили і черкаські міщане (Арх. Ю. З. Р. VII, т. I, 315—316, 398—9). З подимної тарифи київського воєводства з р. 1631 знаємо, що частина Поворскля була в руках Евстахія Байбузи і дїтей його брата Федора (ibid. 398). Якийсь Митрофан Байбуза записаний в помяннику Київо-Михайлївського монастиря

Будучи щирим слугою польського уряду, Байбуза не міг не викликати обурення з боку тих елементів козацтва, певно — значної більшости, що, як в злобі доносить Жолкєвскому сам Байбуза: „здавна піднїмають ся на włości, а самі ховають ся“. Радикальнїйші елементи, озлоблені його полїтикою, беруть ся до крайнього способу — нищення своїх же товаришів козаків, що розминали ся з ними в поглядах. Про сї галабурди між Низовцями дещо знаємо з листа з 9 падолиста „старшого (Байбузи) с атаманей і всїм військом запорожським“ до гетьмана Станислава Жолкєвского. Згадавши про обовязок війська запорожського, що пробуває на межі з татарськими кошами, — стояти на переправах Днїпрових, оберігати хрест сьвятий від неприятеля, не пропускати в королївські землї нї великих, нї малих татарських „куп“ і збирати усякі відомости про рух орди, Байбуза оповідає про те, що два тижнї перед тим козаки ходили на кримські поля аж до самого міста Перекопу, на урочище Терен Ориш, і там з божою помічю і на щастє короля, ворожі отари і коші (улуси) погромили і вежі зруйнували. Сповіщаючи про се, він разом з тим повідомляє і про те, що трапило ся на Запорожі: „Ми хотїли були десь в тїсному місцї зустріти їх (Татар) і вчинити їм шкоду. А йшли так скромно, що деякі з товариства, незадоволені сим, бо мали намір пограбувати, вернули ся з війська на Днїпро, де й засїли в покиненому козаками коші, обібравши собі за старшого Полоуса“ [1]). Вони забрали човни, борошно, скарб, що одержали

XVI—XVII ст. — дописаний на марґінесах до „роду Поузатого с Черкасъ“ (Чтен. въ Общ. Нест. Лѣтоп., кн. XVII, вып. I, 27). Нарештї, ще якийсь, мабуть черкаський „pan Bajbusa“ бив в р. 1626 Татар на Царському і Каміннім бродї (Сборн. лѣтописей, относящ. къ истор. Южн. и Ю.-З России, 257). В Черкаському повітї є село Байбузи. Иньші зовсїм Байбузи, можливо що родичі черкаських, відомі в Браславщинї: „Байбузинъ Кутенкого двор“ (в Винницї з р. 1552) (Арх. Ю. З. Р. ч. VII, т. I, 607); писарь гродскій браславскій Байбуза в р. 1594 (Арх. Ю. З. Р. Росс., ч. III, т. I, 67 68); Семен Байбуза володіє в р. 1629 м. Райгородом в Браславщинї, де „димов 194“ (Źródła dziejowe, XX, 130), Степан Байбуза — с. Мельниковцями в р. 1629 — „власний 1 дим“ (ibid. 134), Михайло Байбуза — в р. 1624 с. Бушинцї (ib. 140), а в р. 1600 — Кропивне (Źr. dziejowe, XXII, 631), Никола і Кристина Байбузянка Добриловські в Винницькому повітї в р. 1647 (Арх. Ю. З. Р. ч. VII, т. I, 456).

[1]) Федір Полоус яко осаула згадуєть ся в наїздї в р. 1590 на с. Холстово, Оршанськ. пов. (в Білоруси) з гетьманом війська запорож-

від великого князя (московського), і нарешті з своїм полком пішли на море і там узяли якесь турецьке місточко. Коли вернув ся в Січ Байбуза, він покарав кількох бунтівників, „які зраджують військови, видають (усе добро) неприятелеви, і з давніх часів піднімають ся на „włości“, а самі ховають ся“. В відповідь на се Полоус узяв ся до розправи з самим Байбузою і його сторонниками. Коли Байбуза вислав на Низ, до Бургуна, осавулу Семена Скалозуба з 120 кінних, щоб роздобути татарського „язика“, Полоус, довідавшись про се, серед ночи напав на байбузовців, побив їх, помордував, „не оглядаючись на обовязок християнський і товариський“; між тими товаришами „було кілька десятків шляхтичів уцтивих, — і тих повбивали, а також післанців (Байбузиних) і сторожу, що на перевозах стерегла“. По сьому Полоус пішов зі своєю „купою“ у гору Дніпром, і здибав як раз байбузовців, що везли ріжні запаси і гроші. „Одних повбивали, иньших забрали в полон, у иньших узяли борошно; в друге від великого князя присланий скарб розбили і видерли, а до них (що лишили ся на Запорожю) не пустили жадної людини“. Байбуза називає усіх їх помічниками тих, що були покарані ним — коли він вернув ся з татарського походу. Він просить прислати на Низ комісара, якого шляхтича, — „инакше проleть ся багато крови“ і посилає послів — Юхима і Грицька Білоуса[1]), просячи, нехай гетьман накаже старостам, щоб вони були ґречнійші з Запорожцями і давали для них борошно[2]).

ського Войтехом Чоповіцким; згодом в квітні р. 1595 він уже, яко гетьман запорожський, пробуває в Мозирі, в Білорусиї, де здаєть ся сидів аж до кінця року. Що він робив підчас козацько-польської війни — не знати; мабуть пробував на Запорожі.

[1]) Грицько Білоус — давній козак, по специяльности дипльомат; в р. 1594 його вислав був Хлопіцкий з листом від цісаря до молдавського господаря (Listy Żółkiewskiego, 45). Дуже може бути, що се той самий Білоус, отаман козацький, що в р. 1568 грабував нижче Черкас торговельні каравани (Соловьевъ, Исторія Россіи, М. 1879, VII, 30).

[2]) Listy Żółkiewskiego, 87—89. Постанова доставляти живність козакам (реєстровим, чи взагалї що на службі у Річи Посполитій) вийшла ще в універсалї з р. 1590 (25/V), коли проєктувало ся поставити на Кременчуку замок і 1000 козаків з Язловецьким на чолї для „погамованя сваволенства“; по тій постанові кожда „послушна“ людина повинна була дати раз на рік мірку муки, і сю муку відвозити козакам (Арх. Ю. З. Росс. ч. III, т. I, 30). Цілком иньший універсал виданий був Жиґимонтом згодом в р. 1616, в якому король грозить, що як ко-

В відповідь на се Замойский виготував до Низовців якийсь лист, видно досить різкий і нетактичний, про який згадує Жолкевский під 21 падолиста того-ж року. Жолкевский, який дуже добре знав козацтво і ціну йому для власних же державних інтересів, не відважив ся вислати сього листа на Низ, затримав ще на якийсь час післанців у себе, а Замойского просить зробити зміну в тому власне місцї, де він визначає відносини Запорожя до короля і Річи Посполитої: „коли-б з часом вони, нарід простий, не прийняли за жарт і не розсердили ся. Взагалї дразнити їх нема длячого: в потребі здадуть ся“ [1]).

Проте жадні редакциї листу коронного гетьмана до Запорожців не мали успіху, — боротьба двох сторонництв тягнеть ся й далї, радикальна партия, певно, все більшає, і за пів року в немалій кількости вибираєть ся з Запорожя на військові заробітки. 22 червня 1598 р. кн. К. Острожський писав до Кр. Радзївіла, що козаки вийшли з Запорожя, пускаючи чутку, нїби йдуть проти Татар, а в дійсности ледви чи не мають думки вступити на службу в Молдаво-Волоській землї [2]). Останнє, очевидно, було похоже на правду, бо вже 1 липня воєвода волоський сповіщав польський уряд, що козаки на сьогоднї-завтра будуть коло Днїстра, тілько він жадним чином не хотїв їх мати у себе на службі. Проти них зараз же виступив Жолкевский і якийсь пан Глигорска з військом, які повинні були порозумівати ся з старостами українними [3]). Жолкевский за пять днїв велїв пятигорцям [4]) вирушити до старости камінецького, Яна Потоцкого, „бо, як маю вість, козаки прийшли до Немирова. Пан староста камінецький з браславським і хмельниць-

---

заки зачеплять турецькі землї, то воєводства українні „з мест и местечокъ, также держав своих жадное живности, проховъ, олововъ“ не повинні будуть пускати (ibid. 202). Окрім того провіянт і ріжні річи: „борошно, еда, нити, човни“ доставляли ся на Запороже з Днїпрових уходів (див. далї унїверсал гетьмана Крутневича).

[1]) Listy Żółkiewskiego, 85.

[2]) Жуковичъ, Сеймовая борьба, 376, з Рукоп. Имп. Публ. Библ.

[3]) Arch. Radziwillów. Script. rer. Pol. VIII, 134.

[4]) Так звала ся козацька рота (40 люда) Давида Пятигорця; в р. 1598 були ще иньші козацькі роти: Юрия Струся, старости браславського (100 люда), Темрука (70 коний) і Миколи Струся, старости хмельницького (50) (Górski, Historya jazdy, 324, в додатк.); кварцяного війська було 800 гусарів, 400 козаків і 200 піших, що пробували в Кракові (ibid. 57—8).

ким, з „волостию“ барською та иньшими Подолянами пішли проти них; добре було-б подолати їх як найскорше; я й своїй роті велів також поспішати“[1]). Козаки наробили чимало пополоху, бо саме в той час, в половині липня, була чутка, що й Татари вибирають ся на Вкраїну[2]). На початку серпня старостинські роти наздогнали козаків десь на Поділю, тоді вони звернули від Браслава у низ по Бугу до Ягорлика, а звідти до Дністра, який мали намір перейти. Але Волохи не пустили їх на той бік, і вони вернули ся назад до Браслава, були в Немирові, Прилуці й Погребищах, мали намір іти до Дніпра (себто в Київщину)[3]), і очевидно вони таки побували там, згодом навіть в Білоруси[4]), і між иньшим в маєтностях Кирика Ружинського, який їх тяжко покарав поблизу своєї резиденциї — Котельні (Житомирського повіту). Натяк про се маємо в листі Замойского до Кр. Радзівіла з 3 жовтня, в якому він пише, що приїзджали татарські посли, скаржили ся на козаків і вимагали їх викорінення. Звичайно, їм відповіли, що козаки такі самі лихі люде для Польщі як і для них, „і де лише зможемо — ми їх бємо, як от тепер під Котельнею били їх. Як от ми їх бємо, де лише запопадемо, так нехай і цар кримський бє їх в своїй землі, бо через лотрів розривати перемирє не варто“[5]).

Неудача козаків під Котельнею могла вплинути на відновленнє урядової течії серед низового козацтва, і ніби на доказ сього бачимо, що при кінці жовтня на Запорожі знов змагають ся дві партиі — угодова і незалежна, і знову починаєть ся усобиця між козацтвом. Замойский 23 жовтня писав до Кр. Радзівіла, що, о скільки йому відомо, „козаки на якомусь острові готують ся кудись, а куди власне — трудно сказати. Добре було-б, як би в. м. мав кого зі своїх, хто-б був

---

[1]) Arch. Radziw. Script. rer. Polonic., VIII, 134.
[2]) Жуковичъ, Сеймовая борьба, 376.
[3]) Arch. Radziw. Scr. rer. Pol. VIII, 136, лист з 10/VIII.
[4]) Маємо про се кілька звісток: лист чинів литовського трибуналу з 10/IX до князя Криштофа Радзівіла про напад козаків, лист Кр. Радзівіла (тодіж таки) до обивателів Упитського повіту також про напад, лист обивателів Оршанського повіту до князя Кр. Радзівіла про готовість виступити проти козаків, нарешті вдячний лист від обивателів Витебського воєводства князю Кр. Радзівілови за пересторогу від козацького нападу (Лѣтопись занятій Археограф. Коммиссіи, вып. 5. Несвижскій архивъ, 29).
[5]) Arch. Radziw., 138.

на них intentus і просто з Київа доносив"[1]). Трохи згодом тойже Замойский одержав звістку, що козаки „роздвоїлись". Він доніс зараз же про се королеви, а король доручив старості камінецькому мати на увазї, куди вони підуть: чи „we włości", чи до Волохів, чи в Молдавію [2]).

Тимчасом на Запорожі на чолї партиї незалежних стали — якийсь Мітла і відомий уже нам співучастник обох Наливайків — Фльоріян Гедройт[3]), які підняли похід на панські маєтности. Але їм не пощастило: Мітлу вбито, а Гедройта взято в полон. Проте сторонництво Мітли зайняло усї шляхи і не пускало на Запороже припасів. Угодовцї, що сиділи тихо за порогами, бачучи таке лихо, звертають ся до короля з прозьбою дати козацтву нового „старшого" (очевидно, Байбузи уже не було між ними) і намагають ся, щоб забрали з Січи гармати і гаківницї, яких там було коло сотнї і які нїби то найбільш підтримували своєволю козацьку, „бо як лише та гармата за порогами настала, тодї намножила ся там усяка сваволя". Про се самі козаки (угодовцї) донесли князю Кирику Ружинському, просячи у нього ради, як їм викоренити своєволю на Запорожі, а князь Ружинський 3 падолиста сповістив про усе камінецького старосту, Якуба Потоцкого[4]).

На сьому уривають ся наші відомости про козаків і починають ся знову лише в половинї р. 1600[5]).

Ще одна замітка — дехто з українських істориків[6]) тримають ся тої думки, що в р. 1599 був в Січи кошовим Семен

---

[1]) Ibid., 140.

[2]) Arch. Radziwiłłów. Scr. rer. Polon. VIII, 142.

[3]) Фльоріян Гедройт родом напевно з Литви (дуже відома фамилїя Гедройців в Россіеньск. повітї (нинї Ковельськ. губ.) — Опись документовъ Виленск. Центр. Архива древнихъ актовыхъ книгъ, вып. I, ст. 107, 140 і д.) був „власним рукодайним" слугою епископа Терлецького, але на початку р. 1596 він уже козакує разом з братами Наливайками і жиє в Острозї (Арх. Ю. З. Росс., ч. III, т. I, 137—140, ч. I, т. VI, 124—128). 24 липня р. 1597 Люблинський трибунал засудив його на „банїцию" (на вигнанє) за грабіж маєтности владики луцького Будорож, а також маєтности брата його Ярослава — Дубої і Отовчичів. Певно сей присуд спричинив ся до того, що Гедройт опинив ся на Низу.

[4]) Listy Żółkiewskiego, 86—87.

[5]) Єдина згадка про козаків київських належить до 14/X р. 1599 (див. далї).

[6]) Антоновичъ и Драгомановъ, Историческія пѣсни Малорусскаго народа, I, ст. 228; Еварницкій, Исторія запорожскихъ козаковъ, т. II, ст. 168.

Скалозуб, якого ми бачили в р. 1597 осавулою, прибічником гетьмана Байбузи. Жадних історичних доказів для сього нема, — думка ся з'явила ся лише на підставі думи про утечу Самійла Кішки з турецької неволї, яка малює поворот його з полону за кошового Семена Скалозуба, і останнього іменує гетьманом запорожським:

„А у Тендрові острові Семен Скалозуб
З військом на заставі стояв,
Та на тую ґалєру поглядав,
До козаків словами промовляв...
. . . .
Тогдї промовляли:
„Семене Скалозубе, гетьмане запорожський,
Батьку козацький!“ [1]) і т. д.

Отже коли Кішка вернув ся з полону десь на початку 1600 або й в 1599 р., за „кошового Семена Скалозуба“, то се ніби й промовляло би за правдивість повисшої гадки, як би хто міг ручити ся, що народня творчість зберегла до наших часів дійсний факт з його подробицями, а не надгородила Скалозуба post factum титулом гетьмана за його визначну діяльність, яку певно він повинен був виявити десь на морі та в битвах з Татарами.

Правда, не бракує нам і лїтописних звісток про Скалозуба, але всї вони не великої вартости. Автор Історії Русов оповідає таку річ про якийсь похід Скалозуба, що відбув ся ніби то в р. 1583 під Козлов: „Гетьман скупивши три полки реєстрових (?) козаків, посадив їх в човни і випровадив в море під проводом писаря військового запорожського Івана Богуславця“ [2]). Тимчасом жадного морського походу в р. 1583 і поблизьких не було. Три лїтописи згадують про гетьмана Скалозуба, убитого в морській битві з Турками, але ставлять гетьманство його поперед Косинського (якого між иньшим покладають на р 1593) [3]). У всякім разї певних доказів отамануваня чи гетьманування Скалозуба в р. 1599 не маємо жадних. Як що припустити

[1]) Антоновичъ и М. Драгомановъ, Историч. пѣсни, I, ст. 217.

[2]) Исторія Руссовъ, 31—32.

[3]) Самовидецъ, 3; Южнор. лѣтоп. изд. Н. Бѣлозерскимъ, т. III, 130.

се гетьманство, то знаючи з певного джерела[1]), що Скалозуб був сторонником Польщі, можна-б було пояснити по части цілковитий брак історичних звісток про козаків протягом мало не двох літ повним спокоєм і ладом, який панував за гетьманування Скалозуба на Запорожі. Але в такім разї яка була-б підстава для того щоб зберігти його імя в народній поезиї поруч з иньшим лицарем — Самійлом Кішкою? Зісталось би ще одно припустити: що Скалозуб, удержуючи козаків від походів на маєтности панські[2]), здобув слави в морських походах, де мабуть і загинув.

(Кінець буде).

---

[1]) Listy Żółkiewskiego, 87—89.

[2]) Єдина звістка з сього року про козаків належить до 14 жовтня, коли уніятський митрополіт Потій заніс в київські ґродські книги скаргу на двох печерських ченців — Іону Корченина і Оксентія Табора за те, що вони села королївські грабують, нищать і пустошать; коли приїхав Ян Кошиц відбирати ті маєтности, ченцї „узявши не мало гультаев з Могилева мѣщан, съ Юрьем Рожновским, приспособивши до себе козаковъ", — не пустили його і навіть стріляли (Акты Южн. и Зап. Росс., II, 4).

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ

суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України.

Подає Михайло Грушевський.

Серія перша (ч. 1—80)

(1361—1530).

Збірка документів, яку з сею книжкою „Записок“ починаємо друкувати, має заповнити в деяких точках прогалини, які маємо в наших відомостях про суспільно-політичні й економічні відносини Західньої України під польським правом, або доповнити й роз'яснити деякі питання, докинувши де що до звісних уже форм орґанізації адміністраційної й суспільної, правних і економічних відносин Галичини й Поділя, починаючи від початків польського права в сих землях. Не маючи зовсїм претенсій вповні вичерпати документальний матеріял до порушених тут питань, я подаю те, що зібрав протягом довгих літ, займаючи ся внутрішнїм устроєм і відносинами українських земель в польсько-литовських часах, по ріжних архивах. Колекцію сю міг би я сам побільшити в кілька разів та не маючи до того в теперішнїх обставинах часу, подаю зібране, полишаючи інтересованим вести далї збираннє матеріалів у вказаних тут напрямах — а і я сам не трачу надії з часом до сеї роботи вернути ся.

Зібраний тут матеріал ділить ся на кілька більших циклїв, а по при них знайдуть ся ґрупи поменьші, або й поодинокі документи, що осьвітлюють собою ріжні моменти устрою й відно-

єин згаданих земель. Вказувати все, що вони вносять нового й інтересного для тих питань, значило-б переходити крок за кроком суспільно-полїтичний устрій, суспільну і економічну історію України в сих часах. Я сього, розуміється, не буду робити: разом і з сим друкуєть ся огляд суспільно-полїтичної історії України-Руси під польським і литовським правом, як V том моєї Історії України-Руси (VIII і IX томи Збірника історично-фільософічної секції Наук. тов. ім. Шевченка), там використаний зібраний мною документальний матеріал, і документи сеї збірки знаходять собі там відповідне місце, при тих питаннях, до котрих вони належать. Я-ж тут лише коротко і загально схарактеризую більші і меньші ґрупи сих матеріалів — поки що першої серії їх (перші 80 документів); перша половина їх (ч. 1—43) іде в сїй книжці, друга (44—80) вийде в дальшій (LXIV) книжці Записок.

Головне місце в сїй першій серії займають матеріали до історії шляхетського землеволодїння кінця XIV і першої половини XV віка, інтересного і своїми служебними, прекарними формами, і з становища процесу сформовання польсько-шляхетської привілеґіованої верстви в наших землях. Для Галичини поважний запас матеріалу для історії шляхетського землеволодїння другої половини XIV і початків XV в. був уже опублїкований в давнїйших дипльоматаріах (Akta grodzkie i ziemskie, Kodeks Małopolski й ин.). Для східнього Поділя я видав збірку матеріалів в моїх Актах Барскаго староства, т. І і II. Тепер даю колєкцію документів для західнього Поділя. Вона становить головну пайку в сїй першій серії і разом з документами до східнього Поділя, що доповняють собою ту мою давнїйшу збірку (головно для повітів Хмельницького і Летичівського, не обнятих нею) займає близько половину загального числа поданих в нїй документів і обіймає час від початків XV в. і до початків XVI в. (кілька пізнїйших документів буде ще в другій серії).

Перші числа збірки одначе дотичать шляхетського землеволодїння Галичини, бо там воно скорше орґанїзувало ся. Сюди належать числа 1, 3—8, а з пізнїйших ч. 55, 72. Вони дають деякі інтересні подробицї і доповнення до звістного ранїйше матеріалу. Можна звернути спеціяльну увагу на ч. 5, де маємо примусову заміну маєтностей, число 6 — наданнє маєтности дяку, пізнїйшу дописку про обовязок військової служби в ч. 7, наданнє монастиря разом з маєтностию в ч. 8. Ч. 55 і 72 інтересні як сьвідоцтва пізнїйшої традиції служебних обовязків; при

тім ч. 55 цікаве самим означеннєм служб і обовязків обдарованого.

До орґанізації шляхетського володіння на Поділю належать числа 13—15, 18—20, 24—5, 27—32, 35, 37, 39—39, 41—4, 45—49, 56—8. Сюди-ж до певної міри належать кілька документів до Теребовельського повіту, що в тих часах займав посередне становище між Галичиною і Поділєм — ч. 16, 38, а також записи сум на подільських старствах (ч. 34, 37, 40, 53—4).

Вони дають досить повний образ орґанізації шляхетського землеволодіння на Поділю, служб і ограничень, які застерегало собі від шляхтичів і їх підданих правительство, по анальоґії з служебним землеволодіннєм Галичини, обовязки й служби сільської людности супроти держави, задержані з давнійших часів (виразні відклики до тих давнійших часів, за князїв подільських, маємо нпр. в ч. 13, 24, 25), практику записей, правительственних затверджень при скуплї, обмінї маєтностей, і т. и.

З иньших поглядів увагу звертають на себе кілька руських привилеїв Витовта (ч. 19, 20, 22). Спеціальний інтерес мають також кілька документів про конфіскати шляхетських маєтностей з ріжних причин (ч. 51, 65—6). Кілька документів, де вичисляють ся також державні обовязки селян, кидають певне сьвітло на становище їх.

Більшу колєкцію матеріалів про суспільно-економічне становище селян принесе друга серія для другої половини XVI і першої половини XVII в., але і в сій серії є вже кілька інтересних документів до історії підданських обовязків, особливо панщини. Сюди належить ч. 52 (селянська скарга, передвістник численних пізнійших скарг, з 2-ої пол. XVI в.) і переважна частина осадчих привилеїв.

Осадчі привилеї сіл на праві нїмецьким маємо під ч. 12, 21, 23, 69, 77, на праві волоськім під ч. 36, 60, 70, 73, 74, 76. Всї вони дають інтересні факти для історії селянських обовязків і панщини (такі й вибирав я для сеї збірки). Особливої уваги варті: ч. 23 (14 день панщини і гривна чиншу), ч. 36 (треденна панщина на князя в селї волоського права, обовязок военної служби для цїлого села), ч. 60 (дводенна панщина на князя), ч. 69 (воєнщина), ч. 74 (третїй гріш князеви з вихідних оплат від дївок і селян), ч. 76 (роспусти), й ин. Дуже цїнна вказівка в ч. 36 — що села волоського права пра-

влять ся правом руським (iure eorum ruthenico). Для історії волоської кольонізації ще ч. 4, 26, 55. Виключеннє від користання з німецького права православних маємо в ч. 12 і 21.

Для історії німецького права в міських громадах — ч. 2, 11, 44; вони фіґурують тут з певних спеціяльних мотивів, бо для самої історії німецького права в містах я тут не збирав документів (їх можна-б ще зібрати дуже богато). Ч. 2 і 11 належать до західнього Поділя, до м. Камінця.

Для історії адміністрації, крім згаданих вже грамот про застав старостств — ч. 34, 37, 40, 53—4 (з них особливо важне ч. 40, що говорить ся про юрисдикцію старости-державця), маємо тут іще 33 (акт продажі), 71 (дуже інтересне нормованнє ріжних адміністраційних практик Поділя), 78 і 80 (знесеннє ґродського уряду в Самборі й Стрию).

Для становища православних і православної церкви — крім згаданих уже — ч. 8 (наданнє монастиря), 12 і 21 (виключеннє православних з німецького права) ще ч. 10 (відібраннє церковної маєтности в Буську), 17, 64, 70. Для духовенства латинського ч. 9, 10, 50; для нього спеціяльно я документів не збирав, і сї документи війшли до збірки з иньших причин — нпр. в ч. 9 згадка про селянські обовязки, в ч. 50 згадка про воєвод, і т. и.

Торговлї, митної системи дотикають ся ч. 68, 71, 75. В декотрих документах згадують ся також події зверхньої, полїтичної історії — татарські напади ч. 61, 65, перехід деяких руських шляхтичів до Волохів — ч. 65—6. Визначнійші побутові подробиці дають ч. 30 і 50.

Переважна частина грамот дотикають, як я вже сказав Галичини (земель Львівської, Перемишльської, Галицької й Сяніцької) і Поділя. Для Белзької й Холмської є лише кілька документів — для першої ч. 9, 10, 50, для другої ч. 21, 51.

Що до архивів, з котрих документи сї видані, то се — Львівський краєвий архив, Київський головний, Коронна метрика варшавського головного архива й Московського архива міністерства справедливости (тут головно дві колекції — ревізія документів 1563 р. і збірка грамот Самбірського староства). Документи публікують ся прийнятим в Науковім товаристві ім. Шевченка звичаєм, з задержаннєм ортоґрафії; але що вони списували ся ріжними часами й по ріжних місцях, часто поза очима,

тож повної одностайности не можна було осягнути. Коректа була переведена з оригіналами, на місці. Тому що всї документи видають ся з вписаних до актових книг копій, лишаєть ся в них чимало хибних місць, по части означених значками в текстї, по части справлених — але з означеннєм, як читаєть ся се місце в актах, які послужили оригіналом для видання.

У Львові, 17/II. 905.

I.

Кор. Казимир надає братам Петру і Павлу пусті землї над р. Сяном, 25 червня 1361 р.

In nomine Domini. Amen. Reges decet pro fide dignorum obsequia prestare et dignis digna premia ampliare, ut ex eo ceteri fideles regni sumant exemplum commendabile et efficiantur ad virtutum quaelibet impendia promptiores. Nos igitur Casimirus Dei gratia rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Pomeraniae, Russiae dominus et heres etc. notum facimus, quibus expedit, universis, tam presentibus, quam futuris, presentium notitiam habituris, quod considerando digna fideliaque et grata servitia nobis et regno nostro per fideles nostros Petrum et Paulum fratres germanos de Hungaria fideliter exhibita, multipliciter et constanter impensa et in futurum posteritate cum ipsorum ad ampliora se asserunt promptos et paratos, ne itaque talium servitiorum promptitudinem nostra regalis maiestas pertransire videatur, eisdem Petro et Paulo fratribus ipsorumque posteris et successoribus legitimis loca nostra deserta in districtu Sanocensi videlicet Iurowce, Srogow et altera Srogow super fluvio dicto Rusava et in suis limitibus Dydnia et Temeszow fluviis cum ripa fluminis San consistend(a) collocari usque ad ortum dictorum fluviorum Dydnia et Temeszow cum omnibus rivis in ipsa flumina decurrentibus circumquaque plenarie mensuranda et collocanda cum omnibus et singulis ipsorum utilitatibus, fructibus et reditibus, censibus et emolumentis, cum agris cultis et incultis, pratis, pascuis et rubetis, silvis, nemoribus, venationibus, aucupationibus, cum piscinis, molendinis, aquis, aquarum decursibus, necnon cum omnibus aliis pertinentiis, prout ipsa loca deserta in suis limitibus circumferentialiter sunt distincta, cum omni iure, dominio, prout ad nos et ad dominum castri nostri Sanocensis noscebantur pertinere, damus, conferimus, donamus, attribuimus, adscribimus et appropriamus ipsis Petro et Paulo fratribus iam dictis et ipsorum legitimis successoribus perpetuis temporibus possidenda, habenda, tenenda, donanda, alienanda, commutanda ac pro sua ipsorumque legitimorum successorum voluntate et utilitate quomodolibet convertenda. Ratione cuius donationis sepedicti fratres Petrus et Paulus cum suis legitimis successoribus nobis et nostris posteris successoribusque legitimis, quociescunque necesse fuerit, cum hasta et duobus sagittariis decenter expediri, temporibus perpetuis servire ad quamlibet expeditionem generalem sunt adstricti. Ut

autem haec nostra donatio firma et inviolabilis permaneat, presens privillegium saepedictis Hungaris Petro et Paulo fratribus et ipsorum posteris ac successoribus legitimis dari facimus nostri maioris sigilli appensione communitum. Actum et datum Cracoviae feria sexta proxima post diem beati Joannis Baptistae anno Domini millesimo trecentesimo sexagesimo primo, praesentibus his testibus strenuis viris dominis: Ottone de Pilcza capitaneo nostro Russiae, Andrea Bawrzowski, subiudice cracoviensi, Vilczkone sandomiriensi, Dobieslao vislicensi castellanis, Iascone woynicensi, Floriano lanciciensi, Ioanne cracoviensi castellanis et aliis quam pluribus aulicis fide dignis. Scriptum per Ioannem notarium de Magna Polonia etc.

Грамота ся в потвердженню 1423 р. була вписана до книг сяніцького ґроду в р. 1758 на жаданне шл. Йосифа Філїповского — львівського краєвого архиву т. 242 с. 46. Вона має туж дату, і буквально однакова з грамотою тимже особам на порожні землї над р. Саночком, звістною нам в потвердженнях 1440, 1463 і 1549 р. і друкованою в Kodeks Małopolski III ч. 741. Се кидає певне підозріннє на нашу грамоту.

II.

Юрий і Олександер Коріатовичі надають ґрунти і права міщанам, спровадженим до Камінця, 7 січня 1374 р. (В скороченню).

Jurego Kuriatowicza kniazia podolskiego y brata iego kniazia Alexandra.

Ktho na then list weizrzi, yzessmy przyszwaly k szobie mieszczani do Camienieczkiego miasta a daliszmi wolią na 20 liath, a dwiesczie lanow daliszmy ku miastu a miedzi Muxą y Bahawiczą od tarnawskiey drogi lasz od Korowi ziemię the asz do Dniestru daliszmy k miastu tham ym lany wimierzicz; y daliszmy rzeki brzeg Niestra od vsczia Muxe asz do vsczia Bahawicze; a yeszcze krom thego dalisymy k miastu pastwi wigon od mieiskiei krinycze do Muxe, a Muxa dolem do xiezich niw. A kiedi wolią wissiędzą, mieszczanie maia dawacz od lanow po 20 grossi szirokich plathu. A sządzicz szie ym przed swem prawem, przed swemi raiczamy, a woiewodzie nie trzeba szie w tho wstępowacz nicz. Y iesli bendzie ktori boyarzin albo służebnik knazi albo ziemianin uczini ktorą wine w miesczie, y s tei winy dostoien bendzie smierczi, miesczanow*) nye karzacz go w kziązecze karanie na zamek, niechaize

*) Читати: mieszczanom.

szam knyasz karze swoie lyudzie. Iesli bendzie knyasz, ziemianin albo dworzanin miecz bendą sząd z miesczaninem, tedi sandzicz woiewodzie z woithem. Bendzie li winowath kniasz, dworzanin, albo ziemianin, niechaize woiewoda bierze winę na kniazich liudziach, a yesli bendzie miesczanin winowath, tedi woith wine wozmie. A czo kolwiek win będzie wszitkich, przeidzie woitowi trzeczia czescz winy, a dwie czesczi wini tho kniasz daıe ku miastu na pomocz. A iatki sukienne y kramne y szewcze y chliebne, rzeznicze y laznią — tho kniasz odpuscziel k miastu: czo przeidzie kolwiek pieniedzi s tego — tho miasto nalozicz ma mieszczanom mocznicz miasto dlia szebie; ieslibi miesczanie nye chcziely budowacz miasta themi pieniedzmi, thedi thei pieniadze od miesczan zasz maia bicz dane kniazowi w skrab. A czo kolwiek szie stanie po grzechu, czego Boze nie dai — asz ktori czlowiek bozim przepusczeniem umrze y z domem wszistek y s zoną, woithovi y miesczanom dzierzecz then dom rock y sze[s]cz niedziel, a nycz s tego domu nie russacz, asz sie naidzie przyrodni iakys iego plemienia; za then rok y za sze[s]cz niedziel yesli szie nie naydzie nikt iego pokolienia, thedi then dom dacz kniazu: tho na yego woly bendzie — kogo zechcze, thego w then dom possadzi. A wissiedzawszi wolia 20 lath miesczanie maią dawacz plath. A woith y miesczanie maią mnye kniazu sprziyacz i bicz sprawiedliwemi y wiernemy, a z woiewodą y z boiari y z dworzani bicz s nimi wespol prze zlim y przi dobrim, y maią bicz pomoczniczi y vcznikiem y slowem y prziyaznia y moczą y radą besz wszeliakiei chitrosczi. Piszan then list na zamku w Camienczu 1374 od bozego narodzenia miessiacza luthego 7 dnia w dzien s. Jana Krcziczielia.

Jacobus Chaczinski consul camenecensis accepit litteras superius scriptas.

З ревізії прав 1564 р. — Литовська Метрика московського архива міністерства справедливости IV. В. кн. 17, с. 44. Ся грамата звістна в повнійшій формі з пізнійших копій — див. Молчановского Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ с. 208—9 (в них датуєть ся вона 7/XI або 7/II, але треба »лютий« розуміти як »січень«).

III.

Володислав Опольский надає шл. Вроцлаву с. Угорції, Радилівції й Корнелівції в Самбірськім повіті. 25 серпня 1375 р.

In nomine Domini. Amen. Decet excelentiam principum suorum subditorum commodis et utilitatibus intendere, ut, dum eorum profectibus invigilent, ipsos in honoris sui promotione ac servitii sentiant

promptiores. Nos igitur Ladislaus Dei gratia dux opoliensis, dominus wielunensis et Russiae ad perpetuam rei memoriam volumus tenore presentium devenire, et (!) inspectis fidelibus obsequiis nobis per Wroclaum fidelem nostrum dilectum plurime exhibitis et adhuc fidelitate, studio futuris temporibus exhibendis, nostrorum serviciorum prehabito consilio diligenti de nostrae largitatis munificentia speciali eidem Wroclao et suis heredibus, legitimis successoribus villas nostras Uhorce, Radyłowice, Corniełowice dictas in districtu Samboriensi sitas, cum omnibus et singulis ipsarum pertinentiis, iuribus et dominiis, proventibus, redditibus et obventionibus, prout dictae villae in partibus, metis et graniciis sunt limitatae circumferentialiter et disiunctim, cum agris cultis et incultis, de novo extirpandis, cum pratis, pascuis, silvis, rubetis, mericis, nemoribus, mellificiis, molendinis, venationibus, aucupationibus, cum aquis, aquarum decursibus ceterisque omnibus et singulis pertinentiis, usibus et utilitatibus ad easdem villas spectantibus, prout ipsas soli tenuimus et usi fuimus, nullis penitus exclusis, damus, conferimus et donamus hereditarie, donatione perpetua et irrevocabili per ipsum Wroclaum suosque heredes et legitimos successores temporibus perpetuis possidendas ac tenendas, habendas, utifruendas, vendendas, obligendas, commutandas, alienandas, donandas et in usus suos heredumque et successorum suorum legitimorum beneplacitos convertendas, hoc tamen adiecto, ut singuli cmetones dictarum villarum nobis et nostris successoribus de qualibet curia possessa singulis annis in festo sancti Martini duos grossos latos, sive quatuor parvos pro censu nostrae camerae dare tenebuntur et predictus et sui heredes nobis aut nostris successoribus cum una hasta ut duobus sagittariis in equis valentibus sive decentibus servire sim astricti, quociescunque in dicta terra nostra fiat opportunum, et quod in ipsa terra nostra rursus cum uxore et pueris suis mansione debet residere, prout se ad hoc specialiter obligavit. In cuius rei testimonium presentes fieri fecimus et sigilli maioris appensione roborari. Actum et datum in Lamburga in crastino sancti Bartholomei apostoli sub anno Domini millesimo trecentesimo septuagessimo quinto, presentibus strenuis et nobilibus domino Budywoio capitaneo cracoviensi, Andriasso capitaneo Russiae, Ioanne Schoff, Nicolao cancellario nostro, in presentia dedimus in commisso, et ceteris multis fidelibus nostris testibus ad premissa.

Львівський краєвий архив, книга перемиського земства ч. 156 с. 604 (як низше).

IV.

Володислав Опольський надає Джурджі воєводі волоському с. Новощиці і Ступницю в пов. Самбірськім. 10 падолиста 1377 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Ladislaus Dei gratia dux opoliensis, wielunensis et Russiae universis et singulis, quibus expedit, tenore praesentium declaramus, quod inspectis fidelibus et variis obsequiis fidelis nostri Czurcowic woiewodae wołoskiego (!) nobis hactenus operosa sallicitudine exhibitis et in futurum propensius exhibendis et quia idem Czurcz woiewoda cum uxore et pueris suis residentiam personalem facere tenebitur in predicta nostra terra Russiae propter defectum gentium vigentem in eadem, sibi suisque heredibus et legitimis successoribus villas nostras Nowoszczyce et Stupnica etiam damus scribere (!) molendinum cum pratis, quae emit apud Petrum Winnickiego (!) in districtu Samboriensi nuncupatis ac situatis, cum omnibus earundem utilitatibus, fructibus, proventibus, censibus, redditibus et caeteris obventionibus universis, eodem etiam iure, quo easdem villas hucusque habuimus et possedimus, prout in suis metis nunc sunt distinctae, videlicet agris, pratis, campis, pascuis, molendinis, silvis nemoribus, quercetis, piscinis, lacubus, piscaturis, aquis et earum decursibus ac ceteris ipsarum pertinentiis universis damus, conferimus et donamus donatione perpetua et irrevocabili iugiter possidendas, tenendas, utifruendas, donandas, dandas, obligandas, commutandas, vendendas, alienandas et in usus suos suorumque heredum et legitimorum successorum voluntarios convertendas, prout sibi et eisdem utilius videbitur expedire, verumtamen in predictis villis de qualibet domo seu fumo duos grossos latos, vel quatuor parvos pro censu nostrae camerae singulis annis in festo sancti Martini episcopi recipiendos nobis et nostris posteris perpetue reservamus. Presertim vero predictus Czurcz woiewoda suique heredes et successores legitimi de prescriptis villis cum una hasta et duobus sagittariis in equis valentibus, quotiescunque opportunum fuerit, iuxta consuetudinem aliorum terrigenarum nostrorum nobis et nostris posteris servire sit astrictus. In cuius rei testimonium sigillum nostrum maius est appensum presentibus Actum et datum in Lumberga in vigilia sancti Martini episcopi sub anno Domini millesimo trecentesimo septuagesimo septimo, presentibus his nobilibus fidelibus nostris: Andrea capitaneo, domino Szoff, Waszczko Stephankowicz, Szenko Ryterzowicz, Stecko Switelowicz, Lan Zalwowski ac domino Nicolao cancellario nostro in presentia hinc in commissoque, ceteris pluribus fidedignis.

Грамота ся і попередня, в потвердженню кор. Володисла Ягайла, данім в Медиці 2/XI. 1425 на прошеннє Iwonis et nobilis Clementis dictorum Dziurdz de Stupnica, була предложена до вписання до книг земських перемишльських (кн. 156 с. 603) Янушем Вислоцким, мб. в р. 1629 (книга з фраґментів ріжних років). Деякі недокладности можуть бути толковані довільностями й помилками копіста; важнійший брак термінів феодального володіння, звичайних в грамотах Володислава.

V.

Ян Тарновский, староста руський, з наказу короля, відбирає від Мимоня с. Путятичі і надає натомість с. Куйматичі, 6 сїчня 1391 р.

Ягайло потверджує його грамоту, 13 жовтня 1393 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Wladislaus Dei gratia rex Poloniae Lithwaniaeque princeps supremus ac heres Russiae etc. Significamus quibus expedit universis tam presentibus quam futuris, presentium notitiam habituris, quod ad nostram nostrorumque baronum fidelium accedens presentiam fidelis nobis dilectus Martinus Mymoi de Huymaticz quandam literam tenoris infrascripti validi Iohannis de Tarnow capitanei Russiae in pargameno scriptam sigillo eius pendenti sigillatam nobis exhibuit petens humiliter quatenus ipsam literam de nostrae benignitatis clementia ratificare, aprobare et confirmare dignaremur, cuius quidem literae de rutenico idiomate in latinum translatae tenor de verbo ad verbum sequitur et est talis:

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Amen. Ego dominus Joannes heres tarnoviensis, palatinus sandomiriensis, capitaneus Russiae etc. recognoscimus hoc sua litera, coram quocunque lecta fuerit haec litera, quod fecimus hoc regis mandato: recepimus apud Mimonocen. hereditatem nomine Putaticze, eandem Putaticze dedimus Iwaszkoni Sienkowicz pro Drozdowicze et Drozdowicze recepimus ad regnum et Mymonio dedimus pro Putaticze regni villam nomine Huimaticze et duas curias in Szereszorowicze nomine Zlotathowo et Dewatkowicz in perpetuum cum omni iure, cum omnibus graniciis, cum omnibus circumferentiis ita, sicut ab aevo traxit ad Kuimaticze et ad has curias, nihil sibi non excipientes, sic et adhuc addidimus pro Mymonio decem marcas domino Herbordo. Similiter condictavimus, quod Mymoy habet de hac hereditate similiter, quomodocunque de Putaticz servivit, ad quamlibet expeditionem sagitario. Super hoc Mymonio Martino nomine dedimus nostram literam et sigillum nostrum appendimus, et hoc actum est in Horodek, in Epiphania litera scripta post Domini

nativitatem millesimo annis et trecentis annis nonagesimo primo anno. Et circa hoc fuerant testes terrigenae: dominus Chotko Bybelski, dominus Wasko Wołczkowicz, dominus Iasko Mazowszanin, dominus Miczko Wsurowsky, dominus Michael Lebanczky, dominus Pełka woiewoda hrodkoviensis, dominus Michael Łowczycki et aliorum multorum bonorum hominum fuit circa hoc.

Nos igitur suplicationibus ipsius Martini Mymoy exigent(ibus) fidelibus suis meritis benignum prebentes assensum suprascriptam literam in omnibus suis punctis, clausulis, sententiis et conditionibus ratificamus, gratificamus, approbamus et confirmamus, decernentes literam eandem robur habere perpetuae firmitalis, harum nostrarum, quas apensiones sigilli nostri muniri fecimus, testimonio literarum. Actum in Grodek sabbato proximo ante diem sancte Hedvigis anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo tertio, presentibus his validis viris: Demetrio marszalko, Ioanne de Tarnow palatino sandomiriensi, Benkone de Szabokruki, Iaskone Mazowszanin, Choytkone Bybel et Waskone Wołczkowicz ac aliis multis fidelibus nostris fide dignis. Datum per manus venerabilis Zaklicze cancelarii et Clementis vicecancelarii aulae nostrae.

Грамота ся була вписана в 1602 р. до книг львівських ґродських на жаданє Яна Віслоцкого, Андрія і Федора Путятицьких і Петра Кальнофостського — Львів. краєв. архив львів. ґроду кн. 355 с. 1487.

VI.

Ягайло надає Леню Дяку з братами селище Голинь в пов. Жидачівськім, з обовязком военної служби, 14 липня 1391 р.

In nomine Domini Iesu Christi Spiritus Sancti. Amen. Nos Vladislaus Dei gratia rex Poloniae, Russiae, Lithuaniae dux et aliarum multarum terrarum dominus, significamus tenore presentium universis et singulis presentibus et futuris, harum notitiam habituris vel audituris, quia nos habita ratione fidelium servitiorum Lien Diak et eius fratrum, quae iam pridem nobis fideliter impendebat et impendit, ei igitur et eius successoribus, ut eo nobis et nostris successoribns obligatior sit, dedimus et concessimus villam alias osieliscze dictam Hołyn in districtu Zydaczoviensi circa fluvium Czeczwa cum omni iure, dominio, proprietate, areis, curiis, contributionibus, poenis, necnon silvis, campis, pratis, aquis, paludibus, molendino alias z młyniszczem ac cum lancis, przelaszki, dąbrovis, decimis, venationibus, mellificiis, prout mellicidirarii de Hołyn ab antiquo usi sunt, et generaliter cum omnibus fructibus, proventibus, redditibus, prout ipsa villa Hołyn in suis metis

et graniciebus se extendit, perpetuo et in aevum libere vendendam, donandam, commutandam, ad usus suos beneplacitos convertendam. De ipsa vero villa Hołyn tenebitur ipse Lyen cum suis successoribus nobis et nostris successoribus servire servitium cum duobus strzelcze iuxta ius et consuetudinem caeterorum nobilium. In cuius rei firmitudinem sigillum regni nostri appendi mandavimus. Actum in oppido nostro Ropczycze in presentia domini Demetrii tesaurarii, domini Miczlosthan, domini Petri Pieniązko, domini Prandotha sendomirski, domini Thomae Ancertiae, domini Derslai Konopla. Datum die quarta decima mensis iulii sub anno nativitatis Domini millesimo trecentesimo nonagesimo primo.

Грамота ся, писана по руськи в ориґіналї, як сказано в потвердженню кор. Жиґимонта з 1537 р., в сїм потвердженню, данім на прошенне nob. Iohannis Hołynski і співвластителїв с. Голинь, була вписана в книги львівського ґроду в 1696 р. на жаданне Михайла Жураковського в імени шл. Голинського — Львівський краєвий архив, львів. ґроду кн. 470 с. 150.

VII.

Ягайло надає Михайлу Бучацкому с. Койданів в пов. Теребовельськім, 24 сїчня 1392 р.

Дописка про обовязок військової служби, зроблена при ревізії документів 1417 р.

In nomine Domini. Amen. Wladislaus Dei gratia, rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sendomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Lithvaniaeque princeps supremus, Pomeraniae Russiaeque dominus et heres. Ad rei memoriam sempiternam. Licet regalis munificentia ad universos regni sui fideles Dei nata sibi clementia quadam generalitate liberalis existat, ad illos tamen suae liberalitatis dona consuevit extendere, qui circa regni sui honorem obsequiorum continuatione solicita constantia animis fidelissime claruerint. Sane consideratis multiplicibus fidelitatum studiosis obsequiis [quibus — бракує] dominus Michael Habdanecz heres de Buczacz regni nostri Poloniae fidelis noster dilectus dudum totis conatibus probitatis solicite nobis studuit complacere, quamquam eidem pretextu servitiorum suorum huiusmodi multum ampliora premiorum antidota deberent non immerito respondere, ipsum tamen per munificentiae nostrae donacionem nobis ad obsequendum, sicut dignum arbitramur, cupientes in antea reddere promptiorem, prefato Michaeli et suis heredibas ac successoribus legitimis villam nostram Coidanow in districtu Trembovliensi in fluvio Stripa sitam cum omnibus ipsius villae

utilitatibus, fructibus, censibus, redditibus, proventibus, agris, pratis, campis, pascuis, silvis, nemoribus, quercetis, rubetis, virgultis, gaiis, boris, mellificiis, venationibus quarumcunque ferarum et signanter castorum, molendinis, piscinis, lacubus, paludibus, aquis et earum decursibus, piscaturis et aliis omnibus obventionibus, pertinentiis ac appendiis universis ad ipsam villam Coidanow predictam, quibuscunque nominibus appellentur, nullis penitus exclusis, prout ipsa villa Coidanow in suis graniciebus metis et gadibus (видертий оден рядок) villam Coidanow per supradictum Michaelem et suos heredes ac successores (видерто слово) tenendam, habendam, utifruendam, vendendam, obligandam, commutandam et ad usus suos convertendam prout ipsis utilius videbitur expedire. Ut autem hec donatio robur obtineat firmitatis, presentes fieri et appensione nostri sigilli fecimus roborari. Actum in Luczsko in vigilia conversionis sancti Pauli anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo secundo, presentibus his (повторено) dominis: Ioanne palatino sandomiriensi, Ioanne de Balicz castellano visliciensi, Spitkone succamerario cracoviensi, Gnevosio de Dalowicze, Prandota de Przezwodi et Bienkone de Zabokruk et aliis quam plurimis fide dignis. Datum per manus venerabilis Zaklice aulae nostrae cancelarii fidelis dilecti.

Ex mandato domini regis, tempore ostensionis litterarum in presentia regia in Grodek sub anno Domini millesimo quadringentesimo decimo septimo, huic donationi adiunctum est servitium unius lancae et duorum sagittariorum in armis et equis valentibus ad quamlibet expeditionem imminentem, per manus Zbignei de Oleschnicza protonotarii.

Грамоту сю в потверджению Жиґимонта-Авґуста з р. 1555 вписано до книг львівського ґроду в 1589 р. на жаданнє шл. Миколая Куропатви — Львівський краєвий архив, кн. львів. ґроду 205 с. 1095.

VIII.

Ягайло надає Михайлу Сул..овичу с. Желехів з сусїднїм монастирем, 15 жовтня 1393 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Wladislaus Dei gratia rex Poloniae Lithuaniaeque princeps supremus et heres Russiae etc. significamus tenore presentium, quibus expedit, universis tam presentibus quam futuris, quia intento mentis intuitu perpendentes fructuosa fidelitatum obsequia, quibus Michael Sul..owicz noster fidelis nostrae magestati plurimum complacuit et in antea adaucto fidelitatis studio, uti dignum arbitramur, prestantius complacebit, quorum intuitu volentes ipsum praerogativa speciali gaudere et

perfrui ampliori, eidem Michali, suis pueris et legitimis successoribus iure hereditario villam nostram Zelichow et cum monasterio eidem adiacenti in districtu Podhorayensi sitam cum omnibus, fructibus, redditibus, censibus, proventibus, dationibus, agris, pratis, campis, pascuis, silvis, nemoribus, quercetis, virgultis, gaiis, borris, mellificiis, venationibus, aucupationibus, stagnis, lacubus, paludibus, piscinis, piscaturis, molendinis, aquis et eorum (!) universis decursibus ac utilitatibus, emolumentis et appendiis universis prout in suis metis, graniciis et gadibus universis ab antiquo longe lateque est distincta et limitata, damus, conferimus et donamus donatione perpetua et irrevocabili per ipsum Michaelem, suos pueros et successores legitimos tenendam, habendam, utifruendam ac pacifice et quiete perpetuis temporibus possidendam, facientes ipsum Michaelem, suos pueros es successores legitimos eiusdem villae Zelechow et ipsius monasterii heredes veros et legitimos possessores, de qua quidem villa memoratus Michael, sui pueri et successores legitimi cum una hasta, duobus sagittariis in equis et armis decentis (!) nobis et nostris successoribus ad prefatam expeditionem perpetuo servire sint astricti, duobus grossis pragensibus sive latis pecuniarum fumalium pro nobis omnimode reservatis — harum, quibus sigillum nostrum appensum est, testimonio litterarum. Actum in Przyssow ipso die beatae Hedvigis anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo tertio, presentibus hys: Gnewussio de Daleuicz, Petro de Baranow venatore cracoviensi, Waskone Wolczkonis, Iasszchone Mazouita de Iarzyszow, Benkone de Zabokruki et Petro Pieniązek aliisque multis nostris fidelibus fide dignis. Datum per manus honorabilis Zaklice cancellarii aulae nostrae nostri fidelis dilecti. Lectum per Albertum de Zychlin regni Poloniae vicecancellarium.

Грамота ся була вписана до книг земських львівських в 1561 р. на жаданнє Мартина Гербурта і иньших співвластителїв с. Желехова — Львівський краєвий архив кн. зем. львів. 17 с. 403.

IX.

Семовит мазовецький надає кляштору домініканів у Белзї село Костешино, 20 січня 1394 р.

Semouiti ducis Massouiae dominique plocensis, vysnensis et heredis belzensis donatio perpetua villae Kossczиessino vulgaliter nuncupatae nostri ducatus in districtu Belzensi sitae ecclesiae fratrum praedicatorum ordinis s. Dominici, in suburbio ciuitatis Belzensis fundatae, facta, per priorem et rectores eiusdem ecclesiae ac totum conventum ipsius ecclesiae cum omnibus et singulis utilitatibus, censibus, fructibus, redditi-

bus etc. tenendae, habendae etc. pacifice temporibus perpetuis possidendae. Verumtamen incolae seu cmethones in praedicta villa residentes consuetum censum per duos grossos pragenses, qui podymowe appellatur, in festo s. Martini episcopi annis singulis temporibus perpetuis de qualibet stuba soluere teneantur. Praeterea homines et incolae villae praefate universi ab omnibus solutionibus, exactionibus, angariis et preangariis, quibuscunque nominibus vocentur, sint liberi penitus et exempti, laboribus vero et reformationibus seu edificationis (!) omnium castrorum et pontium dumtaxat exceptis, ad quos labores memorati incolae cum universis terrigenis terrarum, quocies oportunum fuerit, sint astricti. In cuius recompensam prior et conuentus totus ac eorum successores monasterii sepedicti annis singulis temporibus perpetuis, quicunque pro tempore fuerint substituti, in dicto monasterio singulis diebus dominicis et festiuis divina offitia celebrent. Actum et datum in Hrodlo feria tercia ipsio die Sebastiani et Fabiani martirum 1394.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. мін. справед. IV. В. кн. 17 с. 256.

X.

Семовит мазовецький надає кляштору домініканів у Белзї села Ліски й Божанку й дворище намістника в Белзї, 6 лютого 1401.

Semowithii ducis Mazouiae donatio perpetua villarum nostri ducatus Lesky et Bozanka super fluuium Belsz, in districtu Belzensi sitarum, ecclesiae fratrum predicatorum ordinis b. Dominici in civitate Belzensi fundatae et prolatatae, eidem ecclesiae et monasterio totoque conuentui facta, per priorem, qui pro tempore fuerit, ac conuentum eiusdem monasterii memoratas villas tenendas, habendas, utifruendas, regendas et pacifice temporibus euiternis possidendas. Verumtamen incolae seu cmethones in praedictis villis inhabitatores omnes et singuli consuetum censum qui dicitur podymowe in festo s. Martini episcopi de qualibet stuba annis singulis temporibus perpetuis per duos grossos pragenses praefato do. duci et suis successoribus solvere teneatur, absolvendo omnes et singulos praedictarum villarum inhabitatores ab aliis omnibus solutionibus, exactionibus, collectis et contributionibus, quibuscunque nominibus vocentur, laboribus autem et edificationibus seu reformationibus omnium castrorum et pontium dumtaxat exceptis omnino et exclusis, ad quos labores sepenominati incolae cum omnibus villis terrigenarum incolis iuxta modum et consuetudinem terre, quocies opportunum fuerit, sint astricti, addicien(tes) dictae ecclesiae ex speciali donatione quandam aream in civitate Belzensi pro edifica-

tione et constructione et nouali translatione ipsius ecclesiae et domus fratrum et conuentus habitatione et residentia personali, quam aream pridem namestnik possidebat et regere dinoscebatur. Datum et actum in Belsz die dominico festi b. v. Dorotheae 1401, presentibus hys n. Petro vexiliffero rawensi, Cristino marssalcone curiae nostrae, Ioanne capitaneo belzensi, Miczone de Wyrbcouicze et Alberto vicecancellario etc., per cuius manus praesens est datum, et aliis que diversis fide dignis.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. м. справ. IV. В кн. 17 ·л. 251.

XI.

Ягайло надає с. Кормильче Ґеорґію війту камінецькому на війтівство. 9 серпня 1402 р.

Vladislai regis Poloniae donatio perpetua aduocatiae in civitate Camieniecz, tercium denarium de penis iudicialibus eidem aduocatiae annectando, necnon villae regiae Cormelicze in districtu Camenecensi sitae, prout in suis metis et limitibus est limitata et distincta, Georgio ciui lublinensi eiusque liberis concessa, quam quidem aduocatiam, tercium denarium de penis iudicialibus, ac villis huiusmodi idem Georgius cum eius utilitatibus, redditibus etc. tenebit, habebit, utifruetur et perpetuis temporibus possidebit, necnon vendet, commutabit, obligabit, alienabit de r. mtis tamen concessu et voluntate speciali. Ratione cuius donationis idem Georgius cum suis hereditatibus (!) r. mti et serenissimis successoribus suae mtis ad expeditionem regiam quamlibet cum una hasta seruire tenebitur perpetue et in euum. Actum in Czirwonigrod feria quarta in vigilia s. Laurentii anno 1402, per manus dni Nicolai de Curow archiepiscopi gnesnensis, ad relationem dni Gniewosii succamerarii crac.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. м. справ. IV. В л. 42 об.

XII.

Ягайло переносить село Просік в Сяніцькій землї на нїмецьке право, допускаючи до користання з нього лише Нїмцїв і Поляків, і записує на війтівстві тім 60 гр. для війта Станїслава, 21 жовтня 1402 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Quia tunc multis errorum et dubiorum incomodis prudenter occurimus, dum gesta aestatis nostrae litterarum apicibus et testium annotatione per-

hennamus, proinde nos Wladislaus Dei gratia rex Poloniae Lithuaniaeque princeps supremus et heres Russiae etc. significamus quibus expedit universis, praesentibus et futuris, praesentium notitiam habituris, quod cupientes loca deserta hominum convocatione adimplere et fructus tezauri nostri amplioribus ubertatibus adaugere, sculletiam in villa nostra Prossiek in districtu Sanocensi sita Stanislao pro sexaginta marcis numeri polonicalis, quadraginta octo grossos in marcam quamlibet computando, quarum medietatem in talibus grossis in moneta communiter in terra Russiae decurrenti nobis solvit rite et rationabiliter, exposuimus et vendidimus perpetue et in aevum. Ad quam quidem sculteciam duos mansos, tabernam, molendinum, libras, sextum denarium de censibus et tertium de qualibet re iudicata, sartorem, sutorem, unum mansum pro pellendis graegibus et omnes utilitates, quas sine dispendio nostro facere poterit, sibi adiunximus praesentiumque per tenorem, ita quod idem Stanislaus praedictam villam Prossiek iure theuthonico nobis tenebitur et tenetur collocare et quod quilibet kmetho ipsam inhabitare volens de quolibet manso racione census nostri singulis annis circa festum sancti Martini viginti scotos grossorum soluere tenebitur et debebit ac unam mensuram avenae et duos pullos una cum viginti scotis memoratis. Pro seminibus autem ad hiemem unam diem et ad aestatem aliam in agris collendis nobis laborare et in messibus duos dies sunt astricti, iuvamina etiam et labores ad ducturas pro nostro adventu, quotiescunque oportunum fuerit, facient, prout villani ceterarum villarum in terra praedicta nostra Sanocensi facere sunt soliti et consueti. Quam quidem scultetiam idem Stanislaus et sui liberi ac successores legitimi cum omnibus eius utilitatibus, censibus, fructibus et appendiis universis habebunt et tenebunt, utifruentur et pacifice temporibus perpetuis possidebunt, necnon vendent, commutabunt, obligabunt, alienabunt, de nostro tamen consensu et voluntate speciali. Ratione cuius scultetiae praefatus Stanislaus et sui liberi ac successores legitimi nobis et nostris successoribus ad quamlibet expeditionem cum una balista in equo valenti et bene armatus servire tenebitur et debebit. Et ut eadem villa nostra Prossiek eo melius collocari valeat, ipsam de iure polonico et ruthenico in ius thenthonicum, quod maydeburgense dicitur, transferimus perpetuo duraturam, removentes ibidem omnia iura polonicalia et ruthenicalia, modos et consuetudines universas, quae ipsum ius theuthonicum maydeburgense praedictum consueverant et sunt solitae perturbare. Eximimus insuper, absolvimus et perpetuo liberamus cmethones et quosvis praedictae villae Prossiek incolas ab omni iurisdictione et potestate omnium regni nostri pallatinorum, castallanorum (!), capitaneorum, iudicum, sub-

iudicum et quorumuis officialium et administratorum eorundem, ut coram ipsis vel ipsorum aliquo pro causis tam parvis quam magnis, puta furti, sanguinis, homicidii, incendii, membrorum mutilationibus et quibusvis aliis enormibus excessibus citati minime respondebunt nec aliquas penas solvere tenebuntur, sed tantum cmethones et incolae coram suo sculteto, qui pro tempore fuerit, scultetus vero coram nobis aut capitaneo nostro in iudicio provinciali scultetorum — tunc non aliter quam suo iure maydeburgensi praedicto de se querulantibus tenebitur respondere. In causis autem criminalibus et capitalibus superius expressis sculteto, qui pro tempore fuerit, ibidem in metis et graniciis villae Prossiek iudiciandi, sententiandi, corrigendl, plectendi, condemnandi plenam damus et omnimodam concedimus facultatem, prout hoc ipsum ius theuthonicum maydeburgense praedictum in omnibus suis punctis, sententiis, articulis, conditionibus et clausulis postulat et requirit, — iuribus tamen nostris regalibus in omnibus semper salvis. Volumus iterum dicto iure theutonico tantummodo Theuthonicos et Polonos uti et gaudere — harum quibus sigillum nostrum appensum est testimonio litterarum. Actum in Crossno ipso die undecim millium virginum anno Domini millesimo quadringentesimo secundo, praesentibus strenuis nobilibusque viris Petro Cmitha palatino sandomiriensi, Nicolao de Michalow castellano voyniczensi, Gnevosio de Dalovycz subcamerario cracoviensi, Petro de Falcow venatore sandecensi, Iwone de Kleczycze et Nicolao Pstroski multisque aliis nostris fidelibus fide dignis. Datum per manus domini Nicolai sanctae gnesnensis ecclesiae archiepiscopi, nobis syncere dilecti. Ad relationem Clementis vicecancellarii.

Грамоту сю (omni prorsus suspicione carentia) разом з пізнїйшими вписано в р. 1553 до сяніцького ґроду на жаданнє спадкоємцїв війта с. Просїки Івана Радвана (Iohannis Radwan) — Львів. краєв. архив кн. сяніцьк. ґрод. 16 р. 794.

XIII.

Кор. Ягайло надає Яну Пудлу с. Ольховець й Михайлівцї в Камінецькім повітї, 16 жовтня 1403 г.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Cum inter humanae naturae commoda nihil dignius memoria habeatur, opportunum extitit, ut actus hominum literarum apicibus et testium annotatione perennentur. Proinode nos Wladislaus, Dei gratia rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Syradiae, Lanciciae, Cuiaviae Litvaniaeque princeps supremus, Pomeraniae et Ru-

ssiae dominus et haeres, significamus tenore praesentium quibus expedit universis, quia ob merita fidelium obsequiorum Ioannis Pudlo, quae hactenus nobis exhibuit et in futurum praestantius poterit exhibere, horum intuitu cupientes ipsum specialis gratiae praerogativa praevenire, sibi suisque haeredibus et successoribus legitimis villas nostras Olchowecz et Michalowcze, in districtu Camenecensi sitas, cum omnibus earum pertinentiis et utilitatibus, pratis, campis, pascuis, agris, silvis, nemoribus, mericis, quercetis, pinetis, rubetis, virgultis, borris, mellificiis, venationibus, aucupationibus, piscinis, piscaturis, lacubus, paludibus, molendinis, emolumentis, aquis, aquarum decursibus, necnon cum omnibus censibus, redditibus, proventibus, cohaerentiis et appendiis ad easdem villas quomodolibet spectantibus, dedimus, contulimus donatione perpetua liberaliter et donamus, ita tamen, quod in terra Podoliae propter defectum hominum, faciat residentiam personalem et at quamlibet expeditionem cum duabus lanceis et quatuor sagitariis idem Ioannes Pudlo, suique haeredes et successores legitimi nobis et nostris successoribus obsequi tenebuntur et servire, — sic etiam, quod circa expeditiones domesticas, utpote circa defensionem terrae, cum omnibus hominibus nobis servire sunt astricti, et dationes, contributiones, laboresque, quibuscunque vocitentur nominibus, quae antecessoribus nostris, ducibus Podoliae et possessoribus ipsius solvi solitae fuerant, nobis per cmetones et incolas villarum praedictarum Olchowecz et Michalowcze efficaciter persolvantur. Quas quidem villas idem Ioannes Pudlo suique haeredes et successores legitimi habebunt, tenebunt, utifruentur et perpetuis temporibus pacifice possidebunt, — harum quibus sigillum nostrae maiestatis praesentibus est appensum testimonio litterarum. Actum in Medica ipso die sancti Galli confessoris anno Domini millesimo quadringentesimo tertio, praesentibus his validis strenuisque viris: Ioanne de Tarnow, Petro Kmithe sandomiriensi — palatinis, Petro Szaffraniecz subdapifero, Floriano de Korythnicza subpincerna sandomiriensi et Bencone de Zabokruk[1]) aliisque nostris multis fidelibus fidedignis. Datum per manus reverendi patris domini Nicolai sanctae gnesnensis ecclessiae archiepiscopi, ad relationem Nicolai regni Poloniae vicecancellarii.

Наданнє се потвердив кор. Жигмонт III шл. Яну Корнацкому, 22/II. 1603. Коронна Метрика варшавська кн. 138 л. 26.

[1]) В оригіналї: Zabocziak. В другім і третім рядку на початку документа, по сколяціонованню треба поправити: existit, perhennentur, proinde.

XIV.

Ягайло надає Грицьку Кердеєвичу с. Кормильче і Ходиківці в Камінецькім повіті, 26 марта 1410 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Cum inter humanae nature commoda nichil dignius memoria habeatur, oportunum existit, ut actus hominum literarum apicibus et testium annotacione perhennentur, ne lapsu temporis evanescant. Proinde nos Wladislaus, Dei gracia rex Poloniae necnon terrarum Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lanczicie, Cuiavie, Lithvanie princeps supremus, Pomeranie dominus et heres Russie etc. significamus tenore praesentium, quibus expedit universis, quomodo attendentes pure fidei constanciam et constantis fidelitatis insignia, quibus Ryczko Kyrdeyowicz erga nostram se exercuit utilitatem, et adhuc aucto fidelitatis studio prestantius poterit exercere in futurum, horum intuitu volentes ipsum gratiarum nostrarum prosequi favoribus et ad obsequia nostra continuo reddere prompciorem, sibi villas nostras Kormylcze, Chodykowcze, in terra Podolie et districtu Camenecensi sitas, cum omnibus ipsarum iuribus, utilitatibus, fructibus, censibus, proventibus, redditibus, videlicet agris, campis, pascuis, silvis, nemoribus, borris, rubetis, virgultis, mellificiis, aucupacionibus, venacionibus, fluviis, piscinis, lacubus, stagnis, aquis et aquarum decursibus, molendinis et eorum emolumentis, necnon dominiis, proprietatibus, attinentiis, pertinentiis et appendiis universis, quomodolibet ad ipsas spectantibus ab antiquo, prout in suis metis longe, late et circumferentialiter limitate sunt et distinctae, damus, donamus et conferrimus et largimur donatione perpetua et in ewum per ipsum et ipsius successores legitimos habendum, tenendum, utifruendum et pacifice possidendum necnon donandum, alienandum, commutandum et vendendum de nostra et nostrorum successorum voluntate et consensu speciali, hoc tamen adiecto et specialiter expresso, quod idem Ryczko et sui successores propter deffectum hominum in terra Podoliae residentiam faciant personalem, ad singulas expeditiones nostras nobis et successoribus nostris cum duabus lanceis et sex sagittaris obsequi tenebuntur servire, — harum, quibus sigillum nostrum est appensum, testimonio literarum. Actum et datum in Lamburga, feria quarta proxima post diem festi dive pasce anno Domini millesimo quadringentesimo decimo, praesentibus his validis et nobilibus dominis: Ioanne de Złoczow lublinensi, Floriano de Korythnycza viszlicensi et capithaneo Russie, Vincentio de Granow naklensi, Iohane Kuropatwa zawychostensi — castellanis, Nicolao de Kulikow, Iohane Klusz, Wolczkone Przy-

szłuczycz et Iohane Mazovita aliisque pluribus fidelibus nostris dilectis. Datum per manus venerabilis Nicolai, praepositi sancti Floriani ante Cracoviam, regni nostri Polonie vicecancellarii, nobis sincere dilecti. Relatio eiusdem domini Nicolai praepositi sancti Floriani, vicecancellarii.

Київського центрального архива кн. 3599 л. 82.

XV.

Ягайло надає шл. Андрію з Бапшина с. Чорнокунцї й Криве в Скальськім повітї, 17 липня 1413 р.

In nomine Domini. Amen. Ad rei memoriam sempiternam. Licet regie maiestatis circumspecta benignitas universorum fidelium suorum ac fidedignorum obsequia prospicere et dignis digna premia uberius ampliare ex innata sibi clemencia salutis teneatur intercedere et ad illa improfectus et comoda quadam speciali prerogativa favoris dignanter intendit, quos approbate fidei constancia et indefesse probitatis obsequium reddit acceptari, ut eo ceteri fideles regni nostri sumant exemplum commendabile, ut sicut pre ceteris singularibus fidelitatum insigniis claruerunt, sic non immerito praeveniri gaudeant singulari munere gaudiorum, sane considerantes clare fidei studia et laboris indefessi solerciam, quibus nobilis Andreas de Bapschino fidelis noster dilectus, ad nostros et regni nostri Polonie instaurandos honores multe diligencie conatibus fidelissime laboravit et adhuc continuato studio nobis ampliora fidelitatum obsequia poterit in futurum prestancius exhibere, quorum intuitu volentes eundem specialis gracie prerogativa prosequi et ad obsequendum nobis, ut dignum arbitramur, in antea reddere prompciorem, igitur noverint tam presentes, quam futuri, quibus expedit universis, quod nos Vladislaus, Dei gracia, rex Polonie, Lithwanie princeps et heres Russie etc., considerantes digna, grata fideliaque servicia nobis et regno nostro per fidelem nostrum Andream exhibita et impensa multipliciter et constanter, et in futurum cum sua posteritate ad ampliora servicia se offert promptum et paratum, ne itaque tante serviciorum promtitudinem nostra regia serenitas aliqualiter pertransire videatur, exnunc eidem Andree et suis posteris duas villas nostras videlicet Czarnokuncze et Krzywe, sitas in terra nostra Podoliensi et in districtu nostro Scalunczyensi, cum omnibus et singulis villarum predictarum utilitatibus, censibus, fructibus, redditibus, proventibus, aquis, pratis, campis, pascuis, silvis, nemoribus, virgultis, gaiis, quercetis, mericis, rubetis, borris, mellificiis, venacionibus, aucupationibus, aquis, earum decursibus, piscinis, molendinis, emolumen-

tis, piscaturis, lacubus, stagnis, paludibus ac quibusvis pertinenciis, obvencionibus et appendiis universis, ad ipsas villas supradictas quomodolibet spectantibus, quibuscunque nominibus censeantur, nullis penitus exclusis, prout predicte ville in suis metis et graniciis et gadibus ab antiquo longe lateque circumferencialiter limitate sunt et di stincte, damus, conferimus et donamus donatione perpetua et irrevocabili, perpetuis temporibus duratura, appropriamus sibi et suis successoribus tenendum, habendum, possidendum et pro sua suorumque posterorum voluntate quomodolibet libere commutandum, vendendum. Racione cuius donationis suprascriptus Andreas et sui legittimi successores, quocienscunque necesse fuerit, cum una hasta et uno sagittario ad quamlibet generalem expedicionem, iuxta ritum et consuetudinem aliorum nostrorum baronum, nobilium regni nostri Polonie, nobis et nostris legittimis successoribus servire perpetuis temporibus sint astricti. Actum et datum Cracovie in die sancti Alexii, per manus venerabilis domini Donyn, vicecancellarii regni Polonie et prepositi sancti Floriani extra muros cracovienses, anno Domini millesimo quadringentesimo tredecimo, presentibus: reverendissimo in Christo patre Alberto cracoviensi episcopo, magnifico ac strenuis: Sandivogio de Ostrorog poznaniensi, Iohanne de Tharnow cracoviensi, Nicolao de Michalow sandomiriensi, Iacobo de Conyeczpolye siradiensi et Mathia de Labyschyn brzestensi pallatinis etc. In quorum omnium testimonium et robur perpetue firmitatis sigillum nostrum presentibus est appensum.

Коронна Метрика варшавська кн. 11 с. 180.

XVI.

Ягайло надає шл. Миколаю Цесельскому з викуплених ним від попередніх державців двох сіл, в Теребовельськім повіті, с. Яблонів, записуючи на нім 250 грив., 14 жовтня 1414 р.

Vladislaus rex Poloniae etc. Sigificamus etc., quod cum nobilis Nicolaus Czieszielski fidelis noster dilectus villas nostras in districtu Trembowliensi sitas puta Iablonow apud strenuos Dobkonem de Olewin in centum et Podhayce apud Michaelem de Buczacz capitaneum haliciensem similiter in centum marcis de nostro consensu et voluntate speciali redemisset nobisque quinquaginta marcas in parat(is) numeri ac ponderis polonicalium, 48 grs. in quamlibet marcam computando, legitime mutuasset ac eas de mandato nostro manibus strenui Gedigoldi capitanei podoliensis assignasset realiter cum effectu, desideriose nos petiit et optauit, ut villam praedictam Podhayce de suis manibus recipere et centum marcas, quibus eandem redemit, una cum

aliis centum quinquaginta marcis suprascriptis in villa Iablonow praenominata ac agregotione (!) inscribere dignaremur, — ipsius itaque Nicolai Czessielski iustis et bene meritis postulationum verius et peticionibus instanciis misericorditer mediantibus ipsum inde specialis gracie praerogativa praeuenire cupientes et ad obsequia nostra reddere continuo promptiorem, memoratas ducentas quinquaginta marcas numeri et ponderis praedictorum sibi in villa nostra Iablonow supradicta damus, asscribimus, attribuimus riteque ac realiter assignamus ipsamque villam Iablonow, prout in suis metis et graniciis longe, late circumferencialiterque ab antiquo est limitata et distincta, eidem Nicolao Czessielski in suorum fidelium obsequiorum recompensam de innate nobis celsitudinis clementia damus, conferimus liberaliter et donamus ad eius vitae terminum ultimum et extremum per ipsum Nicolaum cum omnibus et singulis eiusdem villae Iablonow utilitatibus, fructibus, prouentibus etc. omnibusque pertinenciis et appendiis, ad eam quomodolibet ab antiquo spectantibus, habendam, tenendam, utifruendam ac pacifice ad vitae suae terminum, ut praemittitur, possidendam, exactionibus dumtaxat, contributionibus, dationibus et quibusuis solutionibus nobis et nostris praedecessoribus per quosuis praedicte terrae Trembowliensis inhabitatores solui solitis exclusis et exceptis, quas pro nobis integre reseruamus, illo etiam non obmisso specialiter et expresso, quod dum sepefatum Nicolaum migrare ab hac luce contigerit, extunc persolutis suis liberis seu successoribus legitimis ducentis quinquaginta marcis antedictis per nos vel successores nostros praefatae villae Iablonow possessio ad nos vel successores nostros deuolvi debebit plene iure. Datum in Medinice die dominica aute diem Hedwegis 1414. Ratione autem villae praedictae idem Nicolaus cum una hasta et duobus sagitariis nobis obsequi tenebitur et seruire ad expeditionem quamlibet occurentem. Ad relationem Manziconis. Lectum per Albertum de Zichlin r. P. vicecancellarium.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. мін. справ. IV' В. кн. 17 л. 112.

XVII.

Ягайло потверджує маєтности церкви в с. Страдчу, 16 марта 1420 р.

Wladislaus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae quam plurimarumque terrarum dominus et heres, significamus presentibus literis nostris, quemcunque videre et audire tenorem eorum cupientem, presertim cui interest, presentibus et futuris, quia reliquimus nunc et in posterum relinquimus perpetuo poponibus

seu canonicis scilicet Petro et Iacobo eorumque liberis atque posteritati divae Marie virginis, eius gloriosissimae assumptionis in coelum videlicet aedibus sacris sibi dedicatis in villa nostra vulgo nuncupata Stradecz, id quod antiquitus pertinebat et nunc pertinet ob (!) originem prefatae villae perexpressis sacris aedibus videlicet assumptionis gloriosissimae virginis Mariae in coelum predictisque poponibus cum omnibus in villa utilitatibus, curiis, mericis, boris, silvis, apinariis, pratis, campis, liberaque piscatione ac piscibus, fund.. nempe cumque in silvis nostris rus[1]) antiquitus atque divisus est cum usufructu prefati templi ac preexpressorum canonicorum, fontem cum rivis, alias zrodło z potokami, atque in locis vulgo nuncupatis urocziskami, ceteris bonis, graniciebus iacentia penes fluuium nominatum Vroczisсza, in quem rivulum alias potok descendit in fluvium Vroczisка et incipiendo a rivulo sursum fluvii dicti Uroczisсza et a via circa totum rivulum a primoque latere sive prima parte eiusdem loci vocati Vroczisсza pontis alias gacz Liubiechoviensis ac viccissim super fluvium premissum in silvam per loca predicta uroczisкa na Kraszne Wyrch y na Czerwony kamien na sczianki Miesciska, Na Krasne, na Niedzwiedziu, na Icsionowim, na Ssay sic vocata in finem montis primi lateris Iawornika sic nominati, ad alterum latus a monte Iawornik usque ad fluvium vocatum Choyna et ad loca dicta Zlibow[2]), zyazd circa litus Dombrowica per locum Krasne de finibus loci illius vocati Borszucz ac supra grodzisko superiori parte fundi rivulorum alias po wierzchu potokow vulgo dicti Vthki[3]) et per medium montis vocati U rogu et infra modo... vel fluvium dictum Kroczycze ita tenenda prenominata bona eidem utifruenda in aevum sunt. Alia autem bona eidem adiacentia ad villae nostrae (!), quam ceterorum subditorum nostrorum nihil horum predictorum bonorum eos popones pertinentium, videlicet rivulos, alias do potokow, silvas, campos, prata nec ulla commoda eorum propria perexpresseque loca alias uroczisкa in eorum fundo consistentia utenda eis minime sunt, nec eos videlicet popones cum eorum cmentonibus impedire debent, solummodo popones cum suis cmentonibus haec bona in aevum in suum usum conferre debent. Ex autem prenominatis omnibus inservire ac ad nullos census nobis conferendos obligantur nec in posterum obligabuntur neque ad bellum sive militiam proficisci debent sive tenebuntur una cum cmetonibus subditisque suis, neque ullas contributiones bellicas dare tenebuntur. Cmetones etiam eorum ac subditi, quicunque sunt ac in posterum erunt, ab omni magistratu nostro omnibusque liberi

---

[1]) В иньшім: eis. [2]) Так ясно в другім, в першім борше: Hlibow. [3]) Так в другім, в першім Zothoki або Zotloki.

esse debebunt. Verum omnes census, sumptus suos contributionesque, si quas debebunt, ad aedes predictas divae Marie Virginis eius gloriosissimae assumptionis in coelum corroborandas meliorandasque conferentur. Popones vero Stradec pro antecessoribus nostris, pro nobis ipsis posteritateque nostra ventura Deum omnipotentem orationibus suis placare tenebuntur. Haec autem ultima voluntas nostra a nemine ac in posterum violata debet esse in aevum. In cuius rei[1]) privilegii testimonium evidentius sigillum nostrum presenti privilegio est appensum. Datae autem hae litterae Leopoli nostra in civitate sabato post dominicam Oculi in quadragesima anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo vigesimo, presentibus interea imprimis Ioannes archiepiscopus leopoliensis, Meskusz[2]), castellanus poznaniensis, Domatary de hoylmo[3]), castellanus biecensis, dominus Petrus de Skarhmowicz dapifer sandomiriensis, dominus Bartholomeus de Harłomowicz[4]) succamerarius sandomiriensis, dominus Wasko Mosczecin[5]), dominus Wasko Tetkorkonicz, dominus Wolczko Rokotnicki et aliis quam plurimis testimonio fidedignis circa premissa existentibus. Ex mandato eiusdem sacrae regiae maiestatis proprio. Est autem hoc privilegium datum per manus reverendi viri domini Ioannis vicecancelarii regni Poloniae, praepositi Floriani ante Cracoviam. Relatio eiusdem reverendi viri domini Ioannis vicecancellarii regni Poloniae.

Документ сей в потвердженнях з рр. 1537, 1578, 1598 і 1624 вписано в книги земські львівські в 1634 р. на жаданнє religiosus Semion presbyter ritus graeci villae Stradec — Львів. краєв. архив кн. львів. зем. 55 с. 217. Тамже в кн. 21 с. 348 таж грамота в старшій обляті, в потвердженню 1534 р. — обидві копії повні помилок, а друга крім того згнила. Частина помилок поясняєть ся тим, що ориґінал, предложений до потвердження в 1537 р., як сказано в сїм потвердженню, був писаний по руськи. Крім того мусїло бути й потвердженнє 1537 р. невиразно писане. Деякі помилки могли бути справлені з порівняння обох текстів.

XVIII.

Витовт записує шл. Янушу на осадженім ним в Камінецькім повітї селї Нова Руда 60 гривен, 29 вересня 1422 р.

Alexander alias Witoldus etc. Quomodo inspectis et diligenter consideratis obsequiis nobilis Ianussii fidelis nostri dilecti, quibus nobis hactenus complacuit et in futurum aucto fidelitatis studio praestancius

---

[1]) Читати: nostri. [2]) В другім Mosticz (чит.: Мествін) — імена взагалї покручені. [3]) Домарат з Кобильна. [4]) В другім Skarhmowicz. [5]) В другім Cosczienczin.

poterit complacere, horum intuitu volentes ipsum gratiae nostrae prosequi favoribus et ad obsequia nostra continuo reddere promptiorem, sibi et successoribus legitimis sexaginta marcas monetae communis numeri et ponderis polonicalium in et super villa per ipsum erecta Nowa Ruda, in districtu Camenecensi sita, damus, donamus et inscribimus per praesentes cum omnibus et singulis utilitatibus, censibus, fructibus, prouentibus et redditibus universis, ad ipsum quomodolibet spectantibus ab antiquo, habendum, tenendum, utifruendum et pacifice possidendum tamdiu, quousque sibi vel suis successoribus legitimis per nos vel qui a nobis habuerit in comissis, praefatae 60 marc. fuerint integraliter persolutae, iuribus tamen nostris ducalibus in omnibus semper saluis. Datum in loco campestri prope ciuitatem Rippin feria tercia ipsa die s. Machaelis 1422.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. м. спр. IV B. кн. 17 л. 132 v.

XIX—XX.

Дві грамоти Витовта — позволення Кузю і Бедриховичу обміняти ся селами, 2 вересня 1424 р.[1])

Mi wielki knias Witolt daly iesmo swuyu[2]) naszu hramothu Mikokolayu Biedrzichowyczu, stho ssie zhoworily myedzi ssoboyv s Kudziom sely szie mieniathi: panu Biedriechowiczu dati bi thye sela – Olchowiecz a Sutrimiencze, tho yoho oiczizni dwie ssielyca, tretheye selo Mielieiewcze, stho mayeth od nas w piączidziessiath hriwien — tho bi yemu thakoze dathi Kudzieui, a v Kudzia bi yemu wziąthi procziw themu takoze thry szela: Kudziewczi, a nasse pridanie Czorny Ostrow, a Mikithincze. I my na tho ym przizwolili thimy szely myenyathi sie, a na pothwerzenie sie naszey hramothei pieczacz naszu welili yessmu prziwiessithi, sthoze ym dzierzathi tho wieczno a ny-[3]) kym nie porussono. Pissan w Skalie w ssobotha mieszியancza septembra wtorego indicta trzecziego w letho 6933.

My wielky kniasz Witold daly iessmo szwuyu[2]) naszu hramothu[4]) Kudziewi na tho, stho sie zhoworily miezi szoboyu z Mikolaiom Biedrzichowiczom sely szie myeniathi: Kudziewi Biedrzichowiczom dathi bi Biedrzichowyczu thye sela — Kudziew, a nasse przidanie Czorni ostrow, a Mikitincze, a v Biedrzichowicza by yemu wziathy przecziw thomu thakoss the sela: Olchowiecz, a Sutrimenczi, a trzeczie selo

---

[1]) З індикт 6933 р. властиво відповідає 1425 року, але при вересневім численню се буде вересень нашого 1424, що потверджує-й означеннє — 2 вересня в суботу.
[2]) читай: siuiu. [3]) помилкою: my. [4]) помилкою: hromathu.

Mieleyewczi, stho maieth od nass w pianczidziessiath hriwien. Y my tho ym przesswolyly themii szieli mieniathi ssie, a na potwierdzenie ssei nassei hramothi pieczacz nassie wielily yesmo przïwiessithi, stoze ym dzierzathi tho wieczno a nykim nie porussono. Pyssan w Skalye w sobothu miessiancza septembra wtoroho indictu trzeczieho w lietho sesczthissiecznoie dziewiencz seth tridczath y treczieye.

Грамоти потверджені були кор. Жиґимонтом Авґустом в р. 1533. З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. м. спр. IV' B. кн. 17 л. 198.

XXI.

Ягайло переносить с. Кутновичі в землї Холмській на нїмецьке право, з виключеннем лише схизматиків, 20 мая 1427 р.

In nomine Domini. Amen etc. Nos Vladislaus rex Poloniae etc. significamus etc., quomodo ad instantes peticiones nobilis Annae relictae olim Walcosch de Puthnowicze (!) et Stanislai filii villam ipsorum Kuthnowicze in terra Russiae et districtu Chelmensi sitam, prout in suis metis et graniciis longe, late et circumferencialiter est dinstincta ab antiquo et limitata, de iure polonico, ruthenico et quouis alio in ius theutonicum, quod maidemburgense dicitur, transferimus perpetuo duraturum, remouentes ibidem omnia iura polonicalia, ruthenicalia, modos et consuetudines universas, quae ipsum ius theutonicum plerumque consueuerunt et sunt solitae perturbare. Eximimus insuper, absoluimus et perpetuo liberamus scultetum ac omnes et singulos cmethones et incolas villae praedictae ab omni iurisdictione et potestate omnium regni nostri palatinorum, castellanorum, woiewodarum, dignitariorum, iudicum, subiudicum caeterorumque officialium et ministerialium eorundem, ut coram ipsis aut ipsorum aliquo pro causis tam magnis quam paruis, puta furti, incendii, homicidii et membrorum mutilatione seu quibusuis aliis enormibus excessibus citati minime respondebunt nec aliquas penas soluere tenebuntur, sed cmethones et incolae villae praedictae coram suo sculteto, qui pro tempore fuerit, scultetus vero coram praefata Anna et Stanislao aut ipsorum successoribus legittimis aut coram nobis vel iudice nostro generali, dum tamen per nostram literam sigillo nostro sigillatam euocati fuerint et citati, et hoc si in reddenda iusticia negligentes fuerint et remissi, tunc non aliter quam suo iure maidemburgensi memorato de se querulantibus respondere sint asstricti. In causis autem criminalibus et capitalibus superius expressatis (!) memorate villae sculteto pro tempore existenti in metis et graniciis iudicandi, sentenciandi, plectendi, condemnandi et puniendi damus et omnimo-

dam concedimus tenore praesentium facultatem, prout hoc ipsum ius theutonicum in omnibus suis punctis, articulis, sentenciis, conditionibus et clausulis postulat et requirit, iuribus tamen nostris regalibus in omnibus semper saluis. Scismaticis tamen sanctae romanae ecclesiae obedientiam non profitentibus penitus exclusis et exceptis, quos in suis iuribus et consuetudinibus perpetuo volumus permanere. Actum et datum in Leopoli feria tercia post festum sancte Zophiae 1427, praesentibus etc. Ad relationem venerabilis Stanislai Czyolek elect. posn., r. P. vicecancellarii. Per ducem Mithconem relatio est facta vicecancellario.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. м. спр. кн. 17 л. 276 v.

XXII.

Витовт записує слузї свому Волосу на селищу Волоска в Бакотській волости 100 кіп півгрошиків руських, 20 лютого 1430 р.

My wieliki kniasz Vitowd dali iesmi sludze swemu Wolosowi seliscze na ymie Woloska a dworziscza na rzecze Kaluse Pesecz y Kamienna Kucza w ziemi Podolskiey, w wolosczi Bokotskiei, a zapissaliszmy iemu na thei seliscza sto kop poluchroskow ruskiei liczbi, a koli bichom libo samy hotili tey seliscza w Wolosza odniathi ili komu prziswolili bichom wikupiti, thedi y maiem libo sami zaplatiti iemu za ti seliscza, a libo toth komu przizwolili esmo perwey sto kop dati poluchroskow ruskiei liczbi, toz odniati. Pisan Wilnie fewrakilia dwadziaty pod lite rozestwa christowa thisziącznecho osmdziesiątocho tridcziatocho.

З книги ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. м. спр. IV. В кн. 17 л. 61 v.

XXIII.

Кор. Володислав позволяє Райдонїю з Винник осадити с. Лукавицю в пов. Самбірськім і надає йому війтійство в нїй, 21 марта 1430 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Ne error obliuionis gestis sub tempore versantibus in posterum pariat detrimenta, alta regum et principum decreuerunt consilia ea litterarum apicibus et testium annotatione perhennari, ne lapsu temporis euanescat (!). Proinde nos Wladislaus Dei gratia rex Poloniae necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Syradiae, Lancitiae, Cuiauiae Lithwaniaeque princeps supremus, Pomeraniae Russiaeque dominus et haeres, significamus tenore praesentium quibus expedit universis, praesentibus et futuris, praesentium notitiam habituris, quomodo cupientes terras no-

stras Russiae per locationem hominum facere populosas, ut inde per amplificationem hominum crescant nobis bona pariter et honores de prouidentia et discretione, proinde Raidomi de Vinniki nostri fidelis considerantes confidentes (!), sibi villam locandam in fluuio Lukavicza vulgariter nuncupato et eodem vocabulo Lukavicza nuncupandam in terra Russiae et districtu Samboriensi sitam de quinquaginta laneis agrorum seu quotquot de eisdem ibidem poterit collocare, iure teutonico maideburgensi plenam damus et omnimodam tenore praesentium concedimus facultatem. Ratione cuius locationis praedicto Raidoni et suis successoribus legittimis sculteliam ibidem iure haereditario in perpetuum tenendam, vendendam, alienandam, commuttandam, nostro tamen super hoc consensu speciali requisito, et ad usus beneplacitos conuertendam damus, donamus, confirmamusque praesentibus et largimur donatione irrevocabili perpetue et in aeuum, adiicientes sibi et suis successoribus legittimis ad dictam sculteliam tres laneos liberos agrorum, unam tabernam, et de quolibet artificio vnum artificem, sextum denarium de censu, tertium denarium de qualibet re iudicata, molendinum quoque et piscinam in loco quo poterit in eadem villa, prout se ad longum extenderit, dempto loco aptiore pro molendino nostro, quem capitaneus noster modernus elegerit, praefatos Raidoni sculteto (!) pro se et suis successoribus legittimis conseruet et reparabit. Adiungimus etiam ibidem pro ecclesia unum laneum agrorum construenda et duos laneos pro expulsione pecoris et peccudis, ad pascua, quem sczíegni vulgo nuncupantur. Ratione cuius donationis praefatus Raidom et sui successores nobis et posteris nostris in duobus equis cum duabus ballistis ad quamlibet expeditionem generalem seruire tenebuntur. Eximimus insuper et perpetuo liberamus in (!) regni nostri pallatinorum, castellanorum, capitaneorum, iudicum, subiudicum ceterorumque officialium et ministerialium eorundem, ut coram ipsis, vel coram aliquo pro causis omnibus tam magnis quam paruis, puta furti, homicidii, incendii et membrorum mutilatione, seu quibusuis aliis excessionibus citati minime respondebunt, nec aliquas paenas soluere tenebuntur, sed incolae villae praedictae coram suo sculteto, scultetus vero coram nobis, vel iudicio nostro generali, dum per [li]terram nostram, sigillo nostro sigillatam, euocatus fuerit et cittatus, tunc non alio iure nisi suo iure maideburgensi de se quaerulantibus respondere sit astrictus. In causis autem capitalibus et criminalibus superius expressis sculteto pro tempore existenti iudicandi, sententiandi, plectendi, puniendi plenam damus et omnimodam concedimus libertatem atque facultatem, prout hoc ipsum ius thephtonicum maideburgense in omnibus suis punctis, conditi conibus, articulis et lausulis postulat et re-

quirit. Et universis kmethonibus villae eiusdem a censu nostro et quibusvis aliis solutionibus ac laboribus viginti annorum spatium continue se sequentium plenam damus et omnimodam concedimus libertatem; qua elapsa kmetones villae praedictae de quolibet laneo per vnam marcam communis monetae et numeri polonicalis consueti et alias contributionum et fumalium nostrorum exsolutiones[1]) more aliarum villarum nostrarum districtus Samboriensis et quatuordecem dies labores, vbi necessitas exigerit, singulis annis nobis et successoribus nostris soluere et explere sint astricti — harum, quibus sigillum nostrum est appensum, testimonio litterarum. Actum in Noua Ciuitate feria tertia proxima post dominicam Oculi anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo, praesentibus reverendis in Christo patribus dnis Ioanne archiepiscopo leopoliensi, Zbigneo crac. episcopo, necnon magnificis strenuisque Nicolao de Michalow pallatino sandomiriensi, Alberto Molski succamerario lanciciensi, Paulo de Bugmalozycze cracoviensi et Ioanne Sprolsk (!) sandomiriensi — iudicibus terrestribus, testibus circa praemissa. Datum per manus reverendi in Christo patris domini Ioannis episcopi wladislauiensis, cancellarii regni et Wladislai de Oporow decretorum doctoris, praepositi sancti Floriani ante Crac., regni Poloniae vicecancellarii, syncere nobis dilectorum.

З книги грамот Самбірского староства — Кор. Метр. моск. арх. мін. справ. IV. B. кн. 22 л. 433 v.

XXIV.

Ягайло записує шл. Жеґоті з Лечковець 30 грив. на с. Шаравцї в пов. Камінецькім, 14 лютого 1431 р.

Vladislai regis Poloniae etc. super summam triginta marcarum monetae et numeri polonicalium, 48 gr. in marcam quamlibet computando, nobili Zegothae de Leczkowcze ratione seruitiorum in et super villa nostra Scharawka et (!) terra Podoliae et districtu Smotricensi sita inscriptam et donatam, quam quidem villam praedictam cum omnibus et singulis ipsius utilitatibus etc. idem Zegotha tenebit, habebit et pacifice possidebit, ad exolutionem usque summae praefatae, hoc tamen signanter expresso et incluso, quod idem Zegotha in terra Podoliae propter defectum hominum residenciam faciat personalem ibique circa expeditiones domesticas et alias, si eas fieri contingerit, obsequi nobis cum omnibus subditis nostris tenebitur et debebit, dationesque, contributiones et labores, quibuscunque vocentur nominibus, quae anteces-

---

[1]) В книзї: exolutionis.

soribus nostris possessoribus Podoliae solui solitae fuerant, nobis per cmethones et incolas villae praedictae efficaciter persoluantur. Datum Sandomiriae feria quarta cinerum 1431. Relatio venerabilis Wl. de Opporow r. P. vicecancellarii. Lectum per Albertum de Zichlin r. P. vicecancellarium.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика москов. арх. мін. справ. кн. 17 л. 172 v.

XXV.

Ягайло записує шл. Станиславу, служебнику старости скальського, 30 гр. на с. Покляках в пов. Скальськім, 14 лютого 1431 р.

Vladislai regis Poloniae etc. super sumam triginta marcarum pecuniae monetae et numeri polonicalium, 48 gr. in marcam quamlibet computando, nobili Stanislao, familiari Ianussii Kierdyowicz, capitanei scalensis, ratione seruitiorum tempore gverrarum in partibus Podoliae exortarum per eundem factorum in et super villa nostra Poklyaky in terra Podoliae et districtu Scalensi sita, inscriptam et donatam. Quamquidem villam Poklyaki cum omnibus et singulis ipsius utilitatibus, fructibus etc. et universis pertinentiis ad exolutionem usque summae praefatae tenebit et possidebit, hoc autem signanter expresso, quod idem Stanislaus propter defectum hominum in terra Podoliae praedicta residenciam faciat personaliter ibique circa expeditiones domesticas et alias, si eas fieri contingerit, nobis cum omnibus subditis obsequi tenebitur et debebit. Daciones, contributiones et labores, quibuscunque vocitentur nominibus, quae antecessoribus nostris, possessoribus Podoliae solui solitae[1] fuerant, per cmethones et incolas villae praedictae efficaciter exoluantur. Datum Sand. feria quarta Cinerum 1431. Relatio venerabilis de Opporow r. P. vicecancellarii. Lectum per Albertum de Zichlin r. P. vicecancellarium.

З ревізії прав 1564 — Кор. Метрика моск. арх. мін. справедл. IV. В кн. 17 л. 182 v.

XXVI.

Ягайло надає Ванчі Волоху з синами с. Турку в Самбірськім повіті, 27 червня 1431 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam sempiternam. Ne error oblivionis gestis sub tempore versantibus in poste-

[1]) В книзї натомість два рази: soliti solitae.

rum pariat detrimenta, alta regum et principum decreverunt consilia ea literarum apicibus et testium annotatione perhennari, ne lapsu temporis evanescant, proinde nos Wladislaus Dei gratia rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Syradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Lithuaniae princeps supremus, Pomeraniae Russiaeque dominus et heres etc., significamus tenore presentium, quibus expedit universis, presentibus et futuris, notitiam presentium habituris, quomodo inspectis fidelibus obsequiis, quibus Vancza Valachus cum filiis suis Chodkone, Iwancone et Zankone a nonnullis presentibus nobis hostiliter occurrentibus nos et regnum nostrum precavendo complacuit et aucto fidelitatis studio prestancius in futurum poterit complacere, horum intuitu ipsum cum pueris suis predictis gratiae nostrae praerogativa consolari cupientes, sibi dictisque filiis suis et eorum legitimis successoribus villam nostram Turka, in terra Russiae et districtu Samboriensi super fluvio Striy in metis Hungariae sitam, cum silvis, mericis, boris, mellificiis, agris, campis, pratis, fluminibus, lacubus, piscinis, piscaturis, aquis et aquarum praedictarum decursibus, venationibus et aucupationibus, molendinis et emolumentis, utilitatibus, redditibus, censibus, proventibus, attinentiis, pertinentiis, et obventionibus universis, prout in suis metis et graniciebus, puta ad[1]) Ilem loco arboris vulgariter nuncupato sursum et quodam vado vulgariter Brod proximo campo Issay dicto deorsum dictae hereditatis et sursum Ilem et vadum premiss(um), ad prefatam villam spectabant ab antiquo, alias prout longe lateque et circumferentialiter praedicta villa Turka ab aliis villis et vastitatibus est limitata et distincta, prout etiam eandem soli tenuimus et habuimus, damus, donamus, inscribimus presentibus et largimur donatione perpetua et in aevum per ipsum Vancza et pueros suos eorumque legitimos successores habendi, tenendi, utifruendi et pacifice perpetuis temporibus possidendi, necnon vendendi, commutandi, obligandi, alienandi ad ususque eorum beneplacitos convertendi, prout ipsis melius et utilius videbitur expedire, iuribus tamen nostris regalibus et contributionibus semper salvis. Ratione cuius donationis idem Vancza cum filiis suis, ipsorum successoribus legitimis ad quamlibet expeditionem cum quattuor sagittariis in equis decentibus nobis et nostris successoribus servire tenebuntur et debebunt — harum, quibus sigillum nostrum est appensum testimonio litterarum. Actum in Medica feria quarta infra octavas sancti Ioannis Baptistae anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo primo, praesentibus reverendis in Christo patribus dominis Ioanne leopoliensi

---

[1]) Так в облятї ориґіналу, в потвердженню ab.

archiepiscopo et Ioanne episcopo chelmensi, necnon magnificis strenuisque Alberto Molski castellano lanciciensi, Ioanne marschalco regni Poloniae, Dobkone Sprowski subcamerario Russiae et Nicolao Chrząstowski gladifero cracoviensi et capitaneo sanocensi aliisque pluribus fidedignis. Datum per manus reverendi patris domini Ioanni episcopi vladislaviensis cancelarii et veneralibis Vladislai de Opporow derectorum doctoris, praepositi lanciciensis et sancti Floriani ante Cracoviam, vicecancellarii regni Poloniae, sincere nobis dilectorum.

Грамоту сю потвердив кор. Володислав 1444, на прошенне Zanko et Chodko fratres germani Valachi advenae de Hungaria; в потвердженню 1519 і 1550 р. вписано її 1633 р. до книг земських перемиських на жаданнє дїдичів с. Турки: Івана Терлецького, Василя й Івана Яворських — Львів краєв. архив, кн. зем. перем. 156 с. 328. Разом з тим предложили вони до вписання і ориґінал грамоти — тамже с. 347.

XXVII.

Ягайло записує шл. Якобу de Iaczko 40 грив. на с. Рункушівцях в пов. Бакотськім, 18 грудня 1431 р.

Vladislai regis Poloniae super summam 40 marcarum numeri et monetae polonicalium, 48 gr. in quamlibet marcam computando in et super villa nostra Rumcuszowcze, in terra Podoliae et districtu Bacotensi sita, nobili Iacobo de Iaczko[1]) pro fidelibus seruitiis, quibus maiestati nostrae hys temporibus gwerrarum in terra Podoliae vrgentium placere meruit, inscriptam, donatam. Quam quidem villam Rumkoszowcze[2]) praefatus Iacobus et sui successores legitimi cum omnibus et singulis utilitatibus et prouentibus videlicet censibus, redditibus, agris, campis, pratis, piscinis, syluis etc. et quibusuis obvencionibus tam longe lateque ac circumferencialiter, prout ab antiquo est limitata et distincta, tenebunt, habebunt et possidebunt pacifice tamdiu, quousque dictae 40 marcae sibi aut successoribus suis per nos aut successores nostros fuerint persolutae integraliter et ex toto; quibus solutis eiusdem villae possessio ad nos et successores nostros reddire debebit pleno iure, hoc etiam addito specialiter et expresso, quod idem Iacobus in terra Podoliae praedicta residentiam faciat personalem, alias sibi ad tenendas praesentes nostras inscriptiones minime obligaremur. Datum in Niepolomicze feria 3 ante festum beati Thomae apostoli 1431, iuribus etiam

---

[1]) або: Laczko. [2]) В книзї: Ramkoszowce.

nostris regalibus in omnibus semper saluis. Dnus rex per se. Lecta per Albertum de Zichlin r. P. vicecancellarium.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. мін. справедл. IV. B кн. 17 л. 58 х.

XXVIII.

Ягайло записує шл. Жидовскому 50 грив. на с. Ольховці, в Камінецькім пов, 21 марта 1433 р.

Vladislaus, rex Poloniae etc. Quomodo considerantes merae fidelitatis studiosa obsequia, quibus nobilis Zidowska maiestati nostrae complacuit et complacere poterit aucto fidelitatis[1]) praestancius in futurum, horum intuitu cupientes ipsum gratiarum nostrarum prosequi favoribus et ad obsequia nostra reddere promptiorem, sibi in et super villa nostra Olchowiecz, in terra Podoliae et districtu Camenecensi sita, quinquaginta marcas monetae numeri et ponderis polonicalium, 48 gr. in quamlibet marcam computando, dedimus, donauimus, inscripsimus et praesentium tenore damus, donamus, inscribimus per eundem tenendam, habendam, utifruendam et pacifice cum omnibus et singulis eiusdem villae utilitatibus, fructibus, censibus, redditibus, attinentiis, pertinentiis, coherentiis, appendiis et obventionibus universis possidendam tamdiu, quousque sibi aut successoribus ipsius dictae 50 marcae per nos aut successores nostros persolutae fuerint integraliter et ex toto; quibus solutis dictae villae possessio ad nos aut successores nostros redire et reuerti debebit pleno iure, hoc etiam addito specialiter et expresso, quod idem Zidowska in terra Podoliae circa defensionem terrae eiusdem residenciam faciat personalem, iuribus tamen nostris regalibus in omnibus semper salvis. Datum in Nova Civitate feria sexta post dominicam Oculi 1433. Insuper si alicui alteri per prius villam suprascriptam inscripsimus, volumus, quod praesens inscriptio effectum non sorciatur. Relatio et subscriptio non est.

До ревізії прав 1564 р. грамота була представлена Ярмолинськими — Кор. Метрика москов. арх. мін. справедл. IV. B кн. 17 л. 134 v. B книзї виразно: Zidowska, і также виразно говорить ся в мужеськім родї; правдоподібно іде мова про мущину.

---

[1]) Пропущено: studio.

XXIX.

Ягайло записує шл. Матвію Шилохосту 40 грив. на с. Кужелевій в пов. Бакотськім, 26 марта 1433 р.

Wladislaus Dei gratia rex Poloniae Litwaniaeque princeps supremus et heres Russie etc. significamus tenore praesentium quibus expedit universis, quomodo considerantes mere fidelitatis studiosa obsequia, quibus nobilis Mathias Schilochost fidelis noster dilectus maiestati nostre complacuit et complacere poterit aucto fidelitatis studio prestancius in futurum, horum intuitu cupientes ipsum graciarum nostrarum prosequi fauoribus et ad obsequia nostra reddere promptiorem, sibi in et super villa nostra Kuzelowa, in terra Podoliae et districtu Bapocensi sita quadraginta marcas monete et numeri et ponderis polonicalium, quadraginta octo grossos in marcam quamlibet computando, dedimus, donauimus, inscripsimus et tenore praesencium damus, donamus, inscribimus per ipsum tenendam, habendam, utifruendam et pacifice cum omnibus et singulis eiusdem ville utilitatibus, censibus, redditibus, attinenciis, pertinenciis, coherenciis, appendiis ac obvencionibus universis possidendam tamdiu, quousque sibi aut successoribus ipsius dicte quadraginta marce fuerint integraliter et ex toto per nos aut successores nostros, quibus persolutis dictae ville possessio ad nos et successores nostros reddire et reuerti debebit pleno iure, hoc etiam adiecto specialiter et expresso, quod idem Mathias in terra Podoliae propter deffensionem terrae eiusdem residentiam faciat personalem, iuribus tamen nostris regalibus et stacionibus pro nobis reseruatis, — harum quibus sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum Mechoviae feria quinta proxima post festum annunciacionis anno Domini milessimo quadringentessimo tricessimo tercio. Dominus rex per Ioannem Odrowaz nottarium. Lecta per Albertum de Zichlin r. P. vicecancellarium.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. мін. справедл. IV. B кн. 17 л. 10.

XXX.

Кор. Володислав записує шл. Замбончу 30 гр. на с. Супронківцях в Камінецькім повіті, 25 вересня 1436 р.

Vladislaus rex Poloniae etc. Quomodo volentes nobilem Schischca Zambancz vocatum fidelem nostrum pro suis seruitiis nobis fideliter impensis reddere consolatum et efficere in posterum ad seruitia nostra continuanda amplius obligatum, sibi in et super villa nostra Suprinczowcze in districtu Camenecensi iacenti triginta marcas monetae et

numeri polonicalium, 48 gr. in quamlibet marcam computando, damus, donamus et inscribimus per praesentes per ipsum omnibus fructibus, censibus, redditibus et obvencionibus universis habendum, tenendum et pacifice possidendum tamdiu, quousque sibi vel suis successoribus praefate 30 marcae fuerint plenarie exolutae; quibus exolutis dictae villae possessio ad nos reuertetur pleno iure, ita tamen, quod in eisdem bonis tenebitur residenciam facere personalem, sed neque eadem bona vendere aut permutare poterit sine consensu nostro speciali, et alias si non resideret personaliter ibidem aut ipsa bona venderet vel commutaret, tunc eadem bona absque cuiusuis pecuniae solutione ad nos redirent ipso facto, iuribus etiam nostris regalibus semper saluis. Datum in Grodek feria tercia post Mathei evangelistae 1436. Ad relationem mag. Ioannis de Conieczpolie r. P. cancellarii.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. мін. справед. IV. В кн. 17 л. 152 v.

XXXI.

Кор. Володислав записує шл. Яну Слабошу 40 гр. на с. Ушиці в Бакотськім повіті, 3 жовтня 1436 р.

Vladislai regis Poloniae. Quomodo volentes nobilem Ioannem alias Slabossium minore(m) fidelem dilectum pro suis seruitiis, quibus se nobis gratum reddidit, facere consolatum et in posterum ad seruicia nostra ampliora efficere obligatum, sibi in et super villa nostra Vschicza in terra Podoliae et districtu Bachotensi et fluuio Niestr sita quadraginta marc. monetae et numeri polonicalium, 48 gr. in quamlibet marc. computando, damus, donamus, inscribimus et largimur gratiose per praesentes per ipsum Ioannem Slabossium in eisdem quadraginta marcis cum omnibus utilitatibus, fructibus, censibus, redditibus et prouentibus universis ad eandem hereditatem seu villam spectantibus habendum, tenendum, utifruendum pacifice et quiete possidendum tamdiu, quousque sibi aut suis successoribus praefatae 40 marc. ad plenum fuerint persolutae; quibus exolutis dicte villae possessio realis ad nos et successores reuertetur pleno iure, ita tamen quod praelibatus Ioannes Slabossius in dictis bonis residenciam faciet personalem sed neque eadem bona poterit vendere aut permutare quoquomodo sine nostro consensu speciali. Et in casu quo ibi non residet personaliter aut ipsa venderet vel permutaret aliquomodo praeter nostrum consensum, tunc ex eo ipsa bona sine cuiusuis pecuniae solutione ad nos et successores nostros redirent ipso facto, iuribus etiam et stacionibus nostris in omnibus semper saluis. Datum in Grodek feria tercia ante s. Stanislai

in autumno 1436. Relatio dni Ioannis de Conieczpolie r. P. canc. Lectum per Albertum de Zichlin r. P. vicecanc.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. мін. справед. IV. В кн. 17 л. 59 v.

XXXII.

Кор. Володислав записує шл. Домарату 40 грив. на с. Балиній в Смотричськім повіті, 15 падолиста 1436 р.

Vladislaus rex Poloniae etc. Quomodo volentes nobilem Domarathium de Slathkow fidelem dilectum pro suis seruiciis, quibus se nobis reddidit gratum, facere consolatum et in futurum ad obsequia nostra ampliora efficere obligatum, sibi in et super villa nostra Balina, in terra Podoliae et districtu Smotricensi sita, quadraginta marcas monetae et numeri polonicalium, 48 gr. in marcam quamlibet computando, damus, donamus, inscribimus et largimur gratiose per presentes per ipsum Domarathium in eisdem quadraginta marcis cum omnibus et singulis utilitatibus, fructibus, redditibus, censibus et prouentibus universis ad eandem villam seu haereditatem spectantibus habendum, tenendum, utifruendum, pacifice et quiete possidendum tamdiu, quousque dictae quadraginta marcae sibi aut suis successoribus per nos aut nostros successores ad plenum fuerint persolute; quibus exolutis dictae villae possessio realis ad nos et nostros successores reuertetur pleno iure, ita tamen quod praelibatus Domarath in eisdem bonis seu terra Podoliae residenciam faciet personalem, sed neque eadem bona poterit vendere aut permutare quoquomodo sine consensu nostro speciali. Et in casu quo ibi personaliter non resideret aut ipsam venderet aut commutaret aliquomodo praeter nostrum consensum, tunc ex eo ipsa bona sine cuiusuis pecuniae solutione ad nos et nostros successores redirent et redire debent ipso facto, iuribus etiam et stacionibus nostris in omnibus semper saluis. Datum Cracoviae feria quinta post festum sancti Marthini 1436. Ad relationem dni Clementis de Strzelcze castellani becensis et tutoris regii terrae Crac.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. мін. справед. IV. В кн. 17 л. 100 v.

XXXIII.

Шл. Оначко й Дрой продають дворище Шепелївське в с. Даровичах шл. Петру Ґроховскому, 31 падолиста 1438 р.

Nos Odrowąsch de Sprowa palatinus Russiae generalis et Paulus de Zamyechow subiudex premisliensis significamus tenore presentium

quibus expedit universis, presentibus et futuris, presentium notitiam habituris, quomodo dum die infrascripto colloquio generali terrestri premisliensi celebrato dignitariis nobis iunctis presidebamus, tandem venientes nobiles Onaczko et Droy, fratres duo germani, sani mente et corpore existentes, non compulsi nec coacti bonaque deliberatione prehabita, sponte et libere curiam ipsorum hereditariam alias dworzysko Sczepyelyowskye dictam cum molendino, taberna et omnibus iuribus et adiacentiis in villa Darowycze et omnia, quae ibi iure hereditario habuerunt et possederunt, nobili domino Petro de Grochowcze iudici praemisliensi et suis posteris pro centum marcis monetae et numeri polonicalium consuetorum, in quamlibet marcam quadraginta octo grossos computando, perpetuis temporibus vendiderunt et resignaverunt realiter et cum effectu, nosque ipsorum Onaczkonis et Droy fratrum iuribus et munimentis conspectis iuxta per (!) vetustum et antiquum morem in et super eadem bona confectis et ex speciali commissione regiae maiestatis nobis in hac parte concessa huiusmodi resignationem bonorum premissorum, curiae, molendini, tabernae fiendam admisimus, indulsimus et consensimus ac admittimus, indulgimus et consentimus per presentes. Quam quidem curiam cum molendino et taberna aliisqne obventionibus universis, ad ipsa quomodolibet pertinentibus, predictus dominus Petrus iudex cum suis posteris tenebit, habebit, possidebit et utifruetur, commutabit, donabit et in usus suos beneplacitos convertet, prout sibi et suis melius et utilius videbitur expedire. Promiserunt itaque prelibati duo fratres predictum dominum Petrum iudicem praemisliensem in possesione curiae, molendini et tabernae dictorum ab omnibus vexationibus et impedimentis more solito terrestri protegere et tueri, — harum, quibus sigilla nostra presentibus sunt appensa testimonio litteram. Datum Praemisliae feria secunda post festum sanctae Catherinae . . . . millessimo quadringentesimo tricesimo octavo . . . is et nobilibus dominis Nicolao de Wysznycze C. . . . sliensi, Fredrano de Plyeszowycze, Ioanne de Msczu . . . . ne de Mathkowycze, Michaele de Wapnow, lusk . . . . awkoski et aliis pluribus fidedignis testibus ad premissa.

Грамоту сю в копії виданий з перемиської латинської консисторії прийнято в р. 1591 до книг земських перемиських, на жаданнє Адама Купятицкого — Львів. краєв. архив кн. зем. перем. 159 с. 887 (копія оригінальна, кропками означені видерті слова). Порівняти записку про сю продажу в Akta gr. i ziem. т. XIII ч. 7232.

XXXIV.

Кор. Володислав записує Фрідріху Бучацкому 300 грив. на Чорвоногородськім старостві за забрані річи, 6 лютого 1440 р.

Vladislaus Rex Poloniae etc. Quia in ardua nostra necessitate, qua muneribus pro hospitibus donandis indiguimus, a genoroso Dzietrzichone de Buczacz, Castri Rubri capitaneo, milite nostro dilecto fideli, unum pallium sericeum auro intextum cum pellibus subductum, migal... duas, schubas sabelinas duas, marssczończone(m) unum sabelinum et alium mardurinum, duos thorlopenes mardurinos, unum stamen sericeum, unam kywerum, triplices cirotocas castorinas auro infomatas et octuaginta pelles sabellinas recepimus pro tricentis marcis monetae et numeri polonicalium, in regno communitater currentium, 48 gr. in marcam computando, de quibus quidem 300 marcis praedictis Dzietrzichonem certum facere et reddere cupientes et securum, sibi et suis sucessoribus in et super Castro Rubro nostro, villis et toto districtu, ad ipsum castrum ab antiquo spectanti et prout ipsum a nobis in certa pecunia obtinet, sicut in aliis litteris desuper confectis continetur, easdem 300 marcas inscripsimus, assignauimus et demonstrauimus inscribimusque, assignamus et largimur tenore praesentium mediante per ipsum Dzietrzichonem et ipsius successores in eisdem trecentis marcis cum omnibus censibus, utilitatibus, fructibus etc., ac quibuscunque pertinenciis et obuentionibus universis, ad praedictum castrum et villas ab antiquo spectantibus, habendum, tenendum, utifruendum, pacifice et quiete possidendum tamdiu, donec praedictae trecentae marcae fuerint exolutae etc., stacionibus et iuribus nostris regalibus semper saluis. Praeterea praefato Dzietrzichowi in districtu Castri Rubri praedicti ab omnibus cmethonibus exactionem[1]) pecuniae vulgariter poradlne et donationem frumentorum vulgariter sep exigendi et tollendi plenam et omnimodam praesentibus damus et concedimus facultatem per ipsumque thezauris nostris praesentandam, sed dum nos aliquem nostrum notarium aut alium certum nuncium familiarem nostrum pro eadem exigenda exactione ibi transmittere et dirigere contingat aliquo anno, illi istam[2]) facultatem exigendi praefato aliquo Dzietrzichowi volumus penitus esse subtractam et amotam tamdiu, donec per ipsum notarium aut certum familiarem nostrum aliquo exigi videbuntur[2]) et leuari. Datum Cracovie ipso die beathae Dorothae 1440. Ad relationem Ioannis de Conieczpolie r. P. cancellarii.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метр. арх. мін. справ. VI B. кн. 17 л. 166.

---

[1]) В книзї: exactiona з дальшим означенем скорочення. [2]) Не читке.

XXXV.

Кор. Володислав потверджує за Петром Одровонжом села на Поділю, надані йому Ягайлом, 1 марта 1440 р.

In nomine Domini. Amen etc. Nos Vladislaus tercius rex Poloniae significamus etc., quomodo magnificus Petrus Odrowasch de Sprowa palatinus leopoliensis, nobis sincere dilectus, coram nobis et nostro consilio litteram serenissimi principis domini Vladislai olim regis Poloniae progenitoris nostri charissimi, sigillo suo mediocri sigillatam, donationis perpetuae in personam suam et suorum successorum scriptam produxit et monstrauit super villis Schatanow et aliis villis ad ipsam pertinentibus sct. Iablonow, Striiowa, Postolowcze et Gorczowka ac etiam villa Znikowcze cum aliis villis ad eam pertinentibus vct. Grzimeczka, Bessukowicze, Miezakow, Squarnicze et alias Nyssni Mukarow et curia alias Bogathego Iacussa Dwor[is]cze dicta in districtu Smotricensi et alia villa Czesschi in districtu Laticzoviensi et terra Podoliae sitis, petens nostram attente et diligenter maiestatem, quatenus de nostra innata benignitate sibi dignaremur approbare et innouare graciose donationem praefati progenitoris supradictam, offerens se nobis tanto praestancius et fidelius seruiturum, quando nos sibi magis sentiret beniuolos[1]) in exauditione suae supplicationis. Ita iuste nos igitur habito super ista re consilio et tractato maturo cum consiliariis nostris huius regni nostri Poloniae, intelligentes peticionem suam iustam et legitimam esse nobisque aut nostris dominiis in nullo penitus derogare ob multa quoque merita et fidelitatis studia, quibus ipse Petrus palatinus maiestati nostrae multipliciter placere studuit et ab[2]) studio praestancius poterit placere in futurum, praefatam donationem progenitoris nostri approbantes innouamus, denouoque praelibato Petro, palatino leopoliensi, aut suis veris et legitimis heredibus et successoribus supradictas villas Schatanow et alias villas ad ipsam pertinentes etc. ac etiam villam Zinkowcze cum aliis ad eam pertinentibus etc., prout in suis metis seu limitibus longe, late et circumferencialiter sunt limitatae et distinctae, etiam cum aliis villis inter metas earundem villarum erectis et locatis aut in futurum erigendis cum omnibus et singulis ipsarum utilitatibus, censibus, redditibus etc. necnon pertinentiis universis, ad easdem villas quomodolibet spectantibus, iure vero[3]) pertinentibus, nihil pro nobis aut nostris successoribus in eisdem iuris aut dominii relinquentes, damus, donamus, conferimus et largimur gratiose per eundem Petrum palatinum ac ipsius legitimos successores et heredes possidendas, tenendas, haben-

---

[1]) Властиво: beniuolo з значком скорочення. [2]) Читай: aucto. [3]) Властиво vere з значком (verae).

das, utifruendas, alienandas, commutandas, vendendas et in suos ac suorum successorum suos beneplacitos usus, prout illi aut illis mellius et utilius videbitur expedire, conuertendas, ita tamen, quod occasione praedictorum bonorum per se aut per alium loco sui bonum et valentem hominem in terris Podoliae propter hominum eas inhabitantium paucitatem faciat residentiam actualem. Hoc etiam specialiter expresso, quod ad quamlibet expeditionem generalem nobis et nostris successoribus ipse Petrus palatinus et sui heredes seu successores legitimi sex hastis bene locatis et duodecim sagitariis seruire tenebuntur et debebunt, in expeditionibus vero domesticis cum omnibus hominibus praedictarum villarum suarum ad bellandum valentibus tenentur obsequi et seruire. Actum Cracoviae feria secunda post dominicam Letare anno Dom. 1440, praesentibus etc. Datum per manus magnificorum Ioannis de Conieczpolie cancellarii et Petri Woda de Sczekoczin vicecancellarii r. Poloniae. Lectum per Albertum de Zichlin r. P. vicecancellarium.

До ревізії прав 1564 р. була передложена каштеляном войницьким (Яном Тарновским) — Кор. метр. моск. арх. мін. справ. IV. B. кн. 17 л. 215.

XXXVI.

Кор. Софія позволяє Яковцю Волоху осадити село на ур. Радошичі, 25 марта 1441 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Quia tunc multis errorum incommodis et dubiorum prudenter occurimus, dum gesta aetatis nostrae litterarum apicibus et testium annotatione perhennamus, proinde nos Zophia, Dei gratia regina Polloniae, significamus tenore praesentium, quibus expedit universis, praesentibus et futuris, praesentium noticiam habituris, quomodo cupientes locorum vastorum regni solitudines in usus deducere, uberioresque fructus thesauri nostri feliciter adaugere, de legalitate, industria et circumspectione Iacobi alias Iakobiecz Walachi, nostri fidelis, plurimum praesumentes, sibi campum dictum Radoszycze, in districtu et terra Sanocensi sittum, de innata nobis castitudinis clementia, damus, conferimus et libenter donamus perpetua donatione et in euum, ita tamen, quod in eodem campo villam, quocunque nomine nuncupatam, quanto melius et decentius hominum conuocatione debebit collocare. In qua quidem villa antefato Iakobyecz et suis legitimis successoribus conferimus scultetiam et largimur gratiose, damusque sibi et suae posteritati ad dictam scultetiam duos mansos liberos, quatuor hortos, in qui-

bus licebit ipsum mechanicos quos voluerit locare, unam tabernam cum horto, pro eodem molendinum, ubi voluerit, in metis villae construere et aedificare, libenter assignamus et confirmamus perpetuo possidendum. Addicimusque insuper praedicto Iakobyecz prata, pascua, quaeque ibi consistunt. Concedimus etiam sculteto venandi et agitandi feras in districtu villae antefatae liberam facultatem, tali conditione adhibita et adiecta, quod de quarta parte omnium ferarum venatarum nobis aut capitaneo nostro semper tenebitur respondere. Habebit etiam scultetus in fluuio piscandi omnibus retibus potestatem, illo quoque specialiter expresso, quod quilibet cmetho seu incola villae praedictae, qui armenta ouium vel caprarum possidebit, circa faestum sancti Stanislai, maii tempore, quolibet anno a quolibet cento ouium vel caprarum ratione census quinque mutones aut capriolos et tres magnos caseos soluere tenebitur et debebit. Qui vero armenta ouium caprarumque non habebit, ille unum fertonem census anni circa idem faestum sancti Stanislai persoluet. A quoque censu sextus denarius sculteto, qui pro tempore fuerit, et tertius denarius de qualibet re iudicata pertinebit atque cedet. Circa faestum autem sancti Adalberti sculteto quilibet incola villae praedictae, qui armenta vel caprarum vel ouium possidebit, edum siue agnellum dabit et persoluet. Qui autem edum siue agnellum non habebit, huic in recompensam eius trium dierum laborem ad requisitionem sculteti praedicti subire et tollerare debebit et erit adstrictus. Hoc non omisso, quia scultetus priusdictae villae ad quamlibet expeditionem generalem et quae fieret exstra metas regni, cum arcu in equo quinque marcas valente famulabitur et seruiet, aut equum in eodem valore nostro capitaneo debebit dare. Communitas autem cmethonum et incollarum pro expeditionis iuuamine duodecem caseos magnos nostro capitaneo, qui pro tempore fuerit, dare sint astricti. Dum quoque ingrueret nostro capitaneo aliqua necessitas pro tuitione et defensione castri, extunc scultetus et omnes Walachi et incolae villae sepedictae eidem succurere et subsidia ministrare oportuna tenebuntur et debebunt. Eximimus etiam et perpetue liberamus scultetum et omnes incollas villae praedictae ab omni iurisdictione et potestate omnium nostri regni pallatinis (!), castellanis, capitaneis, iudicum, subiudicum, ministerialium et officialium corundem, ut coram ipsis aut ipsorum aliquo pro causis tam magnis quam paruis citati minime sint astricti respondere, sed tantummodo cmethones et incolae villae praedictae coram ipsorum sculteto, scultetus vero coram nostro capitaneo, qui pro tempore fuerit, iure eorum ruthenico duntaxat de se querulantibus respondere astricti sint et tenebuntur. Damus insuper antefato Iakobczowy liberam facultatem cum potestate scultetiam antefatam iure theuthonico locare. Quam vero

sic locatam omnibus attinentiis et prouentionibus uniuersis et iuribus, ipsum ius theuthonicum concernentibus, ipse Iakobyecz et sui posteri legitimi possidebunt perpetuo et in euum. Cmethones autem ibidem qui locati fuerint, iure eodem utifrui et circa hoc ipsum ius per nos ac nostros successores, necnon et per capitaneos uniuersos reseruari debebunt temporibus euiternis, prout et ceteri sculteti villarum et cmethones in districtu territorii et terrae Sanocensis, quae fundate sunt in iure theuthonico maydeburgensi, utifruuntur et conseruantur penitus nihil diminuentes. Soluere etiam ipsi cmethones de eorum laneis more aliarum villarum in iure thetonico locatarum sint astricti census et debebunt circa faesta consueta cum stationibus, scultetus vero per nos et nostros successores et per capitaneos ad omnia debet admitti ad participandum more aliorum scultetorum in iure theuthonico comorantium euiternis temporibus et in euum — harum, quibus testimonio litterarum sigillum nostrum praesentibus est appensum. Actum et datum in castro Beczensi dominico die ipso visitationis Mariae virginis intactae anno Domini millessimo quadringentessimo quadragessimo primo, praesentibus testibus magnificis et strenuis necnon generosis et nobilibus Ioanne de Zagorzany magistro curiae reginalis, Petro de Smolycze castellano et capitaneo sanocensi, Hincone capitaneo de Kamyen capitaneo beczensi et aliis quam plurimis fide dignis. Per manus nobilis Stephani Szpiek de Becz prothonotarii reginalis maiestatis.

Сю грамоту в королївськім потверджению 1470 р., данім на прошенне prouidi Borylo Maxymowycz, Walachi nostri, вписано в 1580 р. до книг сяніцького ґроду на жаданне шл. Грицька Оджеховського — краєв. архив кн. 319 с. 1134; разом з тим предложив він і оригінальну грамоту — 1132, з котрої взято кінцеву поміту — Per manus...

XXXVII.

Кор. Володислав записує шл. Христину з Щуковець 1200 грив. на державі Бакотській, 8 марта 1442 р.

Vladislaus Dei gratia Ungarie, P. etc. significamus tenore praesentium quibus expedit uniuersis, praesentibus et futuris, praesentium notticiam habituris, quomodo assecurantes generosum Christinum de Sczukowcze, familiarem nostrum, fidelem dilectum, de quadringentis marcis pecuniae communis polonicalis numeri consueti, in quamlibet marcam quadraginta octo grs. computando, quas sibi pro equis et aliis rebus, quas apud ipsum pro necessitate nostra recepimus, tenemur, et octingentis marcis eciam pecuniae praefate, quas eidem ratione suorum seruiciorum, nobis hic in regno nostro Ungariae per

ipsum praestitorum, quas ibi in districtu et castro Baccotha et villis Poteremcze et Burnakowcze ad ipsum districtum pertinentibus, certis nostris litteris inscripseramus, quae quidem litterae casu diffortuito sunt sibi ablate[1]), quas nunc cassamus et anulamus, volentesque, ut donacio nostra et debitum suum praesens ex praefato[2]) suum sorciatur effectum, sibi praefatas pecunias tam debiti quam seruicii in praefato districtu et castro Baccotha ac villis nuper expressis inscribimus, assignamus, damus, donamus et demonstramus praesentium per tenorem tenendis, habendis, regendis, quieto et pacifice possidendis cum omnibus et singulis eiusdem districtus ac villarum praenominatarum utilitatibus, fructibus, censibus, proventibus, redditibus, iudicibus, agris, pratis, campis, pascuis, siluis, borris, gaiis, nemoribus, rubetis, mericis, virgultis, fluiis, fluminibus, rippis alias pobrzesze, lacubus, stagnis, piscinis, piscaturis, aquis et earum decursibus, molendinis, emolumentis, venacionibus, aucupationibus, mellificiis et aliis obuentionibus generaliter universis, quibuscunque dicantur nominibus, ad ipsum districtum et villas[1]) pertinentibus, tamdiu, quousque per nos ac nostros successores sibi aut suis legittimis successoribus huiusmodi pecuniae superius descriptae fuerint persolute, quo facto possessio eiusdem districtus Bakotha et villarum expressarum ad nos et successores nostros reuertentur pleno iure, stacionibus tamen et iuribus nostris regalibus semper saluis. Hoc tamen addito, ut ibi residentiam personaliter facere teneatur — harum testimonio litterarum, quibus sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum in ciuitate nostra Tarnaviensi feria quinta proxima ante dominicam Letare anno Domini millessimo quadringentessimo quadragessimo secundo. Ad relationem magnifici Ioannis de Konyeczpolie r. P. cancellarii. Lectum per Albertum de Zichlin r. P. vicecancellarium.

До ревізиї прав 1564 р. предложена була Анною Радецкою — Кор. Метр. моск. арх. мін. справ. IV. В. кн. 17 л. 36 v.

XXXVIII.

Кор. Володислав надає села в повітї Теребовельскім Михайлу Бучацкому, 16 серпня 1442 р.

Vladislaus (!) tercii, regis Hungarie et Poloniae etc. donatio perpetua bonorum regalium villarum Wielkie Bielie, Biali Potok, Biczkowcze, Vhelcze, Lopuschno, Tudorow in fluuio Sereth et districtu Trebowliensi sitarum cum omnibus suis iuribus, dominiis, fructibus, censibus, proventibus, agris etc. generoso Machaeli alias Muzilo de Buczacz capitaneo

[1]) В книзї: oblate. [2]) В книзї: ex praefata(m).

snatinensi suisque legitimis successoribus ob eius multiplicia seruicia et obsequia per regem praefatum concessa, per ipsum Muzilonem eiusque heredes et successores legitimos perpetuo possidendarum, pro se tantum r. maiestas succesoribusque legitimis duos gros. in dictis villis annis singulis et perpetuis temporibus suctessorum de quolibet fumo siue de qualibet curia tollendos et percipiendos, prout ipsos a caeteris baronum regni villis tollit et percipit r. m., specialiter reseruando, volentes, quod idem Muzilo suique heredes et suctessores legitimi ratione dictarum villarum r. m. successoribusque suae maiestatis cum una hasta et duobus sagitariis ad quamlibet expeditionem generalem seruire duraturo tempore sunt astricti. Datum Budae feria sexta in crastino asumptionis Mariae 1442. Relatio dni Petri de Sczekoczin r. P. vicecancellarii. Lect. per Albertum de Zichlin r. P. vicecanc.

З ревізії прав 1564 р. — Метр. моск. арх. мін. справ. IV. В. кн. 17 л. 17 об.

XXXIX.

Кор. Володислав надає шл. Сеньку Козловському с. Діаківці й Йосипівці в пов. Камінецькім, 30 вересня 1442 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Quotidiana docemur experientia, quia nisi ex quo (!) aeternis indigent recordiis, testibus, litterarum apicibus et sigilli munitione confirmentur, omnia subito e tesauris memoriae defluunt et evanescunt hac temporum mutatione disponente, proinde nos Vladislaus, Dei gratia Hungariae, Poloniae, Dalmatiae, Croatiae, Rasciae, Serviae, Slavoniae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae Lithvaniaeque princeps supremus Pomeraniaeque dominus et heres Russiae, significamus tenore presentium universis, presentibus et futuris, quomodo nobilis Szankonis Koszłowski servitiis attentis fidelibus, quibus maiestati nostrae, presertim apponendo se circa granicierum Podoliensium tuitionem hostibus complacuit et in post complacere poterit, donis nostrae adiutus munificentiae, sibi et ipsius legitimae posteritati villas et hereditates dictas Dyakowce et Iosthypowce, in districtu Camenecensi sitas, cum omni proprietate, dominio, prout ad nos pertinebant, nihil in eisdem pro nobis aut successoribus nostris reservando, cum omnibus utilitatibus, agris cultis et colendis, campis, pratis, pascuis, silvis, borris, gaiis, mericis, nemoribus, indaginibus, dumetis, quercetis, pinetis, sarreptis, mellificiis, hortis, arvis, pomariis, curiis, praediis, holodiis (!), aquis earumque decursibus, ripis, stagnis, lacubus, paludibus, piscinis, piscaturis, molen-

[1]) В книзї: villaru(m).

dinis, emolumentis et generaliter cum omnibus et singulis fructibus, usibus, proventibus, censibus, redditibus, venationibus, aucupationibus et obventionibus universis, ab antiquo ad easdem villas et hereditates spectantibus et spectare potentibus, quocunque nomine alio sive vocabulo censeantur, ita longe, late et circumferentialiter, prout predictae hereditates seu villae Dyakowce et Iosthypowce in suis metis, limitibus et graniciebus sunt distinctae, divisae et limitatae ab aliis, dedimus, donavimus ac praesentibus damus, donamus, inscribimus gratiosi in perpetuum, iure tamen feudali, habendas, tenendas, utifruendas, pacifice et quiete possidendas, vendendas, commutandas, alienandas et ad usus ipsius beneplacitos libere, prout sibi et ipsius posteritati legitimae melius et utilius videbitur expedire, convertendas, ita tamen, quod ibidem debet ipse facere residentiam personalem, exactionemque dictam podymie duorum grossorum solutionem annis singulis pro nobis et nostris posteris volumus esse reservatam. Ratione cuius graniciei (!)[1] nostrae praesentis sibi factae ipse nobilis Sanko Kozłowski et sui posteri ad quamlibet expeditonem generalem cum una hasta et duobus sagittariis nobis et nostris successoribus servire decenter tamen armatus sunt adstricti et parati, — harum, quibus sigillum nostrum presentibus est appensum, testimonio litterarum. Actum Budae dominica die in crastino festi sancti Michaelis archangeli anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo secundo, presentibus reverendo in Christo patre domino, magnificis, generosis et nobilibus Ioanne eadem gratia leopoliensi archiepiscopo, Petro de Sprowa Odrowąż Russiae, Hurzkone de Pamarzany podoliensi palatinis, Theodorico de Buczacz castellano camenecensi et capitaneo Podoliae generali, Petro Skora de Gay iudice poznaniensi, Derszlao de Rytwiany et aliis quam pluribus baronibus et aulae nostrae curiensibus, nos protunc ambientibus, testibus fidedignis circa premissa. Datum per manus magnificorum Ioannis de Koniecpole cancellarii et Petri de Szczekocin vicecancancellarii regni Poloniae sincere nobis dilectorum. Relatio magnifici Ioannis de Koniecpole, nostri regni Poloniae cancellarii praedicti. Lectae per Albertum de Zychlin regni Poloniae vicecancellarium.

Сю грамоту в потверדженню 1530 р., данім на прошенне шл. Дамяна Васька і Олеська Діаковських, в виписи 1723 р., вписано до книг ґродських львівських в 1731 р. на жаданнє generosus Demetrius Czaykowski — Львів. краєв. архив кн. львів. ґрод. 526 с. 640.

[1]) Читай: gratiae.

XL.

Кор. Володислав записує нш. Щукоцкому в 300 гр. Бакоту з приналежними селами, 3 лютого 1443 р.

Wladislaus Dei gratia rex etc. significamus tenore praesentium quibus expedit universis, praesentibus et futuris, praesencium notticiam habituris, quomodo attendentes grate fidelitatis studiosa obsequia et pure fidei prestanciam generosi Christini de Sczukow, familiaris nostri fidelis et grate dilecti, quibus maiestati nostre a temporibus retroactis vsque in presens diligenter complacuit, signanter tamen in hoc inclito regno nostro Vngarie adusque nobiscum commanendo, poteritque prestancius aucta fide in futurum complacere, ut igitur horum suorum intuitu meritorum specialibus nostris se agnoscat consolari faworibus et ad huiusmodi seruitia maiestati nostre attentius exhibenda in posterum efficiatur velocior, sibi trecentas marcas monete communis et numeri polonicalis, scilicet quadraginta et octo gros. in marcam quamlibet consuete computando, dedimus, donavimus, damusque donamus et inscribimus tenore praesentium mediante in et super castro nostro Baccotha necnon villis ad dictum castrum proprie pertinentibus sct. Borsukowcze, Bulchakowcze et Olchowiecz, in terra Podolie et districtu eiusdem castri iacentibus, per ipsum Christinum et suos posteros successoresque legittimos in dictis trecentis marcis monete et numeri praefatorum cum omnibus et singulis eorundem sct. castri et villarum districtu iudiciis, laboribus, ripparium alias pobrzeznyczsze, solucionibus, vtilitatibus, censibus, fructibns, proventibus, redditibus, agris cultis et colendis, campis, pratis, pascuis, siluis, borris, merricis, rubetis, sareptis, gaiis, nemoribus, fluminibus, lacubus, paludibus, stagnis, piscinis, piscaturis, riwulis, torentibus, aquis et earum decursibus, molendinis, emolumentis, venationibus, aucupationibus, mellificiis caeterisque obuentionibus et pertinentiis generaliter universis ac iuribus ab antiquo ibi fieri solitis et consuetis, ad pretacta scilicet castrum, villas quoque perpetuo et quomodolibet antiquo spectantibus, quibuscunque vocentur nominibus, habendum, tenendum, regendum, vtifruendum et pacifice possidendum tamdiu, quousque per nos aut successores nostros sibi aut suis posteris legittimisque successoribus dicte trecente marce monete et numeri praescriptorum fuerint plenarie persolute; quibus solutis praedictorum castri videlicet et villarum possessio ad nos et ad successores nostros pleno redibit iure. Insuper volentes praenominatum Christinum in dictis bonis nostris puta castri et villarum iam dictarum securiorem efficere constituere tenuta-

rium, sibi in omnibus casibus[1]) excessiuis et criminalibus et furticiniarum siue praedarum vel aliorum quorumcunque maleficiorum, per quoscunque in tota vbicunque ipsius tenuta oriantur protervitatores[2]) et malefactores, plenimodam sentenciandi, iudicandi, corigendi[3]), puniendi et condempnandi[4]) concessimus ac tenore praesentium concedimus atque damus facultatem, hoc tamen specialiter expresso, quia praenominatus Christinus Sczukowski in dictis bonis residentiam teneatur facere personalem[5]), stacionibus nihilominus et iuribus nostris regalibus per omnia semper saluis — harum quibus sigillum nostrum est subappensum testimonio litterarum. Datum Budae dominica die ipsa in chrastino festi purificationes gloriossime virg. Mar. anno Domini millesimo quadringentessimo quadragessimo tercio. Ad relationem magnifici Petri de Sczekoczin r. Polo. vicecancellarii. Lectum per Albertum de Zichlin r. P. vicecancellarium.

З ревізії прав 1564 — Кор. Метрика моск. арх. мін. спр. IV. В. кн. 17. л. 35.

XLI.

Фридрих Бучацкий стар. подільський записує шл. Яну Фіолю de Konarzow в заміну за с. Внучківці 50 грив. на пустині Боблива Криниця, 21 мая 1444 р.

Theodoricus de Buczacz, castellanus camenecensis et capitaneus Podolie generalis, significamus tenore presencium, quibus expedit universis, quomodo nobilis Iohannes Fiolek de Conarzow nobis villam Wnukowcze condescendit in terra Podolie pro castro Camyenyecz, cuius condescensionis ville predicte intuitu sibi Iohanni Fiolek vigore regie mtis nobis specialiter concesso, sue serenitatis litteris patentibus et salvis mediantibus, sibi Iohanni et suis successoribus legittimis in et super vastitate Bobliwa Crinicza, inter medias hereditates: Orzynyn et Zynkowcze iacente et Suchodambye et inter Pudlowcze, villam in nova radice erigendi potestatem et facultatem concedendo omnimodam, quinquaginta marcas monete et numeri polonicalium, quadraginta et octo grossos in quamlibet computando marcam, damus, donamus et tenore presentium inscribimus — habendum, tenendum, utifruendum pacifice et quiete possidendum cum omnibus censibus, reditibus, proventibus, fructibus, obvencionibus, solucionibus, agris, campis, pratis, sareptis, pascuis, silvis, mericis, venacionibus, fluviis, fluminibus, piscinis, piscaturis, aquis, aquarum decursibus, molendinis, emolumentis, appendiis, coherenciis et pertinenciis universis tamdiu, donec sibi

---

[1]) В книзї: censibus. [2]) В книзї се слово попсовано: proterviolatur. [3]) В книзї: origendi. [4]) В книзї: contempnandi. [5]) Слово зіпсовано: persoluent.

aut suis successoribus predicte quinquaginta marce solventur expedite, quibus solutis, possessio dicte ville erigende pleno revertetur iure . . . iuribus regalibus salvis. Quem Iohannem si aliquis . . . vastitate sibi talia bona in valore alias dare aut quemquam . . . solvere pollicemur, hominibus autem in ipsa vastitate si possessio . . . et locantibus septem annis se sequentibus continue libertatem . . . annis a solutione podimne ipsos excipiendo, concedimus omnimodam . . . nostrum quibus sigillum est appensum, testimonio litterarum. Datum in Camyenecz feria quinta in die ascensionis Domini anno eiusdem millesimo quadringentesimo quadragesimo quarto.

Грамоту сю потвердив кор. Олександр в р. 1503 для шл. Mathias Brzezynski Fiolek — Кор. Метрика варшавська кн. 20 л. 69 v. Кропками означені заліплені місця.

XLII.

Фридрих Бучацкий староста подільський записує шл. Яну de Conarzow 50 грив. на с. Нижнїй Березнї в пов. Хмельницькім, 1 вересня 1444 р.

Theodoricus de Buczacz, castellanus camenecensis et capitaneus Podolie generalis, significamus tenore presencium, quibus expedit generaliter universis, quia habito respectu serviciorum nobilis Iohannis de Conarzow, que circa defensionem et tuicionem terre Podolie se periculis et discriminibus exponendo regie maiestati exhibuit et in futurum aucta studiositate fidei prestancius poterit exhibere, horum intuitu et aliorum ipsum munificencia donorum specialium regni nostri consolare cupientes et ad obsequia sue serenitatis continuo reddere prompciorem, ipsi et suis successoribus legittimis, vigore regie mtatis nobis concesso, in et super villa regali Inferiori Brzeznya, in terra Podolie et districtu Chmielnicensi sita, super flumen Brzezna, quinquaginta marcas monete et numeri polonicalium damus, donamus et tenore presencium inscribimus, ipsam villam Brzezna per ipsum Ioannem et suos successores legittimos cum omni iure, censibus, reditibus, fructibus, proventibus, agris, campis, pratis, piscinis, silvis, mericis, sareptis, mellificiis, fluminibus, piscinis, piscaturis, molendinis, emolumentis, pertinenciis, coherenciis et obvencionibus universis, quibuscunque censeantur nominibus, quomodolibet ad eandem spectantibus, nullis penitus exclusis, habendum, tenendum, utifruendum pacifice et quiete possidendum tamdiu, donec sibi aut suis successoribus predicte quinquaginta marce solventur; quibus solutis, dicte ville possessio ad regiam mtem pleno revertetur iure, iuribus regalibus salvis — harum, quibus nostrum sigillum est appensum, testimonio litterarum.

Datum in Camyenecz ipso die sancti Egidii anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo quarto.

Сю грамоту потвердив в 1503 р. кор. Олександр для шл. Mathias Brzezynski Woydilowicz — Кор. Метрика варшав. кн. 20 л. 69. Таж грамота в потверджениях Олександра і Жиґимонта в Кор. Метр. моск. арх. м. справ. IV. В. кн. 17 л. 72.

XLIII.

Фридрих Бучацкий, стар. подільський, записує шл. Івану Суслу 50 грив. на с. Мойсейківцях (Суслівцях) в пов. Летичівськім, 19 мая 1446 р.

Theodoricus de Buczacz alias de Iaslowyecz, castellanus cameneczensis et capitaneus terre Podolie generalis, significamus tenore presencium quibus expedit universis, quomodo habito respectu ad constantis fidelitatis merita, quibus nobilis Iwan de Bophssymcze regie maiestati placere voluit et in futurum aucto sue fidelitatis studio prestancius placere poterit, horum intuitu ipsum specialis gracie prosequi favoribus et ad obsequia regie maiestati eundem reddere continuo promciorem, sibi et suis successoribus legittimis in et super villa Moseykowcze[1]), sita in districtu Laticzoviensi in ripa fluvii Buh, quinquaginta marcas comunis pecunie numeri polonicalis, in quamlibet marcam quadraginta et octo grossos computando, vigore regie maiestatis nobis specialiter concesso, cum omnibus et singulis ipsius ville utilitatibus, agris, pratis, campis, silvis, mericis, gaiis, sareptis, nemoribus, venationibus, aucupacionibus, mellificiis, piscinis, piscaturis, rivis, lacubus, paludibus, molendinis, emolumentis, fluviis, aquis et earum decursibus, fructibus, censibus, proventibus, redditibus, coherenciis et pertinenciis et appendiis, ad eandem villam spectantibus, damus, donamus et presentibus inscribimus tenendum, habendum, vendendum, utifruendum, pacifice possidendum tamdiu, donec predicte quinquaginta marce sibi Iwan alias Suslo aut suis successoribus legittimis per regiam maiestatem plenarie fuerint persolute; quibus persolutis, possessio dicte ville ad regiam mtem revertetur pleno iure, iuribus vero et stacionibus regalibus semper salvis. Datum in Iasslowyecz feria quinta post festum sancte Zophie — anno Domini millesimo 446.

Грамоту сю потвердив в 1503 р. кор. Олександр для шл. Якуба Чаплінього — Кор. Метрика варшав. кн. 20 л. 70 v. Таж грамота в ревізії прав 1564 р. л. 210 v.

---

[1]) В ревізії прав 1564 р. Noiseikowcze.

Miscellanea.

Дві вихідні карти.

Старі руські друкарі мали звичай при кінці книжки, особливо коли се було більше та коштовнійше виданє, містити коротке оповіданє, коли і при яких обставинах друкувала ся книжка, які перешкоди спиняли її друк або які иньші цікаві обставини варті були зазначеня. Остатня карта книги з такою увагою від друкаря зветь ся в бібліоґрафії вихідною картою, а само оповіданє вихідною літописию. Не лише для бібліоґрафа, але й загалом для історика літератури такі вихідні літописи являють ся цінним матеріялом, подаючи нераз такі звістки, яких даремно було би шукати в иньших жерелах. Тим то легко зрозуміти, що одним із дезідератів наукового опису наших старих друків і заразом історії нашої старої літератури мусить бути зібранє і наукове використанє всїх таких вихідних літописий не меньше як і передмов та дедікацій наших старих друків.

Тимчасом справа се досить не легка. Досить заглянути до якого будь катальоґа наших церковних і иньших старих друків, щоб переконати ся, як богато ще тут треба збирати і зробити. Не мало наших старих друків через ріжні пригоди зовсїм попропадало, иньші заховали ся в одному або кількох примірниках або навіть лише в деяких шматочках, у иньших усї звісні примірники не мають титулу або кінця. Загалом титулові та вихідні картки в наших старих друках далеко більша рідкість, ніж самі друки. Найважнійшою причиною сього явища було — хто би се подумав! — заведенє унії. Особливо від часу Замойського

собора серед уніятської єрархії проявляєть ся сильне змаганє — відокремити ся від православія. На церковні книги, друковані перед унією або загалом у православних друкарнях, уніятські єрархи дивлять ся криво; виходять розпорядженя, що признаки православія в тих книгах мають бути поправлювані та замазувані, православні книги по змозї мають бути усувані з уживаня. Уніятські епископи, декани та візитатори, переглядаючи церковні книги по парафіях, і маючи накази усувати все, що надто виразно пахне православієм, а не можучи вчинити сього з огляду на брак і дорогітню церковних книг, заспокоюють своє сумлїнє хоч тим, що з православних книг виленського, київського та московського друку видирають титулові та вихідні картки і так „направлену“ книгу лишають у церкві до дальшого вжитку. І не треба думати, що се робило ся за якого будь Атанасія Шептицкого, Рила або Біляньского. Нї, се робило ся ще і в наших днях; оба митрополити Сембратовичі були — знаю се по части з власного баченя, а по части з оповідань наочних сьвідків, дуже пильними нищителями титулових та вихідних карток у наших старих церковних книгах. Особливо пок. кардинал Сильвестер посував свою ревність до того, що не пропускав навіть почаївським уніятським друкам, може тому, що Почаїв будив у ньому ассоціяцію ідей, вяжучи ся зі „схизматицкою“ Россією.

В часї одної канонїчної візити його в Бобрецькім повітї були ним видерті також отсї дві вихідні картки, які чудом якимось уратували ся від знищеня і знайшли ся між паперами місцевого пароха. Одержавши їх до рук я переконав ся, що вони обі можуть мати деяке значінє і доси не були репродуковані, і для того подаю тут їх тексти. Перша з них, се кінцева картка Осмогласника, виданого львівським Ставропигійським братством 1639 року. Се виданє було описане росийськими біблїоґрафами Сопіковим, Сахаровим, Ундольским, Каратаєвим; у катальозї старопечатних книг ґр. Толстого під ч. 91 була подана виписка з вихідної лїтописи; остатнїй що до часу опис маємо в „Описаніи славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами съ 1491 по 1652“ І. Каратаєва (С. Петербургъ 1883, стор. 474—475) під числом 494. Відсилаючи цікавих до сього опису подаю тут лише передрук тексту поміщеного на передостатнїй (352-ій) картцї виданя. Містить ся тут на чільній сторонї одна інтересна молитва, а на обороті без окремого титулу вихідна лїтопись книги з друкарським знаком у низу. Титул молитви надрукований киноваром; на обороті киновару не вжито.

Млтва сїѧ должна христїанинꙋ съ благодаренїем творима быти, впадшемꙋ въ скорый недꙋгъ. Творенїе Кур Їωанна Вротопола, Архиврача Керкѵдска; Преведена ѿ Еллинскаго на словенскїй ѧзыкъ.

Гдии Їсе Хе, едино спсенїе живыхъ и вѣчнаѧ жизни мертвых, твоей стѣй воли самаго себе примѣтаю: аще ти ꙋгодно єсть ѡставити сїю дꙋшꙋ в семъ телеси, ѡбителищи коснѣйшее, да поработает тебѣ; или ѿити ѿ настоѧщаго вѣка; иже телесныѧ болѣзни исцѣлѧѧй, прибѣгающим под твое блгоꙋтробїе, ꙋслыши мѧ внимаѧ милостивным си окомъ: ꙋстави бꙋрю плотских недꙋгованїй, ꙋспи болѣзнь; дꙋша въ стенанїих и дꙋхъ ꙋнываѧй возываетъ к тебѣ, ѡгради дꙋшꙋ противꙋ всѧких искꙋшенїй сатаниныхъ и обстоѧнїй всесилною блгдтїю твоею; ѡблеци ю ѡрꙋжїемъ млсти твоеѧ, ꙗкоже древле своѧ мчники въ трепетных томленїих и сꙋровѣйших смертехъ непобѣдимы ихъ сохранилъ єси. да побѣдит множествѡ щедротъ твоих моихъ согрѣшенїй лꙋкавое собранїе: ничтоже бо блго собѣде в себѣ содѣѧвшее сѧ, злаѧ же тмы, ꙋсꙋмнѣнїе и/ѿчаѧнїе многое ѡбдержит мѧ. Тѣмже во правдѣ твоей надѣѧхсѧ сочетати мѧ ликѡм стмъ: ты бо єдинъ єси праведенъ, мыже неправедны. И ꙗко всѧка правда члчка ꙗкоже рꙋбы поверженныѧ, по Исаїи. Сего бо ради Бгъ сый безстрастенъ, мене ради члкъ бывъ, мене ради возалка сѧ, мене ради наꙋчаше, пости сѧ, поношаемъ, заꙋшаемъ, бием, мене ради на крстѣ чстнꙋю свою дшꙋ смерти предасть. Тѣмъ ꙋбо да побѣдит неисчетнаѧ твоѧ млсть множествѡ грѣхѡв моихъ, да побѣдитъ бездна твоего блгоꙋтробїѧ множествѡ беззаконїй моихъ. Кровъ твоѧ чтснаѧ да ѡмыетъ скверны грѣхѡв моих, правда твоѧ да покрыет мою неправдꙋ, твоѧ почести и достоинства вышнемꙋ да врꙋчат мѧ тебѣ сꙋдїи; преѡдолѣемѣй страсти твою блгдть возрасти, да негли ѿимет сѧ въ мнѣ вѣра ниже сопоколѣблет сѧ надежда, да не ѡстꙋдѣетъ любы, ниже страхъ смертный да не низложитъ чловеческꙋю ннѣ немощь. Но єгда смерть телеснаѧ очи помрачитъ, дꙋшевныѧ ѿ тебе да не ѿлꙋчитъ; и єгда ѡбычно гланїе ꙗзыка заключеннѣ ѿиметъ, дꙋша напрасно к тебѣ предстати имꙋщаѧ да возываетъ: Гди, въ рꙋцѣ твои предаю дꙋхъ мой. И Гди, Їсе Хе, прїими дꙋхъ мой. Ꙗко подобаетъ ти всѧка слава, чсть и поклоненїе съ безначалным ти ѿцемъ, и съ престымъ, блгимъ и животворѧщимъ ти Дхомъ ннѣ и присно и въ безконечныѧ вѣки вѣкѡвъ, Аминь.

Чи назва „архиврача“ Вротопола, виставлена в титулї сеї молитви, апокріф, чи може й справдї був такий лїкар, що в разї

наглої недуги найвідповіднїйшим для свойого пацієнта вважав просити швидкої смерти, се для нас байдуже. Інтересно те, що видавцї Осмогласника вважали потрібним перекласти і помістити сю молитву при текстї загально вживаної церковної книги. Варто би було порівняти давнїйші виданя Октоіха і сконстатувати, чи ся Вротополова молитва була перекладена давнїйше і друкована в попереднїх виданях, чи показала ся уперве в сьому ставропийському виданю з 1639 р. Сам зміст молитви зрештою досить безбарвний і держить ся утертих стежок правовірного молитовного стилю; якогось специяльно лїкарського способу думаня не видно в нїй анї слїду.

На обороті сеї картки читаємо без нїякого окремого титулу (замісь сього перший рядок надруковано більшими буквами) ось що:

Въ конецъ же книги Ѻсмогласника сего̀ доспѣвше, и достодолжно содѣтелю твари пѣніе и хвалꙋ воздавше, ꙗ҆ко сподобилъ е҆стъ начаток напечатаніа и҆ въ началѣ лѣта ѿ созданіѧ мі҃ра ҂зрмѕ, ѿ воплощеніѧ же Гн҃сѧ ҂ах҃лѳ, І҆ндіктіон з҃. мц҃а Іаннꙋаріа в҃. видѣти, и҆ совершеніѧ тогожде лѣта, мц҃а сентемвріа ді҃. на всемірное Воздвиженіе животворѧщаго кр҃та Гн҃сѧ достигнꙋти: съ ꙋ҆миленіемъ всѣх вѣрны[х] строителей церкви молимъ, чтꙋщихъ бл҃олюбезно книгꙋ сію, да не возмнѧтъ въ ꙋ҆мѣ что неполезнѣ почꙋдивше сѧ, ꙗ҆ко мірскаѧ здѣ по чл҃ческомꙋ разꙋмꙋ мꙋдрствꙋюще и҆ и҆щꙋщꙋ славы зе́мныѧ, а не и҆стинною пред Бг҃омъ ѡ҆правдити сѧ и҆мꙋще, премѣнѧема словеса на нѣкі́их пѣснехъ въ Ѻсмогласникꙋ семъ расчиниша: свѣдѣтел Бг҃ъ, не бꙋди такѡ: но да и҆спытаетъ кож'до и҆хъ по дарованію ѿ семъ ѿ Бг҃а, и҆ и҆спытно ꙋ҆вѣсть, ꙗ҆ко нꙋжда веліѧ сего церкви высть, порок' ѿ многих' носѧщи ѿ неисправленію прежднего и҆зданіѧ. Сего ради ѕѣлны[м] тщаніемъ пресловꙋты[х] Ктиторѡвъ во бг҃оспасаемо[м] градѣ Львовѣ ѡ҆пасно съ Е҆ллинскими зводы, времены сими разсꙋжденна и҆ исправленна по чинꙋ церковно[м] вторицею и҆зданна сꙋтъ: ꙗ҆ко да право е҆диномꙋдрствꙋюще съ сими, ѿ них же крещеніемъ просвѣтихом сѧ, и҆ предани всѧ ѿ ст҃ыхъ Ѡ҆ц҃ъ и҆ ꙋ҆ставленнаѧ сіѧ писмена, а на словенскій ꙗ҆зыкъ преведена пріѧхо[м]. тѣхъ и҆ мл҃твами е҆диногласно, е҆динѣми ꙋ҆сты и҆ словесы кꙋпно славословленію и҆ чтенію бг҃одꙋхновенны[х] сихъ книгъ соприѡбщающе сѧ, свѣта ѡ҆наго невечернѧго причастію да сподобим сѧ. Всемогꙋщемꙋ же Вседержителю, всѧ строѧщемꙋ и҆ въ конецъ дѣло бл҃го совершающемꙋ и҆ славы своеѧ вселеннꙋю и҆сполнѧющемꙋ, въ вышни[х] непостижимомꙋ, трисіѧтелномꙋ, трисвѣтломꙋ е҆диномꙋ Бж҃ствꙋ, Цр҃ю вѣкѡ[м] слава и҆ хвала, велелѣпіе и҆ дрьжава,

честь и поклонъ въ неисчетныѧ вѣки вѣкѡмъ, Аминь. Іѡаннъ Кѹнотовичъ Дрѹкаръ.

В низу під сим дереворит: на гербовій табличці друкарський герб Івана Федорова — відворотний латинський S зі стрілою в горі, а по обох боках його літери **І. К.** Се післісловіє зазначує інтересний факт, що давнійші виданя Осмогласника були в многому хибні, а отсе з р. 1639 було якоюсь колеґією з кількох людий із Ставропигійського братства справлене відповідно до нових грецьких видань. Варто б, аби хтось заняв ся сконтрольованем сього твердженя; се докинуло би дещо сьвітла до історії направи церковних книг у нас.

Друга вихідна картка належала до Ірмологіона, виданого в р. 1700 у друкарні сьвятоюрській у Львові, яку заснував був епископ Йосиф Шумлянський для конкуренції з православною ще тоді Ставропігією. Се був перший нотний друк кирильського типу не лише у нас, але і в загалї, і для того заслугує особливої уваги. А що видавцеви приходило ся всї напіви перекладати з давнього крюкового (гачкового) письма на італїйські ноти (сольки), то й особа видавця набирає тим самим значіня. Власне вихідна картка Ірмолоґіона з р. 1700 дає нам близше пізнати сю особу, інтересну й задля иньших причин.

На післісловіє до Ірмольоґіона з р. 1700 звернув увагу о. А. Петрушевич у своїй „Сводній лѣтописи съ 1700—1772“, стор. 19, але не передрукував його. В „Житю і Слові“ (т. Ш, 1895, стор. 175—176) подав я його переклад на нашу мову, але не з церковно-славянського оріґіналу, а з латинського перекладу, доконаного Модестом Гриневецьким для ґр. Оссолїньского в р. 1813. Думаю, що подане оріґіналу буде не зайве.

Бг҃омѹдрый рачителю кніги сеѧ! Вѣмъ ꙗко взємши в҆ рѹцѣ свои книгѹ сїю и ѹ҆видѣвши, ꙗко є҆ст новое в҆ цр҃кви Россїйской и новымъ хѹдожєствомъ изданное дѣло, восхощеши ѹвѣдати хѹдожника или здателѧ дѣла сего, ѹгаждаю желанїю твоемѹ. Азъ многогрѣшный Ієрм. Іѡсифъ Городецкїй, пелґримъ Ієр҃лимскїй, єгда доспѣхъ въ єї. лѣтъ ѿ рожденїѧ моєго, идохъ в҆ монастыр и быхъ мнихъ, и начахъ прилежати рѹкодѣлїю тѵпографскомѹ, и тѣмъ ѹпражнѧю сѧ, ѿ рѹкоположившаго мѧ Бл҃олюбиваго еп҃па Лвовского Іѡсифа Шѹмлѧнского по прошенїю своемѹ полѹчивши бл҃венїе и свидѣтелства грамоты, идохъ ѡбѣти моѧ воздати Гс҃дви ꙗже изрекохъ. Дошедше же до ст҃го великаго Бж҃їѧ Ієр҃лима и тамо Гробѹ Гс҃дню поклонихъ сѧ и въ водахъ Іѡрданскихъ ѹмыти спо-

добих сѧ. П8ти великаго морѧ, Єгѷптъ, Алеѯандрїю и прочаѧ преслов8тыѧ грады Палестинскїѧ южны ѿбшедше, такожде и западныѧ, Гишпанѣю, Италїю, Римъ, Венецїю и прочаѧ, р8ководством же Вышнѧго десницы въ свое Ѿчество здраво возвратих сѧ. И не медлѧ должнѣ пришед даѧ блгодренїе [sic!] блгословенїю єго Млсти Гсдн8 выш реченномоу Єпсп8 Лвовском8, ꙗко толико п8тшествїе блсвенїемъ єго сотворыхъ. и моленъ быхъ ѿ началств8ющихъ инокъ в' катедрѣ Лвовской ст. великомч Хрсва Геωргїѧ, да ѿ р8кодѣлїѧ моего гисерскаго сотвор8 типографїю въ напечатанїе Ірмолоѧ. Азъ же не щадѧ себе по толиких п8тнихъ тр8дех, ꙗх' сѧ дѣлал и поспѣшеством дарованїѧ бжїѧ произвед въ совершенїе, рωд8 Россїйском8 оудивителное Ірмолоїѧ напечатанїе. Єгда же совершихъ, зѣло возрадових сѧ и рекохъ: Гсди Іс Хе Сне єдинородныи безначалнаго Ѿца, рекїй пречстыма оусты, ꙗко без мене не можете творыти ничтоже, Гсди мой Гсди, вѣрою ѿбъемъ въ дши мое и въ срдци тобою реченнаѧ, припадаю твоей блгдти, ꙗже сподобил єси недостоинаго раба твоего сїю книг8 Ірмолои начеши и совершити. Б8ди Имѧ твое стое блсвено ѿ нн̃ѣ и до вѣка. Аминь. Блгородїю Вашем8 временных и вѣчных блгъ присножелателныи рачытѣл ѿ Хрстѣ и недостоиныи Бгмолца Ієром: Іωсифъ Городецкїй, Хадѕѣй Ієрслимскїй, гисер и типографъ.

Було б пожадано видобути зі сьвятоюрського архіва деякі близші дані про сього цікавого монаха „хадзїя [1]) єрусалимського“, а також про те, як було доведене до путя видане Ірмолоя 1700 р., хто транскрібував ноти, робив рисунки для ґісера і т. и. Завважу тут, що всї рукописні Ірмолоїони з нотами, які часто стрічають ся в наших церквах і яких значні коллекції зібрано в наших бібліотеках у Народнім Домі, в Ставропиґії, в Наук. Тов. ім. Шевченка і в приватних збірках, се все копії з виданя Городецкого, а давнійшого типу Ірмолоїона, уживаного в Галичині перед сим виданем, лишило ся дуже мало екземплярів. Було б цікаво заняти ся близше й текстом і музикою сеї книги власне з огляду на місцеві, українсько-руські вставки, внесені туди „київські“ напіви і т. и.

Іван Франко.

---

[1]) Слово „хадзѣй“ походить не від нашого „ходити“, як би се здавало ся з тої форми, яку йому надано тут, а є се турецьке хаджі — паломник, а властиво чоловік, який був у Мекці.

Незнані вірші на смерть Шевченка.

Межи поезиями Артемовського-Гулака, які перед роком прислав менї з Київа д. Житецький, знайшла ся одна на смерть Шевченка. Поезия написана на такім самім папері і таким самим письмом, як всї иньші, але хоч би й не було під нею підпису автора, то по прочитаню вже кількох стрічок стає очевидним, що автором не міг бути Артемовський. Хто той підписаний Іван Богомолов і чи се правдиве імя чи прибране, я не знаю і не догадую ся. Тілько видко з його віршів, що він не знав близше анї Шевченка, анї його творів. Він називає нашого кобзаря сивеньким дідусем, хоч Шевченко мав не більше як 47 літ, коли умер, і величає його щирим другом „великого" Ганки, до котрого буцїм ще недавно співав, хоч Шевченко лише раз принагідно згадав імя Ганки по-при Колярі і Шафарику в своїх поезиях — в „Посланиї", писанім 15 років назад. Хиба що автор помішав Ганку з Шафариком, до котрого Шевченко справдї співав, хоч не „недавно", бо таки перед більш як 15 роками, присьвячуючи йому свою поему „Іван Гус". Але Шафарик в часї Шевченка ще жив, а умер аж три місяцї пізнїйше, хоч девять місяців передше сам собі хотїв задати смерть, кинувши ся в филї ріки Велтави; Ганка-ж справдї вмер недовго перед Шевченком, 12 (н. ст.) січня 1861. Богомолов мусїв бути якимсь горячим славянофілом, коли смерть Шевченка лучить зі смертю Ганки, обох поетів ставить на рівнї і зарівно оплакує.

Вірш Богомолова написаний в день по смерти Шевченка і з деяких поглядів може бути цікавим, длятого подаю його отсе до відомости.

На смерть Т. Г. Шевченка

(25 Февраля 1861 г.).

Голубче, Тарасе,
Дїдусю сивенький!
Чому так хутенько
На ясній зорі
Задумавсь, та мовчки
Умер бідолаха,
І кобзу покинув
Свою сироту?...

А ти ще недавно
До щирого друга
Так поважно, тихо
Та гарно співав.
І той — десь далеко
Чи чув твою пісню,
Чи нї?... А ми чули,
Що Ганки вже більше
Не буде й нема!

Хиба ж на одвіт він
Тебе, наш Тарасе,
Покликав до себе,

Покликав та мабуть
Од щирого серця
Та близько до серця
Свого пригорнув?
У двох і зомліли...
Обидва замовкли —
І Ганка великий,
І славний Тарас!

А ми так бажали
Тебе із далека,
І гірких чимало
Лили слїзочок;
Бажали що року,
Що й дїти до батька
Не так-то хилились,
Як ми до тебе.

Чи сонечко гляне
З блакитного неба,
Чи тхне та повіє
Було вітерець:
Зійдуть ся до купи
У поле дівчата
Веснянки співати,
Питати луну,

Гукають, регочуть...
А далї... Тараса
Згадають, і сльози,
Непрошені сльози
Із очий веселих
Рікой потечуть.

Отож і діждались,
І пісні почули,
Розважили серце,
Мов сьвято прийшло:
І весело стало!
І голосно всюди
Тарасову пісню
Почули і знов,

Почули... зрадїли.
А ти, наш кобзарю
Сивенький, Тарасе,
Махнув на громаду,
Мов: годї вже, хлопцї!
Спочити-б то треба,
Полагодить кобзу,
Бо вже підтоптались
Обидва... та й вмер!

1861 г. 27 Февраля.

Іван Богомолов.

Подав Юл. Романчук.

Чи бачванський говір словацкий?

В 1897 р. пробув я $3\frac{1}{2}$ місяцї між бачванськими кольоністами, що вважають себе Русинами, головно-ж у двох найбільших кольоніях: Керестурі та Коцурі. За час побуту зібрав я там багато етноґрафічних матеріялів, із яких досї опублїкував лиш піснї. Повернувши до Львова написав я статю про ті кольонії, ілюструючи її численними оповіданями та піснями про побут кольоністів, і надрукував її у „Записках" (т. XXII, 1898) п. н. „Руські оселї в Бачцї". Статя викликала доволї значне число рецензий, а між иньшим заговорили про неї звісні фільольоґи проф. Пастрнек (Прага) та проф. Соболєвский (Петербург). Оба

вони, опираючись на моїх записах, але не вдаючись у детайлічний розбір бачванського говору, заявили на його підставі, що бачванські Русини — Словаки.[1]) Тимчасом довело ся мені побувати в північно-західних комітатах, де живють також Русини і переконати ся, що там є такий самий говір, як у Бачці, але що між ним із одного, а чистими руськими говорами з другого боку, є цілий ряд переходових підговорів, які служать немов кітом, що лучить усїх тих ріжнородних язиково Русинів в одну цілість. Про се написав я другу статю п. н. „Русини Пряшівської епархії і їх говори" (Записки, т. XXXV—XXXVI). Переглядаючи при тій нагоді літературу про тих Русинів, я переконав ся, що про них висловлені ріжними письменниками найбаламутнійші погляди: одні уважають їх за Русинів, другі за Словаків, а дехто навіть за Поляків; при тім нікому не відомо, як вони говорять, які границї поодиноких говорів, яке число людий говорить даним говором і т. и. Тому, що справа національности північно-західних угорських Русинів стоїть у звязи зі справою національности Бачванців, я злучив обі сї справи разом і піддав ревізиї погляди письменників про одних і других, бажаючи мати висновок, до якої нациї зачислити ті племена. На підставі одержаних результатів я зачислив їх до Русинів. Зробив я се у статї „Словаки чи Русини?" (Записки, т. XLII). Слїдячи дальше за сею справою, я переконав ся з одного боку, що говір, ідентичний з бачванським, сягає в північних комітатах трохи за далеко, як би се припадало на руську кольонїзацию, з другого знов, що головна основа того говору все таки більш руська, як словацька. До тепер одначе невідомо докладно, який простір обіймає той говір (у всякім разї доста великий), не маємо нїяких жерел що до історії кольонїзації того простору, не маємо етнольоґічних та антропольоґічних описів із нього, а навіть не маємо порівняного лінґвістичного оброблення сього говору, не згадуючи про иньші не маловажні річи, які тільки разом у купі могли би порішити безвідклично справу національности його людности. Супроти того постановив я свій погляд змодифікувати так: а) Бачванських кольонїстів належить без огляду на їх мову,

---

[1]) Проф. Пастрнек написав: „Письменник подає гарний опис житя Земплинських кольонїстів..., яких уважає за Русинів... Із численних взірцїв народньої мови показуєть ся одначе, що то Словаки! — Проф. Соболєвский заявив знов: „Численні записи пісень і оповідань дають докладне понятє про їх (кольонїстів) мову. Вона одначе не лишає сумнїву про те, що сї Русини — Словаки".

вважати Русинами, раз що вони вважають себе Русинами самі і так кажуть себе записувати постійно при конскрипції, друге, що Русинами вважають їх і сусіди і уряд та що проти сього не устоять ся иньші погляди, хоч би з деякої точки вони були оправдані. б) Людність північних комітатів, що говорить говором ідентичним із бачванським, уважати мішаною, русько-словацькою так довго, доки докладні і всесторонні наукові досліди не порішать инакше. Супроти теперішнього стану науки про людність сеї теріторії ні рішуче зачислюванє її до Русинів, ні до Словаків не має певної підстави.

Вертаючи до бачванського говору, завважу, що я вже у статї „Словаки чи Русини" подав деякі докази, що він має багато спільного з иньшими такими нашими говорами, яких ніхто не вважав до тепер не руськими, але які значно віддалені від тих, що стали основою нашої літературної мови. Докладного порівнаня його з иньшими нашими пограничними говорами не можна одначе на разї перевести задля браку відповідного матеріялу, особливо з пограничної полоси українсько-польської та українсько-білоруської. Тим цїннійші мусять проте бути всї ті матеріяли, що зможуть хоч трохи посунути сю справу на перед. З уваги на се постановив я передрукувати тут понизші піснї.

Вони записані в Заблудівськім окрузї (в Білостоцькім та Більськім пов., Ґродненської ґуб.) і надруковані ще 1870 року в „Филологическихъ Запискахъ" у статї Потебнї „Замѣтки о малорусскомъ нарѣчіи" (ст. 91—94) як „образцы сѣверныхъ малорусскихъ говоровъ". Не треба бути великим фільольоґом, аби завважати сильну подібність заблудівського говору з бачванським. Не можна також заперечити Потебнї компетентности в зачисленю сього говору до українських не лиш тому, що він був першорядний фільольоґ, але й що був добрим знавцем української мови і її говорів і присьвятив цїлий ряд праць дослїдам наших говорів і нашої народньої словесности. Колиж так, то який висновок можна зробити з подібности говору заблудівського з бачванським, зглядно „шариським", як його називають загально в північно-західних комітатах? Лише одна на нашу думку: що бачванський, зглядно шариський говір не може бути словацьким до того степеня, щоби його зачислити рішучо до словацьких говорів, а ще меньше, аби на його підставі назвати тих людий, що ним говорять, Словаками. Супроти того надіємо ся, що проф. Пастрнек і проф. Соболевский схотять свої попередні вислови також змодифікувати.

Передруковую тут усї пять пісень О. Потебнї, при чім при першій пісні подаю в увагах ті форми і слова, що відмінні в бачванськім говорі. Надто для докладнійшого порівнаня наводжу одну бачванську пісню. Правопись, на скільки можливо, уодностайняю в обох записах.

I. Заблудівські пісні.

1. Польецьеў [1]) соколік на сіні озьора,[2])
Жаль же мньe [3]) сокола, польоту його.[4])
Німа сокола рочок і другі,
На треці рочок соколік льеціт,[5])
Соколік льеціт, утоньку пьесье,[6]),
Жаль же мньe утонькі, рабого пйер'йечка.[7])
Пойехаў Йасьенько йа-у чужийе льудзі,[8])
Жаль же мньe Йасьенька, пойезду його.[9])
Німа Йасьенька дзьеньок [10]) і другі,
На треці дзьеньок Йасьенько йедзье,[11])
Йасьенько йедзье, Марисьу вйезье,[12])
Жаль же мньe Марисьі, русойі кўосонькі.[13])

---

2. Бйежит р'йечка од мйельнічка, ой рано! [14])
А другайа од Дунайа.
На туой р'йечци човйон пливйе,
Бйел молодзьец красни Стасьенько
Струже стр'йелкі з калінонькі.
Што просцййейши у човйон кладзье,
Што кривйейши на Дунай мйецье:
Плиньцье, стр'йелкі, до мойе дзйеукі!
Мойа дзьеука Касьульенька (2),
Ньехай прадзье цьеньусьенько,
Ньехай бйелит бйельусьенько.

---

[1]) Польецел. [2]) Зам. сього в бачв. гов. уживаєть ся звичайно слова това (з мад.). [3]) Мі (форма мньe уживаєть ся також, але в иньших випадках). [4]) Сей стих повторяєть ся по другім іще і третїм. [5]) Льеці. [6]) Качьочьку пьеше (слово: утка незвісне не лиш на Угорщинї, але й у Галичинї). [7]) Пірeчька. [8]) Пошол Йанічько медзі цудзі (і меджі чьуджі) льудзі. Слово: їхати — не знане на Угорщинї; там кажуть навіть: пішов на кони = поїхав конем (верхи). [9]) Пойезд — не знане. [10]) Дзеньок. [11]) Ідзе. [12]) Вйеже (в = ў). Марися зветь ся звичайно з мадярська: Марішка. [13]) Бачв. говір не знає дифтонґів. [14]) Сей приспів повторяєть ся по кождім стиху.

. Ой бйельенькі ти льебйедзьу,
Чи бивау ти на мору (2),
Чи відзьеу ти льебйудку?
Ой йак же йа ньe бивау,
Ой йак же йа ньe відзьеў!
Скоро йа на муост зльецьеу,
Лебйуодка у сітник упала,
Сітнічок поломала,
Биструйу воду розогнала.

---

4. Молодзьенькі Йасьеньку!
Чи бивау ти у N.,
Чи відзьеу ти Марисьу?
Ой йак же йа ньe бивау,
Ой йак же йа ньe відзьеу?
Скоро йа на двуор в'йехау,
Марисьа з сйеньей вибйегла.
Марисьа з сйеньей бйежит,
Пуд йейу зьемльа стучит,
А на йуой сукні шасцьат.
Коло пойеса кльучи брашчат:
Ой на йуой — зьельониуе,
Коло пойеса — золотийе.

---

5. Бйел молодзьец сйено косіт,
Млода удова йесці носіт.
Ньесла, ньесла, ньe доньесла,
Сьела собйе и' зопочила,
Бйела сина породзіла,
Породзівши й окупала,
Й окупавши уповіла,
Й уповівши говорила:
О муой сину бйельусьенькі,
Муой Дунайу биструсьенькі!
Ой чи цьебйе утопіці,
Ой чи цьебйе й годоваці?
Й утопівши — од Бога грйех.
Годуйучи — од льудзьей смйех.
Чуйе тойе бйел молодзьец,
Кінуу косу у покосу,
Сам поскочиу до удовонькі:
Чи ти удово ошальела,
Чи розуму мало мйала?
І нас матка годовала
І поцйехі дожидала:
І ми будзьем годоваці
І поцйехі дожидаці.

II. Бачванська пісня.

Кет ше Ісус Хрістос на ньебо віберал,
Свойу льубу мацер на жемі з'охабйал.
„Ньe з'охабльай, мой сіночку, на жемі,
Льем ті ме бер зо собу на ньебо".
„Ньe можеш ті, матко мойа, зе мну на ньебо пойсц,
Бо ті мушіш, матко мойа, на жемі уміриц".
„Кед йа будзем, мой сіночку, на жемі уміриц,
Ньe допушчай ґу мньe злому прісгупо́вац".
„Ньe бой ті ше, ма́тко мойа, ўрага шкаредного,
Пошльем ці ангела з ньеба вісокого.
Пошльем ці ангелох, дванац апостолох,
Сам прідзем трінасті, сам Хрістос небесні.
Та ті пойдзеш, матко мойа, пойдзеш меджі намі,
Йак йасні мешачок меджі гвіздочкамі.
Та ті шедньеш, матко мойа, на праву правіцу,
А йа шедньем, матко мойа, на судну століцу".[1])

В. Гнатюк.

---

[1]) Пор. Етноґр. Збірник, т. IX, ст. 128, ч. 10.

Наукова хроніка.

Антропольоґічні й археольоґічні часописи за р. 1903.

Руководячи ся тими самими критеріями, що й перше (див. Записки т. 59, 60, 61), втягнув я в свій огляд кільканайцять нових часописий і означив їх новими порядковими числами. Кілька видавництв не міг я на ту пору дістати, а деякі ще не появили ся у Відни, тому відкладаю їх зреферованє до найблизшого огляду.

1. Mitteilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien, XXX Band, стор. IV+423. — Сей річник містить передовсім богато рецензий на книжки антропольоґічного, передісторичного і етнольоґічного змісту, далеко більше, як в попередніх роках. Находимо тут між иньшими критичні оцінки праці Альсберґа „Abstammung des Menschen" (Гаґен), Штратца „Rassenschönheit des Weibes" (В. Гейн), Вейлї „Völkerkunde und Urgeschichte im 20 Jhr." (Z. Bouchal), Смільяніча „Die Spuren der Raub- und Kaufehe bei den Serben" (Говорка), Селера „Gesam. Abhandlungen zur amerik. Sprach- und Altertumskunde" (Штребель), Вольтмана „Politische Antropologie" (Краічек), Германа „Das Gesicht und der Charakter des ungarischen Volkes" [T(örök?)], Michelis'a „L'origine degli Indo-Europei" (К. Пенка), Дафнера „Wachstum des Menschen" (Вайсбах), Гернеса „Der diluviale Mensch in Europa" (М. Мух), Стасова „Миніятюры нѣкоторыхъ рукописей, Спб., 1902" (Буґель), Newella „The legend of the Holy Grail an the Perceval of Chrestien de Troyes" (Вурцбах). Др. Буґель подає деякі замітки в критиці на Здярского: „Garść baśni ludu ruskiego". Рецензент вказує на се, що теперішній спосіб записуваня оповідань слово в слово за оповідачем має також і злі сторони. Казка тратить богато зі своєї принадности і легкости, коли оповідач мусить що хвилї задержу-

вати ся, щоб етноґраф міг за ним усе записати; зрештою сама присутність звичайно чужої особи з пером в руці онесьмілює його і не дозваляє йому повести оповіданє так, як би він се зробив, колиб перед ним були його ровесники або краяни; через те виходить кожде оповіданє, записане т. зв. фотоґрафічним способом, досить сухе, розтягнене і позбавлене того чару, плавности і гумору, яким воно трискає, коли оповідач нічим не вяжеть ся, а що найважнійше, коли находить ся в відповіднім настрою. Буґель радить тому таку методу: наперед записати оповіданє впрост за оповідачем, але потім старати ся почути його в свобіднім оповіданю і тоді поробити собі замітки, в чім і як ріжнить ся одно від другого. Рецензент закидує Здярскому, що записав свої матеріяли досить неясно, так що дечого не годен зрозуміти. Тому звертає увагу на се, що записувачі повинні про кожду неясність зараз випитувати своїх оповідачів.

Зі статей праця Вайсбаха „Die Slowenen“ (с. 234—251) присьвячена антропольоґії Словінців — здамо з неї окремо справозданє в бібліоґрафії. До антропольоґії відносить ся іще розвідка Андріяна „Virchow als Antropologe“ (стр. 336 – 343), в якій зібрано найголовнійші результати його студий. Преісторією займають ся А. Шліц в розвідці „Der Bau vorgeschichtlicher Wohnanlagen“ (стор. 301—320) а по части і W. Foy в праці: „Über alte Bronzetrommeln aus Südostasien“ (стор. 390—409). Шліц старає ся прослідити розвій будови передісторичних домів від найдавнійших часів в околицях Некару, виходячи з того заложеня, що не лише останки знарядів, оружя і прикрас можуть рішати про походженє рас і стан культури в передісторичній епосї, але також поодинокі будівлї, а передовсім доми. Автор розслїджує про те на основі розкопок форми і пляни домів і обійстя і доказує, що для кождого часу придумували собі люди відповідні помешканя та будинки та що ніде не можна викрити постепенного розвитку від форм примітивних до більше досконалих. Так показуєть ся, що камінна епоха і вчасноґерманська стояли на однім і тім самім ступени розвою; розкинені доми знає людність ґаллїйська і провінціяльно-римська, а також людність бронзової і гальштатської епохи. Під одним дахом будували ся люди в епосї La Téne і за римських часів: укріплені доми стрічаємо в камінним і бронзовім періоді. З иньших результатів автора згадаю ще, що доми бронзової епохи і La Téne пригадують примітивний тип альпейський. W. Foy критикує велику працю F. Геґера „Alte Metalltrommeln aus Südostasien“ 1902, 2 томи; оцінює її досить прихильно і подає від себе замітки.

Усї иньші праці посьвячені етнольоґії. Мерінґер оцінює критично заслуги Банкалярі в статї „G. B. und die Methode der Hausfor-

schung", переходить усї його працї і виказує його похибки й хибні погляди. Звісний дослїдник будівництва Bünker публїкує невелику статю „Die Hafneröfen in Stoob" (с. 329—335), в якій описує цегольні спеціяльного типу в Альпах, відкриті також недавно проф. Мерінґером в Еденбурґськім комітатї. П. Шмідт розбирає критично „Völkerpsychologie" Вундта, а спеціяльно його перший том „Die Sprache" (с. 360—389). Крім тих праць находимо іще працї Т. Коха про параґвайські народи і мови „Die Quaikurú-Gruppe" (с. 1—128), К. Т. Прейса „Die Feuergötter als Ausgangspunkt zum Verständniss der mexikanischen Religion in ihrem Zusammenhange" (с. 129 - 233) і R. H. Mathews'a „Das Kumbainggeri, eine Eingebornensprache von Neu-Südwalles" (стр. 321—328).

2. Sitzungsberichte за 1903 приносять широке справозданє з діяльности товариства за 1902. Заслугує уваги особливо діяльність товариства і його членів в розкопках майже на цїлій териториї Австрії з виїмкою Галичини. Справозданє з розкопок в поодиноких краях Австрії містить огляд усього, що зроблено в протягу 1902 року. Між иньшим находимо тут статю проф. Кайндля про стан розкопок, переведених ним в Нижнім Городнику в 1902 р., де вже давнїйше переводив студії кустос Сомбаті. Кайндль розкопав 12 могил недалеко зелїзничої стациї, але не знайшов в них нїчого нового. Усї могили містили в собі останки спалених тїл і досить лихого чорного глиняного начиня та відломки з кременя. Спалені останки лежали не в посудинах, лише в земли. Гладженого кременя не знаходжено, лишень самі відщипки. І иньші (20) могили, розкопані Кайндлем принесли дуже малі вислїди. Усюди знаходжено тільки спалені тїла, відщипки і чорні глиняні посудини. Кайндль зачисляє їх проте загалом до старшого періоду новійшої камяної епохи. К. Ромсторфер прислав до уміщеня огляд передісторичних знахідок на Буковинї в 1902. Результат невеликий: нові знахідки того самого типу, що в Шипеницях. П. Данилевич надіслав до буковинського музею 51 виробів з кременя. Савицький з Малятинець що знайшов срібну прикрасу, відбиту в Mitt. d. Zentralk. 1889 с. 32, прислав коллекцію глиняних фраґментів шипеницького типу. Подібні відломки знайшов Ромсторфер в Руїнї коло Серету. Арейчук з Шипениць робив далї дослїди і винайшов дуже гарні проби мальованих неолїтичних посудин і кремінних знарядів. Справозданє обмежуєть ся лише до вичисленя знахідок в загалї. Близшого опису нема. З иньших рефератів вичислю Терека про макроцефальні черепи з Велєм (стр. 35—48), Кульки про преісторію австрійського Шлезка, Чермака про неолїтичні стациї в околици Чаславя і Schoener'a „Kvaddichtung, Gesang und Tanz auf den Färöern" (стр. 48—53).

3—5. Zeitschrift für Ethnologie, орґан берлїнського товариства, посьвячений антропольоґії, етнольоґії і преісторії, змінила, почавши від сього року, в дечім свою форму. В першій мірі розширила значно свою величину, так що обговорюваний тут річник числить 1053 сторін великої вісїмки. Се розширене часописи наступило по гадцї ухвали виділу з 20 грудня 1902, коли застановлено видавати другий орґан товариства т. зв. „Verhandlungen“, а порішено видавати за се „Zeitschrift“ в збільшенім видї, як один орґан, що мав заступити оба видавництва.

Як звичайно, так і сей річник служить невичерпаним жерелом для усїх, хто займаєть ся антропольоґією, передісторією і етнольоґією; для нас він представляє більшу вартість, як звичайно деякі попередні томи, бо містить кілька статей, які нас близше інтересують. З більших праць, уміщених в рубрицї: статї і протоколи заслугує богато того, щоб їх докладнїйше обговорити. З огляду одначе на се, що реферованє їх змісту заняло би богато місця, а не передало би хоч в части усїх результатів, а обмежу ся лише до поданя заголовків і до найпотрібнїйших заміток.

Етнольоґії присьвячено працї E. Seler'a: „Die Korekturen der Jahreslänge und der Länge der Venusperiode in den mexikanischen Bilderschriften“, Pittier de Fabrega про Тірубів, Террібес або Террабас, народець на вимертю вже в Коста-Ріцї, P. Vogt: „Матеріяли до етноґрафії і мови Guayaki“, індіянського племени в Паранї і и. Ґустав Опперт присьвятив більшу студію Tharshisch'ови і Офірови, тим двом країнам, що в старинї, а навіть пізнїйше уходили за найбогатші. Автор піддає усї грецькі, латинські і східні жерела докладнїй критицї і розбирає критично погляди чи здогади учених в тій квестії, причім порушує богато питань, що можуть інтересувати фільольоґів і дослїдників сьвятого письма. Результат працї такий, що Tharshisch се богате сріблом м. Тартес в Іспанії, а що Офір означає Арабію і східно-африканські краї. Про бразилїйських Ґуана́ пише Макс Шмідт, Хальдейцям присьвячена розвідка Ґольдштайна. Цїкаві замітки про заник губних звуків у деяких народів в наслїдок штучного здеформованя губ подає G. Z. Clewe і наводить богато прикладів з африканських і американських племен.

З иньших праць заслугує пильнїйшої уваги особливо довша праця Г. Кляатша: „Antropologische und paläolitische Ergebnisse einer Studienreise durch Deutschland, Belgien und Frankreich“ з додатком про антропольоґічний матеріял в Льондонї. Автор старав ся підчас своєї наукової подорожі перевірити деякі сумнївні питаня на місци; длятого звидів він усї майже славні печери в долинї Везери, звидів Furfoos, Les Eyzies, стації Le Moustier, La Madeleine, оглянув звісні з різьб печери в Font de Gaume і Combarelles, робив дослїди в Chelles

і в иньших стаціях і прийшов декуда до цікавих результатів, хоч певно богато учених з ними не згодить ся. Так пр. переконав ся наглядно, що черепи з Furfooz не наґадують в нічім анї типу з Cro-Magnon анї з Неандерталю і що належить відкинути гадку, немов би вони були найстарші і сьвідчили про істноване осібної палеолітичної раси. Дальше набрав Кляатш твердого переконаня, що різьби на стїнах печер мусять бути автентичні. Підчас своїх студій над кремінними знарядами прийшов до переконаня, що відкриті Рітом відломки кременя походять дійсно з руки чоловіка і що культуру т. зв. еоліт можемо приймити з цілою певністю. Вона виступає неначе початком людської діяльности і не суперечить цїлком нашим поглядам про розвій чоловіка від низших істот. Цікаві замітки дає автор про перші початки істнованя чоловіка на земли на підставі віднайдених до нинї бельґійських, французьких і німецьких знахідок, а спеціяльно про ледову епоху. Згадати належить іще і те, що Кляатш остро атакує поділ Мортільє на підставі знарядів і на його місце бажає поставити клясифікацію після зьвіриних останків.

З методольоґічного боку важна розвідка Фосса про „Керамічні стилї провінції Брандебурґії і сусїдних територій" (с. 161—212). Автор звертає увагу на те, що керамічні знахідки мають незвичайну вартість, далеко більшу від металїчних, вказує на деякі користи з студійованя кераміки і упоминає учених, щоби не легковажили керамічних знахідок і не поминали їх, але противно щоби забрали ся до докладних студій над ними. Тут треба однаково уважати на матеріял, з якого начиня зроблені, на спосіб виробу, форму, орнаментику й їх призначенє. Автор розріжняє 4 роди прикрас: 1) вглублені орнаменти, не наповнювані фарбою, 2) вглублені орнаменти з фарбою, 3) плястичні орнаменти і 4) мальовані орнаменти. З того становища робить огляд усїх знахідок т. зв. лужицького типу, який подибуємо на великій просторони від Тиси до Рену, між тим також в Моравії, Чехії й Познанщинї, і його відмін аврітського, ґеріцького і білляндорфського типу. Дальше подає границї кождого типу, зазначує культурні впливи і їх більшу або меньшу силу.

З поля кераміки маємо ще розвідку Шмідта про кераміку з пасками. Еолітами займають ся Гааке (противить ся поглядови, що еоліти походять з оброблення людською рукою), Е. Брахт (потверджує гадку Руто по перепровадженю дослїдів на місци — в західній Фляндрії) і О. Екель (обговорює еоліти з Фрейенштайну в Німеччинї).

Р. Вайнберґ з Дорпату розбирає „антропольоґічне положенє Естів" (стр. 382—430) і хоче з того боку осьвітити питанє про їх походженє і відносини до иньших фінських народів. Автор думає, що вже надійшов час оглянути расовий проблєм Угро-Финів і з морфольоґічного погляду і перевірити при помочи антропольоґічних висновків

дотеперішні лінґвістичні. Коли покажеть ся, що лінґвістичні і антропольоґічні висліди вповні покривають ся, тоді будуть усі трудности усунені і ніхто не буде міг сумнівати ся, що істнує одноцільна угро-фінська раса, один спільний расовий тип. Автор розбирає минувшість Естів на основі археольоґії й етноґрафії, розслїджує деталїчно сучасний фізичний тип і зверхно-антропольоґічний, причім простує погляди деяких учених (пр. Катрфажа про темний тип Фінів і Естів) і доходить на підставі того усього до цілком неґативного результату. Ріжниці між поодинокими галузями угро-фінської родини далеко більші, як спільні або подібні прикмети. Тому мусимо з антропольоґічного боку приняти, що істнує побіч себе кілька расових типів і що етноґрафічно доказане спільне поняте Угро-Фінів не находить жадної підпори в висновках природничих. Автор признає одначе, що при всїх тих важних ріжницях можна згодити ся на можливість і правдоподібність гадки про спільне походжене усїх Фінів, почавши від короткоголових Ляпонців, а скінчивши на довгоголових Лївах і середно-головиx Естах. Нинїшні зміни треба приписати впливови нерівних зносин з чужими народами, та впливови клїматичних і иньших обставин. Розвідка Ольґи Бартельс подає замітки про родини, весїлє, смерть, про повіря, привязані до поодиноких сьвят і про сьвяточні та будні дні Білорусів в Кізлївцї, Смоленської ґубернії, замітки, які не приносять для нас нїчого нового, але для зах.-европейських учених можуть мати деяку вартість. Матеріялу находимо тут дуже мало; до того не має що найменьше половина усього жадного значіня задля браку близших пояснень і не може до нїчого придати ся. Що хвиля стрічаємо ся з такими замітками: Січень 1. День сьв. Василія; май 1, забави по містах, прогульки на сьвіжий воздух; червень 1, день Юстинїяна і т. д. Иньші замітки крайно наівні і вказують на те, що авторка не обізнана близше з житєм білоруських селян. Зрештою для тих, що нїчого про них не знають, буде може цікаве і се, що від Томиної неділї можна весїля відправляти, або що від Великодня до Зелених сьвят сьпівають не „Вічная память“ лише „Христос воскресе із мертвих“, що значить по нїмецьки „Christos ist vom Tode auferstanden!“ (реф. в L'antropologie 1903, с. 716 – 718).

Князь П. Путятїн доносить про еолїтичні знахідки в Болоґова і про винайдені скелети з пофарбованими в части кістьми. Редакція обіцяє про се ширше поговорити, коли дістане кілька пофарбованих костей для провіреня. Б. Каглє подає свої замітки до звичаю хоронити Білорусів з „паспортом“, про який оповідає п. Бартельс. Про нього згадує французький ветеринар Pierre Martin de la Martinière в „Voyage des Pais Septentriaux“, Париж 1671, описуючи свою подорож по российській Ляпонії. Мартінієр описує похорон одного Ляпонця, похорони Москаля,

підчас якого вкладали йому в уста кілька копійок і сьвідоцтво, виставлене місцевим парохом для сьвятого Миколи, щоби подати йому опис житя і бутя покійного. Каглє догадуєть ся, що подібні звичаї Ляпонців перенято від Росиян. Крім тих розвідок цікавійші іще статя Требера про гуцульські вироби (буде обговорена осібно), Бартельса про спосіб порівнаня антропольоґічних рядів, Гана про повстанє управи збіжа, Краузе про вироблюванє передісторичних глиняних посуд (стр. 142), і Ліссауера, Кляатша, Ґетце про палеолітичні знахідки коло Pössneck. На кінци згадаю, що п. М. Мух боронить ся перед закидом Косінни, немов би то він переняв свій погляд про вітчину Індоевропейців з його викладу і відпирає його острі напади та підносить, що Косінна не має монополю займати ся індо-ґерманським питанєм (стр. 73—74).

6—7. Archiv für Antropologie. Передовсім належить піднести дуже докладний і сумлінний реферат проф. Л. Штіди з Кеніґсберґа, в якім подано обширний зміст усіх рефератів, читаних на археольоґічнім з'їзді в Харкові 1902 р. (с. 428—452). З огляду на західних учених, що переважно не знають российської мови се праця дуже користна; проф. Штіда від довшого часу інформує західну Европу про стан дослідів в Росиї й не зражує ся цілком сею тяжкою а може і невдячною роботою. В сім пр. річнику поданий також огляд праць, оголошених в российських антропольоґічних журналах, а головно в новім видавництві „Антропологическій журналъ“ за рік 1901 (с. 373—427).

Олександер Брандт оголошує і доповнює працю недавно помершого ученого Германа Велькера, над котрою він довго робив досліди, але не встиг її опублікувати: Gewichtswerthe der Körperorgane bei dem Menschen und den Thieren. Се причинок до порівняної анатомії й історії розвою, причинок тим важнійший, що приносить цілий ряд нових і провірених даних що до тягару поодиноких частей людського і звірячого орґанізму, переведених одною і тою самою особою і при помочи одної і тої самої методи і зіставлених ясно в кільканайцяти таблицях. Велькер робив досліди над 74 осібниками, між якими було 3 людий, 18 иньших ссаків, 18 птахів, 25 амфібій і 10 риб і порівнував всюди свої результати з вислідами иньших учених. Так само і в таблицях уживає автор порівняної методи і тому його зіставленя мають тревалу вартість. Й. Кольман займаєть ся в довшій студії (с. 91—141) расовою анатомією руки і незмінністю рас і доходить до таких висновків: є дві форми людської руки, широка і вузка; широку руку мають широколиці, вузку довголиці; між формою руки і формою лиця заходить отже близша звязь так само, як і між формою нігтів: широкі нігті бачимо у широколицих, а вузкі у довголицих. Що рука мусить уважати ся одною з расових признак, видно з того, що кінці пальців, від-

тиснені в глинянім начиню бронзової епохи з Corcelettes цілком не ріжнять ся що до форми від кінчиків пальців нинїшнього Европейця. Се доказ, що людські раси не зміняють своїх расових прикмет, до котрих треба зачисляти і руку. Від неолїтичної епохи себто від яких 10.000 лїт не повстала анї одна нова раса, иньшими словами — не змінила ся жадна раса в своїх расових прикметах, при всїх впливах окруженя. Вправдї підпали усї майже раси деяким змінам, одначе се лише зміни другорядної ваги, які не мають нїчого спільного зі сталими расовими прикметами. Сї поверховні, змінні під впливом окруженя прикмети, як прим. всїлякі степенї проґнатії і проґенії, обтовщеня, мускулятури, скривленя ніг, росту, розвитку грудий і поодиноких частин людського орґанїзму і и. не належить уважати за докази змінности людських рас, бо вони цїлком не становлять окремого типу. Чоловік отже може зміняти ся в своїх другорядних прикметах (variabel), але нїколи не змінає ся в своїх расових прикметах (mutabel).

Macnamara доказує, порівнуючи кілька знаних черепів від найдавнїйших часів до тепер, що їх форма зміняє ся чим раз дальше, в однім напрямі під впливом і при співдїланю вродженого вже наклону людського черепа, мішаня двох ріжних рас і від довгого впливу ґеоґрафічних і клїматичних обставин, в яких чоловік мусїв жити. F. Reuter подає вислїд помірів школярів в Польнові на Поморю, переведений на 189 хлопцях і 184 дївчатах. Усїх помірів 33. З результатів автора особливо важний сей: людність в Польнов короткоголова, бо на довгоголовців хлопців припадає 15%, на довгоголові дївчата 14%. (Пересїчний покажчик для хлопців 83,5, для дївчат 83,3). Попри тім одначе має вона тип рішучо ясний (10,1 і 12,1 темних), що не годить ся з загальною думкою, нїби короткоголовцї були темного типу. Короткоголовість вказує, що між людністю Поморя і людністю Росії і то головно північно-західної та Литви заходить тїсна звязь, яку можемо собі виясните лише тим, що нинїшні Поморцї коло Польнов походять від колишнїх Славян, які в тих околицях давнїйше мешкали. Ясність волося потверджує знов гадку Денїкера, котрий бачить в сучасній Росії — між Білорусами, Литовцями і Фінами осібну т. зв. східно-европейську расу, яка визначаєть ся при своїй середній короткоголовости (покажчик 82, 83) і середнім ростї ясним волосєм. Населенє Польнова належить про те до сеї східно-европейської раси: особливо зближує його до Росіян (Великорусів), Білорусів і Литовцїв біле як льон волосє і більше округла форма голови. З иньших результатів варто іще занотувати, що дїти селян хилять ся більше до короткоголовости, як дїти міщан, а передовсім купцїв. Се потверджувало би знані погляди Аммона. Крім сих більших праць маємо іще в Архіві кілька меньших і спеціяльнїйших. Тольдт описує

японські черепи монахійського антропольоґічного інститута, а проф. Голль череп Гамерлінґа. Звістки про нові кельтийські розкопи в Швабії в 1900 і 1901 р. подає Гедінґер. Африканськими черепами займаєть ся Фрідолін, хотячи доказати, що ріжниці між расами дуже значні, які впадають тим більше в око, чим більше черепів порівнуємо. Автор каже: „Die Natur kennt freilich keine Rassen. Die Rasse ist eben ein künstlicher Begriff; wir brauchen aber solche künstliche Begriffe, um die Schädel ordnen und übersehen zu können“ (с. 339). В студії подані порівнаня помірів кількох черепів Неґрів і Калмиків. Річник кінчить ся, як звичайно дуже богатою рубрикою „Огляд часописий і книжок“.

8. Corespondenzblatt d. deut. Ges. f. Antr. Et. u. Urg. містить справоздане з 34 з'їзду антропольоґів, що відбув ся в Вормсї в серпни 1903 р. З важнійших рефератів вичислю отсї: Швальбе: Про повний розслїд фізично-антропольоґічних признак нинїшньої людности Німецької держави, Шумахер: Бронзові стації в полуднево-західній Німеччинї, Мартін: Про кілька нових приладів і иньших помічних способів для антропольоґії, Кляатш: Silexartefakte, Штайнметц: Задачі соціяльної етнольоґії, Штіда: Про фарбовані кости в гробах, з широкою дискусією, Еренрайх: До питаня про оцїнку і користоване етноґрафічними анальоґіями, Вальдайер: Про варіяції черепів, дискусія над рефератом Вільзера: Раси камінної епохи, Біркнер: Про расову анатомію мягких частин тіла. Для нас спеціяльно важнійший реферат Штіди. В справі фарбованя скелєтів між ученими удержують досї аж три погляди. Одні толкують забарвлене костий впливом землї, другі думають, що кости померших були фарбовані, а третї тої гадки, що мерців присипувано барвною матерією. Референт боронить третьої гадки, одинокої зрештою можливої. На з'їздї предложив він знахідки ґр. Бобрінского і демонстрував одну могилу. Усї кости були в нїй неткнуті, але голова, зуби, стопи і пальцї мали на собі червону барву. Додатків було дуже мало: лише відломки начиня, камінні знаряди а подекуди річи з бронзи. Гріб сей і иньші, розкопані Бобрінским можуть походити з переходової епохи між камінною а бронзовою. Фарбоване на певно походить не з землї; не може також автор згодити ся, щоби кости фарбовано допера по штучнім усуненю мяса. Одно лише можливе: „Die Leiche wurde bei der Bestattung sehr stark mit rother (Ocker)Farbe bestreut. Als später die Weichteile verwesten, schlug sich der Farbstoff auf die Knochen nieder“. На се вказують грудки окера, находжені дуже часто в гробах з фарбованими скелєтами. Для чого се роблено — трудно на певно сказати. Правдоподібно для лїпшого законсервованя трупа. На кінци навів іще референт анальоґічні приміри з Італії і з Чехії. В дискусиї заявив ся за рефератом Кляатш, вказуючи на знахідку Маковского

в Моравії. Його гадку потвердив також Мартін і що до Швайцарії, де майже усі неолітичні гроби містять грудки червоної і жовтої охри. Так само деякі черепи мають сліди забарвленя. Adachi пригадує, що в Японії посипують тіла знатнійших людий червоною барвою; Стіда додає, що деякі гроби виказують білу фарбу. Штайнен звертає увагу на се, що полудневo-американські народи малюють ся на червоно. Крім того він сам бачив у бразилійських Індіян, як вони по 8—14 д. виймають вибілені кости умерлих і малюють їх на червоно від голови до стіп. Тілєніус заявив ся за обома поглядами, думаючи, що обі форми мальованя тіла і костий мусіли істнувати побіч себе.

9. Zeitschrift für Morphologie und Antropologie, що займаєть ся головно, як вже заголовок вказує, анатомією, розростає ся що раз більше що до форми. Сього року вийшли вже два томи, що обіймають по над 1000 сторін друку. Вартість видавництва підносять численні і дуже гарно виконані ілюстрації (13+26). Часопись понесла велику страту через смерть свойого сталого співробітника В. Пфітцнера, професора анатомії в Штрасбурґу, який іще в сім річнику подав продовженє своїх соціяльно-антропольоґічних студій про пропорції дорослого чоловіка. Се результат довголітних студій, опертий на численних помірах і зіставленях, получених з теоретичними комбінаціями автора (V, стр. 201—314). Перший том (пятий з ряду) містить крім того десять розвідок: Г. Полля: Про черепи і скелети населеня хатгамських островів (1—134), Л. Болька: Краніольоґічні розсліди голляндських черепів, де подають ся дані що до відносин форми і поємности черепа, Р. Адльоффа: До пізнаня системи зубів у Hyrax (с. 181—200), В. Берґа: zur Corrosionsanatomie des Schläfenbeins der Affen (с. 315—345), М. Френкеля: Нерви насіневого міхура (с. 346—350), Адахі: Про пеніс Японців (с. 351—356), Адльофера: До питаня про повстанє нинішних ссаків (с. 357—382), Фішера: До історії розвою черепа малпи (с. 383—414), Бреме: Про загубленя костий черепа наслїдком ґрануляцій Pacchioni (с. 415—437), Гассельвандера: Досліди над оссіфікацією скелета людської ноги (с. 438—508). Другий том за 1903 р., шестий з ряду, містить між иньшим студію Адахі про піґмент скіри у людий і у малп (с. 1—131), Швальбе про Heonia parajejunalis, lecessius intermesocolicus transversus і иньші.

10. Internationales Centralblatt für Antropologie und verwandte Wissenschaften приносить 7 коротших розвідок і богато, як звичайно рефератів і рецензій. Між розвідками стрічаємо переклад статї Анучіна „Росія з археольоґічного погляду“, поміщеної первісно в енцикльопедичнім словари Брокгавза і Єфрона (т. XXVIII 1900), що дає короткий перегляд передісторії цілої росий-

ської території. Kohlbrugge доказує на основі архівного матеріялу (автор розслїджує ґенеальоґію амстердамських реґентів і портуґальських Жидів), що місто не має цїлком злого впливу на своє населенє. Mehlis забирає голос в справі передісториї Подунавя і Райнських країв з нагоди студиї Вассіча про неолїтичну оселю в Яблоници в Сербії і в звязи з поглядами, які тепер панують що до хрональоґії всїляких родів кераміки з пасками. Екель займаєть ся питанем, чи істнувало маґічне зеркало в передісторичних часах і наводить приміри з переказів всїляких народів на доказ того, що маґічне зеркало від найдавнїйших часів було в уживаню (численні перекази про зеркало: пр. не дивити ся до нього, бо побачиш чорта). Той сам автор переводить паралелю між сьвящеником (жрецем) і судженою. Ган дає причинки до повстаня кола і воза. Між рефератами знаходимо рецензії Штіди на поодинокі статї Światowita за 1901 і 1902 р., Кайндля на праці Заборовского, Маєвского і Гринцевича про походженє Славян, Зеґера на Боґуславського „Methode" (остра критика), Вайнберґа на Воробйова „До антропольоґії слав. людности Росії", Штіди на Гошкевича „Скарби і старинности Херсонської ґуб.", крім того меньші реферати і рецензії на деякі праці Нїдерле, Вовка, Гринцевича і иньших.

11. На місце давнїйших Mitteilungen der k. k. Centralkommission, виходить тепер Jahrbuch der k. k. Zentr. Kom. für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmäler під редакцією Гельферта, Кубічека і Ріґля. Зі статей загальнїйшого змісту згадаю: Ріґля Причинки до повстаня старохристіянської базилїки і Гернеса про старшу бронзову епоху в долїшнїй Австрії. В останнїй статї стараєть ся автор дати образ бронзової епохи на основі найновійших розкопок і перевести її хронольоґію. Предмет трактований широко в звязи з бронзовою епохою в Европі в загалї, а передовсїм в полудневій і середнїй її части. Долїшна Австрія не виходить про те відірваною, а противно показує богато спільного з Чехією, Моравією, Угорщиною, гор. Австрією і Баварією і через те представляєть ся нам тепер як частина більшої території, на якій лишали ся і пересували ся далї полудневі культурні впливи з північними. По розвідцї Гернеса нїхто не буде вже сумнївати ся, що і в долїшнїй Австрії істнувала старша і молодша бронзова епоха: не дуже давно ще тому твердив Гохштеттер рішучо, що Австрія не знала бронзи; нинїшний кустос віденського надворного музея Сомбаті мусїв в 1889 р. доказувати і переконувати, що се неправда і що також в Австрії була колись бронзова епоха. Розвідка Гернеса враз з иньшою перше обговореною (в Antr. Mit. 1900 „Bronzen aus Wien und Umgebung im k. k. naturhist. Hofmuseum) дає нам так богато розкопок з часу бронзової епохи, що тут мусимо приймити сильно

ґусте залюднене. Знахідки визначають ся великою ріжнородністю і вказують на довший період істнованя сьої епохи і на всілякі впливи, які дають ся розпізнати на підставі керамічних і иньших типів. Хронольоґічно розпадаєть ся на чотири періоди: в першім (гіпотетично 2000—1600) і в другім (1600—1400) стрічаємо форму похоронів без паленя тіл, спершу в гробах без могил, а далї з могилами, в третім (1400—1200) і четвертім (1200—1000) находимо звичайні плоскі ґроби (в четвертій епосі також гроби з урнами) з слїдами паленя тіл. Автор порядкує стациї відповідно епох і описує поодинокі знахідки, подаючи при тім численні ілюстрації. Близше інтересують нас розвідки Кайндля про передісторичні розкопки на Буковинї (с. 98—114) і Chizzol про передісторичні знахідки в Західній Галичинї (с. 141—151) — обговоримо їх в бібліоґрафії найблизшого тому. Заміток про східну Галичину нема ніяких.

З 1903 роком почала математично-природописна секція академії наук у Відни новий передісторичний орґан п. з. „Mittheilungen der prähistorischen Kommission der kais. Ak. d. Wis., де подають ся статї про розкопки і знахідки в Австрії. Передісторична комісія поставила собі за задачу „причинити ся до студий над печерами і до розслїдів та розкопок в Австрійській державі і уважати пильно на се, щоби важнїйших стацій не використовувано і не нищено для приватних цїлий“. До тепер перевела комісія, в якої склад входять славні ґеольоґи Гауер, Зісс (давнїйше ще Гохштеттер, Лянґер, Шмарда) та Штайдахнер, численні розслїди в долїшній і горішній Австрії а крім того також в Зальцбурґу, Штирії, Каринтії, Країнї, Дальмациї, Істрії, в Чехії, на Угорщинї і на Моравії. Може бути, що з часом розширить вона свій обсяг дїяльности і на нашу Галичину. Розвідки, уміщені в першім томі „Записок“, дотикають головно західної частини австрійської монархії і вийшли з під пера пп. Гернеса, Сомбаті і Геґера. Для нас цїкавійша може бути праця Ярослава Паллїярді про неолїтичні оселї з мальованою керамікою в Моравії і долїшній Австрії (стр. 237—264), де зіставлено докладно усї типи і порівнано їх з подібними типами, подибуваними в сумежних територіях. Автор розслїджує форму посуд, їх орнаментику, їх хронольоґію і території і думає, що неолїтична мальована кераміка походить з Угорщини. Крім всіляких иньших анальоґій промовляє за тим і ся обставина, що обсідіян, який в оселях з тою керамікою стрічаєть ся, занесено цїлком певно з Угорщини, бо анї в дол. Австрії анї в Моравії його не було. До Угорщини дістали ся мальовані посуди з полудня. З иньших праць важнїйші: Гернеса: „Причинки до науки про форми“, „Неолїтичні оселї коло Троппау“. Сомбаті: „Похоронне поле в Ідрії коло Бачи“ (важне зіставленєм і хронольоґією типів бронзової епохи і La

Téne — з численними ілюстраціями), „Могила коло Лянґенлебарн в долїшній Австрії“ (цікаві подвійні начиня), Ґеґера: „Розкопки і розсліди в оселях з передісторичних і римських часів коло Амтеттен в долїшній Австрії“ (опис, зіставленє і порівнанє форм), „Могили коло Марц в Еденбурськім комітатї на Угорщинї“ (з гальштатської епохи — характеристичні судини з ухами, що мають форму рук, розложених наче до молитви). „Справозданє з розкопок, переведених в р. 1877 і 1878 в Зальцберґ і Гальберґ коло Гальштатту“, з яким стоїть в звязи Сомбаті: „Розкопки в Зальцберґ коло Гальштатту, 1886“. Причинки до пізнаня пізно-неолїтичних осель з мальованою керамікою над горішною Алютою подає Ю. Теутш і уважає Семигород за головного посередника між полуднево східною і европейською культурою. Автор виказує, що торговля в Семигородї істнувала уже давно в передхристіянських часах і здогадує ся, що одним з найбільше торговельних народів, були Фриґійцї, які рознесли східну культуру в глубину Европи.

12. L' antropologie містить причинки Ґодрі до істориї фоссільної чоловіка, статї Е. Піттарда про антропольоґічний тип Румунів і про скопців. (Les Skoptzy. La castration chez l'homme et les modifications antropométriques qu'elle entraîne), статї Вільзера про походженє Кельтів, Дешлетта про передісторичну археольоґію і розкопки в Картаґенї, Міллера про студиї над відщипками, Breuil'а про бронзову епоху в околици Парижа і Piroutet: Coup d' oeil sommaire sur le préhistorique en Franche Comté. Крім того богато поменьших заміток і справозданє проф. Хв. Вовка—про археольоґічний конґрес в Харкові (стор. 113—118). В відділї бібліоґрафії находимо між иньшими критики M. Boule на працю Ф. Вовка про магдаленське майстерство на Українї (с. 326), Ф. Вовка на „Анатомич. изслѣд. труд. харьк. предв. комит. 1902 Попова (с. 78) і критики Laloy на висше обговорені працї Бреґера і Бартельсової. Коронї Сайтайферна посьвятив статю С. Рейнак.

13. Revue de l'école d'antropologie de Paris приносить цїлий ряд статей, які для короткости згадаємо лише по заголовкам. Антропольоґії й антропометрії присьвячені статї Rabaud про загальну біольоґію і загальну антропольоґію, Papillaut „Les sillons du lobe frontal et leurs homologies“, Manouvrier „Conclusions générales sur l'antropologie des sexes et applications sociales“ і Vernes про історію релїґій і загальну антропольоґію. До передісторії належить праця А. Мортільє про срібло в перших історичних часах в Европі, де подано огляд і характер европейських знахідок, а між ними й українських Ханенка. Про правітчину Ариїв надрукував розвідку Заборовский. Усї ті статї були читані, як лекциї в антропольоґічній школї. З иньших статей найбільше належать до передісториї. А. Мортільє трактує про гладжені

кремінні знаряди, знайдені в меровінґських гробовищах; Capitan, Breuil і Peyrony подають опис ґрот і виритих на стїнах фіґур в Bernifal і Teyjat (кінь, мамут, бізон, трикутниці); Capitan займаєть ся відщипками, Reber передісторичними різьбами в Сальван, Bourgeois новими меровінґськими гробами. З нагоди знайденя мамута на Сибіри забирає голос Capitan. Справозданє з конґресу в 1900 р. в Angers здає Заборовский (для нас цікавійші два реферати про правітчину індоевропейську Заборовского і Giuffrida-Ruggeri: Etat actuel d'une question de palethnologie russe). Антропсметрією займають ся Manouvrier в статї про розслїди антропометричні др. Ґодена і Pittard в статї про поміри 30 румунських черепів, знайдених в Молдавії. Згадаю іще статю Шрадера: Bracelets métaliques bulgares de forme anterieure a l'emploi des mètaux. В бібліоґрафії подано реферат з працї проф. Вовка про магдаленське майстерство на Українї (с. 35).

59. Bulletin de la Société d'antropologie de Lyon не містить нїчого для нас цікавійшого; так само 15. Bulletin de la Soc. nation. des antiquaires de France.

60. Bulletin de la Société dauphinoise d'ethnologie et d'antropologie. Grenoble. 1—2 містить працю А. Мортільє про кілька різьблених фіґур в ґротї Eysies, крім того розвідку Picaud про тріфалянґію, Chabrand про знахідки в Houille і Міллєра про знахідки з неолїтичної епохи в Клєрво.

16. Bulletin de la Soc. d'antropologie de Bruxelles. T. XXI. 1902—1903. Brux. 1903. Крім дрібнїйших реляций находимо тут статї Puydt'а про неолїтичні розкопки в Tombes і Rutot'а про знахідки в Бельґії, в надморській околици, добуті з нагоди копаня каналу.

17. Memoires виходить разом з бюлетинами.

18. Annales de la Société d' Archeologie de Bruxelles 1903. Важнїйша праця Capart'а про штуку в старім Єгиптї, пояснена численними ілюстраціями. Згадаю іще статю A. de Loë „Sepultures a incinération du premier âge du fer dans la région d' Ottignies" і Claerhouta про деякі бельґійсько-ром. знахідки в Deuterphem.

61. Annuaire того-ж товариства приносить річне справозданє.

19. Atti della societa romana di Antropologia. Vol. IX. Fasc. I—III. Vram дає неначе продовженє своєї попередньої працї, уміщеної в VI томі і описує каринтийські черепи в люблянськім музею, по методї проф. Серджі. Ardu Onnis займаєть ся передісторичною сардинською перлою, Марро міхроцефальним ідіотом, Traschio макросомією, Джіуффріда-Руджері черепами з Суматри. Його-ж статя: Nuovo materiale scheletrico della caverna di Isnello". Дальше находимо тут рецензії на „L'origine degli Indoeuropei" Michelisa і на Гайберґа „Antropologische Stellung der Esten".

20. Bullettino di paletnologia italiana. S. III. T. IX. A. XXIX. Parma подає передовсім бібліоґрафію книжок і творів, що дотикають Італії, за 1897—1903. Зі статей згадую: Colini: про вік італійської бронзи а спеціяльно про кераміку, Teramelli: Про неолїтичну стацію Rumano а Vayes в Valle di Susa, Pieroni: Про перші часи зелїза в Ґарфаняна.

21. Notizie degli Scavi di Antichita не дають для нас нїчого. Зрештою богато заміток, описів і ілюстрацій про розкопки в переважній части римські.

22. Archiv di psichiatria не містить нїчого надзвичайно важного.

23. Bulletino di archeologia e storia Dalmata містить продовженє матеріялів про Сальону і причинки до римських розкопок, між иньшим богато написий. Згадати треба, що сей річник приносить загальний покажчик за роки 1878—1900, зладжений Челянї.

62. Rendiconti della reale Academia dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche. Serie V. Vol. XII. Fasc. 1—12. Roma. Містять дуже повний перегляд знахідок по провінціям і бібліоґрафію. Зрештою богато статей археольоґічного змісту як пр. Rossini про археольоґію Ерітреї.

63. Atti della reale Ac. d. L. Anno CCC. 1903. Містить справоздання з засїдань. В иньшім видавництві тоїж інституції.

64. Atti... S. V. Classe di scienze fisiche. . Vol. XII. 1903 находимо статю Campana: Fossili del Giura superiore nei Sette Comuni.

65. В Паренцо в Істриї виходять: Atti e memoria della Societa Istriana di Archeologia e storia patria. Vol. XIX. Побіч чисто історичних статей, що належать до XVI і XVII ст. находимо тут продовженє праці Bernardo Schiavuzzi: Cenni storici sull' etnografia dell' Istria, яка буде цікава для істориків полудневих Славян і справозданє з XIV археольоґічного з'їзду, що відбув ся в Паренцо.

24. Jahrbuch f. Landeskunde v. Nieder. Österreich. Redigiert von Dr. A. Mayer. Neue Folge. II Jhrg. 1903. Wien 1904. Самі статї історичного змісту, з поміж яких згадаю працю Др. Й. Лямпеля: Die Babenbergische Ostmark und ihre „tres comitatus" (с. 1—76).

25. Mitteilungen d. Gesel. f. Salzburger Landeskunde. LXIII. 1903. Redigiert von Dr. H. Widmann. Занотувати можна хиба одну розвідку Ф. Піркмайера „Notizen zur Bau- und Kunstgeschichte" (с. 191—346), де подано імена, житєписи і праці поодиноких малярів, різьбарів і артистів.

26. Jahresbericht d. städt. Museum Carolino-Augusteum in Salzburg nebst der 55 Lieferung der Beiträge zur Lan-

deskunde von Österreich ob der Enns не містить нічого цікавого, хиба студія др. Ніколядоні про устрій і управу кн. Австрії в середновічних часах.

27. Carinthia за 1903. К. Кайсер подає справоздане з розкопок в долїшних Горічіцях коло Кляґенфурту. Е. Новотни уміщує загальний огляд розкопок, добутих в 1902 р. Раймунд Дірнвірт доповнює працю Бінкера „Das Bauernhaus am Mittelstätter See in Kärnten" і наводить нові матеріяли з уст народа. Крім тих статей кілька дрібнійших заміток про грецькі і римські написи та знахідки.

28. Zeitschrift d. Ferdinandeums f. Tirol u. Voralberg. Heft 47. 1903. Містить передовсїм довшу діялектольоґічну студію про тирольський діялект О. Шатца. Згадаю ще про статю А. Унтерфотхера „Das Rätsel von Aguontum und Anhängseln", в якій подає результати дослїдів над старинністю і походженем деяких місцевостий.

29. В „Argo" нема нічого важнійшого; так само в

30. Mitteilungen des Musealvereines f. Krain.

66. Bericht über das Museum d. Königr. Böhmen f. d. J. 1903. Prag 1904 приносить річне справоздане.

33. Tätigkeitsbericht der Museum'g. Teplitz за 1902 і 1903. Містить розвідку Вейнцірля про знахідку золота в Неґраніц. В справозданю нема для нас нічого.

34. Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums. X. Jahrg. 1902 і 1903. К. Ромсторфер подає справоздане з розкопок і студий в сучавськім замку; так само і в річнику за 1903. Полек уміщує дві статї про прилучене Буковини в 1777 р. і про торговлю та управу вина на Буковинї. Про Козмін і взагалї про молдавсько-польську війну в р. 1497 трактує Е. Фішер. (Рец. в Kwartal. histor. 1903). Статя Боднарескуля про кілька різдвяних і новорічних звичаїв буде обговорена осібно в бібліоґрафії. На кінци виїмки з „Записок ц. к Центральної комісиї у Відни" про розкопки і працї консерваторів на Буковинї.

67. Schriften zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse in Wien. Роки 1900—1904. Річник 1903 приносить дуже гарний відчит кустоса Сомбаті „Die Vorläufer der Menschen" з богатьма ілюстраціями.

38. Jahrbücher d. Vereins f. meklemburg. Geschichte u. Altertumskunde. Schwerin 1903. Містить за сей рік майже виключно статї історичного змісту. З культурно-історичного боку може мати інтерес праця Кароля Меллера „Das Amt der Fuhrleute zu Rosstock" від 13 і 14 ст. Долучений Jahresbericht дає справоздане товариства за рік 1902/3.

40. Archiv f. Antropologie u. Geologie Schleswig-Holsteins u. d. benachbarten Gebiete. 4 том. I—II зошит. Kiel u Leipzig. 1903. Знаходимо тут довшу працю Столлєйя про ґеольоґію острова Сильт, розвідку Месторфа про пограничний вал між давними Данцями і Саксами і про знахідки в гусумськім ставі, про які трактує також M. Voss. Кнорр подав статю про розкопки в Ольденбурґу в р. 1901 і „Klapperstühle aus Gräbern der Bronzezeit".

41. Mitteilungen d. Antropol. Ges. in Schleswig-Holstein подає передовсїм історію товариства від року 1877 до тепер. З иньших статей згадаю про Кнорра: Ein Hacksilberfund und Wohnstätten der letzten heidnischen Zeit aus dem Gute Neuhaus im Holstein" і про статю Ґерінґа про ґерманське рунїчне письмо.

43. Niederlausitzer Mitteilungen Z. d. Niederl. Ges. f. Antropologie u. A. Kunde поміщує переклад одної піснї з Едди, статю Карґе про жниво в Марк, кілька коротких пісень з Кансдорф, кілька забобонів з Фінстервальду і кілька замовлювань. (Вірять, що посьвячена пшениця надає кулї силу дістати ся усюди. У нас те саме в переказї про Довбуша).

45 і 46. Mitteilungen aus d. German. Nationalmuseum і Anzeiger d. Germ. Nat. Museums не приносять нїчого цікавійшого. Згадаю принагідно, що пр. Е. Бредт видав в 1903 р. середновічні мінятури сього музею (Katalog d. mittelalt. Miniaturen d. Germ. Nat. M. Nürnberg).

50. Jahresbericht für die Vorgeschichte d. Sächsisch-thür. Länder. hrg. vom Provinzial Museum der Provinz Sachsen in Halle. 2 томи. 1903. Містить одну, але велику працю Бекера „Der Urnenfriedhof von Forsthaus Sorge bei Lindau-Anhalt" (з шістьма таблицями) з часів пер. Хр. і по Хр.

51. Bonner Jahrbücher. Heft 110. 1903. Три статї Лїє про лїмес в північній Анґлїї, А. Ґінтера про передісторичні оселї в Еґергаус коло Урмітц і Е. Фунека про середно-римські гроби з паленими тїлами коло Ремаґен.

68. Schriften der physikalisch-ökonomischen Geselschaft in Königsberg. 44 рік. 1903. Ґеоґрафічні студії Брауна про східно-пруські озера. Зрештою нїчого цікавійшого.

69. Beiträge zur Antropologie und Urgeschichte Bayerns. Organ der Münchener Gesellschaft f. Antr., Ethn. u. Urgesch. Begründet u. herausgegeben von W. v. Gümbel (†), N. Büdinger (†), I. Kollmann, F. Ohlenschlager, I. Ranke, C. v. Zittel, redigirt von Johannes Ranke. XV том. München 1903. Містить докладне справоздане Фр. Вебера про нові передісторичні знахідки в Баварії за р.

1900—1902 і три розвідки: Поппа про замок Ірнзінґ, Й. Амтманна про розсліди початково середновічних і сучасних черепів з Пфінц коло Айхстедт і М. Реденбахера про гроби в могилах коло римського валу. Річник за 1902 рік приносить передовсім повну змісту статю Вебера „Beiträge zur Vorgeschichte von Oberbayern“, присьвячену римській епосї, його-ж справоздане про знахідки за 1898—1899 і покажчик місцевостий для баварської передісторії від 1894—1900 р. Статя Фастлїнґера „Das Flurpatronat der Drachheiligen in Altbayern“ присьвячена етноґрафії. На увагу заслугує праця A. Vierlinga „Die slawischen Ansiedelungen in Bayern“ (стр. 185—204), яка-б заслугувала на близше обговорене. Дає в ній автор історичний розвій славянської кольонїзації в Німеччинї а спеціяльно в Баварії від найдавнїйших часів аж меньше-більше до XIII ст.

70. Fundberichte aus Schwaben, umfassend die vorgeschichtlichen, römischen und merovingischen Altertümer, in Verbindung mit der Würtembergischen Altertumsverein hrg. vom Würtemb. Antropologischen Verein unter der Leitung von Prof. Dr. G. Sixt. (XI Jahrg. 1903). Stuttgart 1901—1904. За роки 1900—1903. 4 томи. Містить огляд і опис знахідок, а крім того богато дрібнїйших спеціяльних розвідок. З них варті уваги задля своїх загальних висновків і ширшого трактованя отсї статї: Шумахера про передісторичну археольоґію полуднево-західної Німеччини, Шлїца про оселю камінної епохи в Ґроссґартах, її кераміку і пізнїйші передісторичні оселї в сїй околици, його-ж про форму оселюваня в бронзовій і гальштатській епосї і порівнане з формами домів в иньших передісторичних епохах (1901), його-ж про плоскі гроби з епохи Là Tene в Віртенберґії, про алеманські цвинтарища (1903) і про пасковану кераміку. Про Лїґурів пише Гедінґер. Огляд знахідок подає Бах.

71. Mitteilungen des Vereines für Nassauische Altertumskunde und Geschichterforschung an seine Mitglieder. Jahrbuch 1902/3. Wiesbaden 1904. Богато дрібних статей про розкопки Ріттерлїнґа, Бодевіґа; між иньшими розвідка Ріттерлїнґа про останки епохи Là Tene в Вісбаден. Річник 1903/4 містить також богато дрібнїйших розвідок. Важнїйші Сольдана про передісторичні оселї в Нассав і Гессен, Behlen'а про нові відкритя в Нассау і Гессен останків передісторичної управи рілї і будови домів, Ріттерлїнґа про передримські знахідки при Вісбаденї, Behlen'а про передісторичні старинности середної і горішної долини Ділю і мн. и. В обох річниках зіставлена Зедлером бібліоґрафія про Нассау.

З Jahresbericht'у за 1901 і 1902 р. бачимо, що правительство і суспільність инакше дивлять ся на потребу науки і студійованя

рідного краю, як у нас. В касових виказах находимо богато підпомог від повітів, міст і иньших офіціяльних кругів.

72. Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst. Begründet von F. Hettner und K. Lamprecht. Herausgegeben von Dr. H. Graeven Prof. I. Hausen, Dr. H Lehner. 1903. Trier. Jahrg. XXII. Згадую її тут длятого, що находимо в нїй стало рубрику „Museographie“, в якій подають ся докладні справоздання про діяльність і нові набутки усїх музеїв німецької держави, писані самими директорами і кустосами, а порядковані Лєнером з Бонн і Ґревеном з Тріру. Сей річник подає огляд за 1902 рік; бачимо з нього, що майже кожде німецьке, трохи вже більше місто має свій музей. Де на се не може місто спромочи ся, там займаєть ся тим місцеве історичне або антропольоґічне товариство. У нас мабуть не так ще скоро прийде до того. Взагалї має Німеччина коло 100 музеїв, більших або меньших. Більші музеї має Берлїн, Липськ, Гайльбронн, Карльсруе, Дармштадт, Франкфурт (історичний), Вісбаден, Майнц, Трір, Бонн, Кельн, Мец, Аахен, Дісcельдорф, Реґенсбурґ, Королевець і ин. В огляді за 1902 подані справоздання з 28 музеїв. Те саме товариство видає 73. Korespondenzblatt d. Westd. Z. f. G. u. K. Trier., що служить рівночасно орґаном товариств в Біркенфельд, Діссельдорфі, Франкфуртї, Карльруе, Майнцї, Мецу, Найссї, Прімі, Трірі, Вормсї і антропольоґічного товариства в Штутґартї і подає огляди знахідок, короткі комунікати (тимчасові), головно про римські часи.

74. Historische Monatsblätter für die Provinz Posen. Jahrgang IV. 1903. N. 1—12. Виходять як орґан історичного товариства, що видає крім того „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft“ і присьвячують головну увагу польській історії і етноґрафії. З обсягу етноґрафії стрічаємо тут лише коротку розвідку Г. Кляйнвехтера „Polnische Sprichwörter aus der Provinz Posen“. Автор присьвячує кілька заміток приповідкам, що дотикають місцевої польської людности і териториї. Декотрі з них дають цікаві характеристики тамошнїх Куяваків, їх життя, звичаїв і поглядів. За дурнїв уважаєть ся людність Мошіна. Говорить ся там часто, що „в Познани люди поважні, у Львові розмовні, а в Кракові товариські“. З історичних праць згадаю реферат А. Склядного про рік 1848 в польській історіоґрафії, а властиво в працях дра К. Раковского.

53. Anzeiger für schweizerische Alterthumskunde hrg. vom Schweizerischen Landesmuseum. Neue Folge. Band V. 1903—1903. N. 1—3. 1903, не містить нїчого цікавійшого для нас і присьвячений головно розслїдам місцевої штуки. В археольоґічнім відділї уміщені дальші справоздання Гайєрлї з передісторичних знахідок в кантонах St. Gallen і Аппенцель; побіч них можна хиба занотувати праці Еклїна

про римські знахідки в Хур, С. Буркарта про римські укріпленя над Райном від Мумпф до Кайзерауґст і проф. Бона про римські пугари зі скла. Додаток до Anzeiger'a: Mittheilungen aus dem Verbande d. Schw. Altertumssammlungen подавав докладні справозданя про усї ново набуті предмети музея, а також і короткі замітки. Знаходимо також бібліоґрафію праць і видавництв в Швайцарії і про Швайцарію, де подані між иньшим короткі змісти журналів історичних і археольоґічних.

54 Jahr. d. hist. Museums in Bern.

55. Schweizerisches Landesmuseum під редакцією Леманна. 1903 і 1904 за роки 1902 і 1903; приносять докладні справозданя за оба роки і кілька чудово виконаних ілюстрацій. Річник за р. 1903 містить некрольоґи померших швайцарських учених, археольоґа дра Г. Целлера, Вердміллера, знавця штуки і лїнґвіста. Т. де Соссір і знавця швайцарської одежи Л. Брона.

75. Mitteilungen der antiquarischen Gesellschaft in Zurich. Том XXVI. Цїлий річник займає велика студія Гайєрлї і В. Ехслї „Urgeschichte Graubündens mit Einschluss der Römerzeit".

56. Umschau. Передісторичний відділ провадить далї Лянц-Лїбенфельс, ґеоґрафічний Ф. Лямпе. Зі статей інтересують нас близше: Лянца Лїбенфельса: Aus der Urgeschichte Europas und Asiens. Vorgeschichtliche Beziehungen der Indogermanen zu den anderen Menschenrassen, його-ж про вітчину Індоґерманів і Götze: Die Germanen zur Römerzeit und ihre Kultur, auf Grund der Funde dargestellt. В першій статї вказує автор на туранські примішки у Славян і на значінє Ґотів. Кімерийців уважає на основі студій Вальдемара Белька (Forschungsreise in Kleinasien) за Арийців = Gômer біблїї і Gimir клинових написів. В другій поданий огляд книжки Муха. Третя статя дає дуже гарний образ німецької культури за римських часів. Автор звертає головно на се увагу, що вплив римський не був так великий, як собі іще дехто до нинї думає і що богато форм повстало таки на півночи між Німцями. На Сході йшла дуже жива торговельна лїнія з України і Угорщини через Галичину і Польщу аж до східних і західних Прус. О. Герц оповідає коротко про знахідку мамута у східнім Сибіри, Кляатш збирає нові розслїди Capitan'a про малюнки на стїнах французьких ґрот, Швальбе подає свій виклад про передісторію чоловіка, Дрісманн уміщує статю „Die Bevölkerungsbewegung einer Stadt".

76. Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums містить справозданя за 1903 і статю А. Франца про старі кафлї.

77. Bulletin de l' institut Archeologique Liégeois. Т. XXXIII. 2 томи Статя Ренарда: Découverte archéologique à Hollogne aux Pierrex.

З. Кузеля.

Бібліоґрафія

(рецензії й справоздання).

Światowit. Rocznik poświęcony archeologii przeddziejowej i badaniom pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej, wydawany staraniem Erazma Majewskiego, томи I—V, Варшава, 1899—1904.

В 1882 р. вийшов останній том „Wiadomości archeologicznych“ і від того часу королївство польське не мало свого осібного орґану для археольоґії. Вправдї деякі археольоґічні працї друкували ся в „Pamiętnik-у fizyograficzn-ім, одначе те виданнє не було присьвячене виключно археольоґічній науцї. Тому, відчуваючи брак такого видання, забрав ся в 1899 р. варшавський археольоґ Е. Маєвский видавати річник п. з. „Światowit“ — присьвячений передісторичній археольоґії польських та славянських країв. До тепер вийшло вже його пять томів, які й оглянемо тут.

Кождий том дїлить ся на дві части: Badania oryginalne i Przegląd archeologiczny. В першім томі з першої части згадаємо працю В. Шукевича п. з. Kurhany kamienne w pow. Lidzkim (gub. Wileńska). Між старинними гробами виленської ґуб. виріжняють ся деякі чужою для старої Литви формою погребового обряду, а то що трупи, вкриті замісь земного насипу камінями. Їх найбільше в лїдзькім повітї. З антропольоґічного погляду переважає тут тип середно-головий, а подибують ся й короткоголовцї. Таких гробів розкопано в 1889—90 р. двайцять чотири, а тут автор подає опис чотирьох найцїкавійших. Більше зацїкавить українського археольоґа статя З. Ґльоґера п. з. Wykopaliska w Horodnicy na Pokuciu. В околицї нинїшнього села Городницї над Днїстром давно звісне старинне цвинтарище, де знайшло ся багато мальованих начинь

і вишиваних золотом та мабуть шовком тканин, що не мають нічого спільного з типовою словянською керамікою знад Висли та Варти. Одна вишивка, яку знайдено на черепі трупа, дуже подібна до нинїшних українських мотивів. Також замітна статя В. Шукевича п. з. Przedmioty bronzowe, znalezione nad Niemnem i Mereczanką. Бронзові передісторичні знахідки на Литві дуже рідкі, а й тим не хочуть признати права репрезентувати литовську бронзову культуру. Так пр. підчас археольоґічного з'їзду в Вильнї в 1893 р. широко обговорювано бронзову культуру на Литві і тодї проф. В. Антонович зазначив, що на цїлім просторі між Двиною і Припетю, Дніпром і Німаном не знайдено до того часу слїдів правдивої бронзової доби, а що найважнїйше, не знайдено форм до бронзових відливів. Ті бронзові предмети, які тут подибують ся, дістали ся в ті околицї або дорогою торговлї з висше культурними народами, коли ще Литва була в камяній добі, або через еміґрацію народу бронзової культури вже в зелїзнім періодї. Та думка поки що дуже правдоподібна, бо всїх бронзових предметів на Литві знайдено до недавна тільки 8, а до них додає Шукевич ще дальші 3, знайдені в останнїх часах у виленській ґубернії. Вкінци з першої части згадаємо ще три статї самого редактора Е. Маєвского п. з. Zabytki przeddziejowe w Żernikach Dolnych w powiecie stopnickim, Sprawozdanie z wycieczek archeologicznych w Kieleckim w r. 1897 і Zabytki przeddziejowe w Jastrzębcu. Всї вони дотичать передісторичної доби келецької ґубернії.

В другій части занотуємо статю Е. М. п. з. O właściwej metodzie badania starożytności sławiańskich, де подані виїмки з працї дра Т. Войцеховского п. з. Chrobacya, і шкіц В. Сєрошевского п. з. Nóż sybirski. Варта уваги статя Е. Маєвского п. з. Biblioteka badacza starożytności przeddziejowych, де подана найлїпша лїтература з камяної і металевої доби, з історії культури, антропольоґії, етнольоґії і ин. Вкінци йде ряд заміток, як Wykaz muzeów archeologicznych w Niemczech, Francyi i Szwajcaryi, Bibliografia archeologii przeddziejowej polskiej та Ważniejsze prace z ostatniego dwulecia — виказ праць до історії Славянщини. До першого тому додано 57 ілюстраций і XI таблиць.

Другий том Światowit-а присьвячений Almae Matri Jagelonicae quingentesimo anniversali MCCCC—MDCCCC. З першої части найперш згадаємо статю В. Шукевича п. з. Kurhany ciałopalne w Pomusiu (Wil. gub.), де автор подає опис трьох курганів, з яких два ріжнять ся між собою величиною, а третій тим, що був окружений перстїнем камінів. Цікава статя Ф. Тарчиньского п. з. Groby rzędowe kamienne w pow. płockim: в однім з передісторичних гробів в Турові знайдено

дуже цікавий довгий череп з еліптичним отвором на лівій тїменній кости. По думцї автора той отвір повстав внаслїдок операциї (трепанациї) зробленої за житя чоловіка. В статї Е. Маєвского п. з. Ślady Wendów we Frankonii подані матеріяли до розслїдів над західною Славянщиною. Автор виводить, що в добі, яка відповідала повставанню патронїмічних осад, цїлу висшу Франконїю займала славянська людність і славянський період у Франконії трівав довший час. У відділї кореспонденцій є цікава вістка про виораннє між Полонною і Шепетівкою (заславського пов. волин. ґуб.) глиняного начиння, срібного на 1 м. довгого дроту з головами вужів на обох кінцях, 20 мідяних бранзолєт та значну скількість золотих ґузиків в формі двох, прикріплених до себе підставами, стіжків з дірками на вершку. Крім того є декілька розвідок, що тикають ся келецької ґуб. В другій части подані матеріяли до мапи плоцької ґубернії, дальше витяг зі Słownika geogr. król. Polskiego i innych krajów sławiańskich т. I і II всїх тих місточок та сїл, що чим небудь цікаві для археольоґа. Між замітками, звістками та рецензіями згадаємо початок ширшого переповідання працї дра Л. Нідерлє п. з. Lidstvo v době předhistorycké і продовженнє статї п. з. Wykaz muzeów archeologicznych w Anglii, Szwecyi, Norwegii, Danii, Grecyi, Hiszpanii i Portugalii. Вкінци згадаємо ще про цікаву статейку Ґ. Оссовского п. з. Charakterystyka obszarów archeologicznych w Galicyi. До того тому додано 58 ілюстраций і XVI таблиць.

Третїй том із ориґінальних статий не подає нїчого, що безпосередно інтересувало би українського історика. З дальших занотуємо дві працї, що дотичать виленської ґубернії, а то В. Шукевича п. з. Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim і С. Яроцкого п. з. Kurhany i cmentarzyska w pow. Oszmiańskim. До келецької ґубернії належить статя С. Чарновского п. з. Jaskinia Borsucza nad rzeką Prądnikiem. В тім томі зачала друкувати ся більша праця Е. Маєвского п. з. Powiat Stopnicki pod względem przedhistorycznem. В другій части побіч продовження переповідання книжки Нідерлє подана також в перекладї мова проф. Монтелїюса зі Штокгольму про першу появу зелїза, та проф. Р. Вірхова про появу Словян в Німеччинї. Крім того друкували ся дальше матеріяли до археольоґічної мапи і невеличка розвідка д. Хв. Вовка п. з. Z powodu wykopalisk neolitycznych z ceramiką typu przedmiceńskiego, друкована по росийськи в К. Стар., де з нагоди відкрить Хвойки коло Трипілля і Веремя подані до них близші пояснення та дезідерати. Оглядом важнїйших праць з антропольоґії і археольоґії за останнї два роки кінчить ся III том, прикрашений 59 ілюстраціями і XVI таблицями.

З четвертого тому згадаємо найперше про статю Ф. Пулаского п. з. Mogiły o nasypie kamiennym w powiecie kamienieckim (на Поділю). Пулаский розкопав два кургани коло села Івахнівців і Серватинців в камінецькім повіті і знайшов в тих зелїзний і бронзовий спис, декілька глиняних начинь, поливаних чорною поливою, зелїзний ніж, бронзові зеркала з ручкою і без ручки і т. п. Автор підчеркує подібність знайдених керамічних виробів до знахідок в Галичині, на подільсько-покутськім обшарі і вказує на деякі спільні прикмети знайдених бронзових і зелїзних виробів з предметами з великих скитських могил на Україні. Потім іде статя В. Шукевича п. з. Kurhany kamienne w pow. Lidzkim gub. Wileńskiej і продовженнє розвідки Е. Маєвского п. з. Powiat Stopnicki. В сферу сфраґістики входить студія К. Болсуновского п. з. Znaki symboliczne na ołowiu (plomby). Автор зібрав в протягу трьох років поважну скількість (3000) дрогичинських оловянок, званих пльомбами, зі знаками і буквами. Одну частину тої збірки, близько 1000 примірників, видав він вже в 1894 р. в Київі п. з. Дрогичинскія пломбы і вона викликала живий інтерес. Підносили ся голоси, що на пльомбах є ціла кирилицька азбука, а дехто вважав ті оловянки памятниками прастарої славяно-руської культури. Тепер забирає слово сам автор і розсліджує їх у відносинах до византийської і словянської сфраґістики, а також до памятників іконоґрафії і навіть астрольоґії. В відділї кореспонденції є під ч. 2 Spis zabytków epoki kamienia gładzonego, znalezionych w gub. Wołyńskiej А. Житинського а під ч. 4 Zabytki podolskie І. Потемковского. В другій части побіч продовження переповідання книжки Нідерлє і матеріялів до археольоґічної мапи є також цікава статейка п. з. Jak rozkopywać kurhany і розвідка Е. Маєвского п. з. Rzut oka na dzieje przedhistoryczne ziemi Obodrytów północnych i Lutyków zachodnich (нинїшня Мекленбурська провінция). В тім томі подано 411 ілюстраций і IV таблиць.

Пятий том спізнив ся на цїлий рік і вийшов аж в 1904 р. З першої части згадаємо найперше про дві розвідки Е. Маєвского, одна п. з. Nowoodkryty ornament sznurkowy falisty w ceramice neolitycznej południowych okolic Królestwa Polskiego, а друга п. з. Linia falista pozioma jako motyw zdobniczy w ceramice przedhistorycznej. Обі вони лучать ся зі собою і пробують на основі того орнаменту зробити дуже далекосяглі виводи. З иньших цікава для нас статя Ал. Бидловского п. з. Mogiły w Nowosiółce w pow. Lipowieckim gub. Kijowskiej. Автор розкопав 18 могил і всї вони з малими виїмками належать до одного типу. Скелєти лежали в чотирогранних гробах, викопаних у верствах жовтої глини і обгороджених дубовими стїнами і стелями, головами на захід а лицем до гори. Тільки в одній

могилї був труп спалений і там стояла глиняна попільниця. В могилах знайшов автор велику скількість бронзових і кістяних стріл, зеркал, ножиків, нашийників, перстенїв, глиняних амфор і ин. Pendant до тої статї становить розвідка К. Смолигви п. з. Czaszki z grobów odkopanych przez p. Bydłowskiego w Nowosiółce powiatu Lipowieckiego, де автор обговорює чашки зі згаданих могил з антропольоґічного погляду. Обі статї ілюстровані багатьома фотоґрафічними знимками. Побіч тих двох згадаємо ще статю В. Шукевича п. з. Narzędzia gładzone w pow. Lidzkim i Trockim (вилен. ґуб.). Автор зібрав у себе замітну колєкцію камінних виробів в числї 356, з яких деякі мають форму до тепер зовсїм незнану. Всю ту збіку дїлить він на дві ґрупи, на знаряди без отвору (сокирки, долота) і з виверченими дїрами прим. топірцї, молотки і ин. Перша ґрупа зроблена переважно з кременя, друга зі зернистих і твердших скал. Ще різкійше виступають ріжницї між обома ґрупами, коли автор подрібно розглядає їх форми і типи. Що тикаєть ся відносин обох тих ґруп до анальоґічних виробів иньших европейських країв, то ріжниць між ними не багато; одначе з певних поглядів автор відокремлює їх в осібну ґрупу й називає „наднїманською“. З відділу кореспонденції згадаємо тільки коротку замітку М. Вільчевского п. з. Znaleziska w Kurzelówce (подільської ґуб.), де автор описує передісторичні предмети, знайдені в могилах села Кужелївки, ушицького повіту. В другій части, побіч продовження переповідання книжки Нідерле і побіч матеріялів і заміток до археольоґічних мап, подана в перекладї невеличка статя римського проф. Дж. Серджі п. з. Pochodzenie i rozsiedlenie szczepu śródziemnomorskiego. Теорія автора звістна: він дїлить середземноморські народи на чотири галузи: Лїґурийцїв, Пелязґів, Лїґийцїв і Іберійцїв і всїх їх виводить зі східної Африки, з околицї між Сомалї і нинїшною Етіопією. Звідти вивандрували вони і найперше осїли в Єгиптї, потім дальше в östlicheм напрямі від Сирії і Малої Азії, в західнім від північної Африки до Атлянтийського океану. Від тої великої африканської родини народів відорвали ся ще в Африцї ті ґрупи, що заселили Італїю, Грецію й Іспанїю. Пізнїйше розбрили ся вони по Франції, Великій Британії, Швайцарії й Українї. Вправдї з деяких територий (прим. з Франції, Анґлії, Швайцарії) виперла їх друга родина народів, кельтийська, одначе в околицях Середземного моря задержали ся вони до нинї. Вкінци подає проф. Серджі характеристику зверхнього вигляду тих середземноморцїв, уважаючи їх за найгарнїйших між всїма людськими відмінами. З загальнїйших тем згадаємо ще статю Е. Маєвского п. з. Spostrzeżenia nad stosunkiem żwirów czwartorzędowych rzecznych do warstw, wśród których są zawarte і иньшу п. з.

Literatura ogólna dotycząca kwestyi aryjskiej. В тім томі подано 506 ілюстраций і XI таблиць. *І. Кр.*

Д. Иловайскій — Вторая дополнительная полемика по вопросамъ варяго-русскому и болгаро-гуннскому, Мва, 1902, ст. 106.

Д. Іловайский від довшого часу уважає своїм обовязком стояти на сторожі антінорманїзма й реаґувати з сього становища на всякі важнїйші новини в історіоґрафії давньої Руси. Робить се він дїйсно з великою енерґією, але малою науковістю, так що більше діскредитує антінорманїзм, як його боронить. Ся брошура містить рецензії й замітки, друковані в 1888—1902 з поводу ріжних нових видань. Деякі гадки, розкидані принагідно, можуть мати деякий інтерес для спеціялїстів, загалом же взявши книжка дає мало для справи початків Руси і досить тяжко читати сю дрібну й мало хосенну полєміку. *М. Грушевський.*

Einführung in die Geschichte der Slaven von Eduard von Bogusławski. Aus dem Polnischen übersetzt von Waldemar Osterloff, Єна, 1904, ст. VIII+135.

Д. Остерльоф пускає в сьвіт вже другу працю п. Богуславского в нїмецькім перекладї не зражений анї трохи численними, не конче прихильними рецензіями критиків про першу з них Methode und Hilfsmittel, про котру Гірт в Litter. Centralblatt, 1902, ч. 49, висловив ся, що „wir können keinen Grund erkennen, weshalb das Buch übersetzt ist“. П. Остерльоф думає, що книжка Богуславского, яку він тепер видає, містить в собі тілько даних про Славян, про їх взаємини та про иньші европейські народи, що її поява в нїмецькій мові повинна бути всїми прихильно принята, а то тим більше, що збивають ся в нїй невірні погляди „берлїнсько-австрійської школи“.

Може бути, що дїйсно знайде ся дехто, що оцїнить прихильно і прийме з вдячністю труд п. перекладчика[1]). На саму працю знайде ся, на нашу гадку, не багато аматорів. Сє розширений і значно доповнений вступ з другого тому „Historyi Słowian“, що появила ся 1899 р. і була вже ширше обговорена в Записках (т. LII). П. Богуславский дав в нїй короткий огляд своїх поглядів на всїлякі питаня з славяньської історії, маючи очевидно на гадцї приєднати їх прихильників між чужими уче-

[1]) Мабуть тяжко буде дожити п. Остерльофови і тої малої радости. От в 23 числї Ґльобуса на стор. 375 читаємо про нього, що в його перекладї повно партацтва (Stümperhaftigkeit). Рецензент Р. Андре виставляє на сьміх його мову.

ними, яким неприступні праці, писані славянськими мовами. Хотїло ся йому певно тою дорогою розширити свої „автохтонїстичні“ погляди також поза межами славянства і винищити зненавиджену „берлїнсько-австрійську“ школу та причинити ся до скоршого сповненя своїх пророчих слів, які він висказав в рецензії на „Zachodnią Słowiańszczyznę“ Ваховского, уміщеній в Віслї за сей рік, в зошитї 2—3 на стор. 143. П. Боґуславский твердить там рішучо, що про „берлїнсько-австрійську“ школу „wkrótce świat zapomni. Któż bowiem niezaślepiony zawaha się przyznać, że do prawdy szybko podąża nie ta szkoła, do której między innemi Müllenhof należy, lecz inna — nasza szkoła?“ Для своєї проте школи робить він в отсїй брошурі пропаґанду і дає в нїй витяг із своєї великої двотомової студії, щоби хиба улегшити її читанє. Зібрано в нїй усе, що може характеризувати погляди п. Боґуславского, і представлено ясно і приступно. До кождого питаня, хоч би наймаловажнїйшого додано ширші екскурси в нотках, де накопичено багато матеріялу, нераз навіть цїкавого і видобутого з мало приступних жерел. Взагалї розвідка написана дуже старанно і з великим научним апаратом робилаб добре вражінє, як би не незвичайні конклюзії, які автор виводить з даного матеріялу, як би не апріорна гадка, що нїмецькі учені роблять кривду Славянам і що тому треба усї їх розслїди і виводи уневажнити або спростувати, як би не полємічний спосіб писаня і трохи більше критицизму. П. Боґуславский попадає на кождім кроцї або в суперечність з жерелами або в односторонність себто в гіперкритицизм що до здобутків „берлїнсько-австрійських учених“. Сю хибу підносить навіть такий аж занадто уважливий до всяких славянських теорій критик як проф. Нїдерлє, що дуже часто стараєть ся годити противности між обома школами. При всїх тих хибах має праця Боґуславского таки деяку вартість (хоч би з неодного погляду неґативну); так напр. порушує він в нїй багато питань, на які може задля маловажности не звертаєть ся уваги, слїдить за найновійшою лїтературою і вишукує пильно жерела. Подає також досить докладно списану історію студій і поглядів про старинности Славян і їх минувшість до XI ст.

Одначе усї ті позитивні прикмети — котрими в дійсности повинні визначати ся усї наукові твори — никнуть цїлком, коли поглянемо на теорії автора. Наведу найважнїйші з них в скороченю: 1) Славяни — то автохтони в Европі на цїлім просторі який лише займали за Карла Великого. 2) Правітчина або принайменьше передісторична вітчина Славян була в Ілїрії, звідки вони розійшли ся на північ від Дунаю і Карпат. За Карпатами осїли вони на фінській територіі і накинули Фінам свою мову. 3) Усе те заперечує „берлїнсько-австрійська“ школа і думає, що Славяни прийшли аж в VI ст. на захід від Висли і на полуднє від Дунаю.

4) Як би Славяни доперва в VI столітю осіли між Ілірами, то мусїла би доховати ся до нинїшних часів також ілїрська мова, подібно, як доховала ся іберийська у Басків. 5) Не було самостійної ілїрийської мови: ілїрийські Венети — се Славяни: так само славянською мусить бути гальштатська культура, подібно як і лужицько-шлезька. 6) Трацька або скитсько-сарматська мова істнувала вправдї колись, але затратила ся під впливом первісної, автохтонної людности, котра також називала ся Траками. 7) Славяни в Ґерманії носили назву Венетів: імя Славян дістали від нїмецького народу Свевів, що запанував над ними.

Уже сей скелєт поглядів автора разить штучною конструкцією: ще прикрійшого вражіня набираєш, читаючи иньші його погляди (про котрі не хочу тут згадувати), коли звернеш увагу на його етимольоґії, що мають по гадцї Брікнера пригадувати Демболенцкого.

На кінци додані ще короткі справозданя з найновійших праць з обсягу славянської історії і старинностий, а то з праць Радонїча Ко су Гети у хроници комеса Марцелина (Глас LX, 1901), Ваховского Słowiańszczyzna zachodnia (Warszawa 1903), Слявіка Slované a Němci v staré době, zejména Ptolemaia Velká Germanía (1903), Сасінка Slováci (Slov. Pohl'ady XXII, 1902), Пекаржа Nejstarši kronika česká (Č. č. Histor. VIII, 1902 і IX, 1903), з Брікнерових Містифікацій і з критик Яґіча, Брікнера і Нїдерлє про Історію Боґуславского. Всім відмавляєть ся тут, з виїмкою праць Сасінка, Слявіка, а по части Пекаржа більшої вартости, бо вийшли з під пера „берлїнсько-австрійських“ учених.

З. Кузеля.

Н. М. Каринскій — Остромирово Евангеліе какъ памятникъ древне-русскаго языка (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1903, кн. V, стор. 94—111).

Науковий інтерес до Остромирового євангелія, памятки з половини XI ст., датуєть ся від першої четвертини XVIII ст., коли то увагу учених звернула записка на Євангелію, що подавала деякі причинки до історії Новгорода. Одначе вартість Євангелія як історичної памятки — другорядна, за те першорядну вагу має воно у фільольоґів. Вже Востоков, що перший заняв ся ним з фільольоґічної точки погляду, установляв майже виключно на основі того памятника фонетичні й морфольоґічні прикмети церковно-славянської мови. Слїдів старо-руської мови знайшов у Євангелію тільки не багато (помішанє ѫ і ѧ з ѹ і ꙗ, нпр. почꙗхъ замісь почѧхъ, пороученіѥ зам. порѫченіѥ; повноголос в слові перегнѫвъ і *ж* зам. *жд* нпр. прѣже). Причиною так малого числа слїдів старо-руської мови, помічених Востоковим у Євангелію, була недостача в тих часах порівняного церк.-славянського матеріялу і недостача

фільольоґічного оброблення старо-руського письменства. І так Востоков приняв за прикмети церк.-славянської мови позицію глухих перед плавними і випадки т. зв. другого повноголосу (пр. пьрвыи і пьрьвыи). Так само церк.-слав. прикметами вважав він закінченє *ть* в 3 ос. sing. дієслів (пр. види*ть*, іде*ть*) і позицію *л* по губних (пр. зем*ля*). Всї ті прінціпіяльні похибки Востокова тримали ся довгий час в науковій літературі і їх повторив Срезневский в „Мысляхъ объ исторіи русскаго языка“ і проф. Лєскін у першім виданю „Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache.

Але появив ся цілий ряд нововідкритих текстів, що своїм віком не уступають Остромировому Євангелію і тоді багато з його прикмет, які вважали ся церковно-славянізмами, признано власностями старо-руської мови. Найбільше причинили ся до того Мікльосіч, Срезневский і Соболевский. Нерішена тільки справа дієсловового закінченя 3 ос. sing. *ть*; А. Шахматов уважає його прикметою церк.-славянської мови, одначе більшість учених (Мікльосіч, Яґіч, Соболевский) старо-руської.

Так само наслідком недостачі фільольоґічного оброблення старо-руської мови Востоков не звернув уваги на деякі чисто-руські прикмети, що приходять в нашім памятнику тільки 2—3 рази. Тільки пізнійше Колосов звернув на них пильнійшу увагу. Він відріжняє вже такі русизми: 1) е замісь ѣ в слові несть, 2) ж зам. ц.-сл. жд, 3) мягкість шипячих і шелестозвуків в словах нарицѧемыи, сълъньцю, чюдотворьца, 4) пропущенє *д* в слові семѫжь і ин. Зі сучасних учених багато подібних фактів завважає проф. Соболевский (нпр. imper. на ите зам. ѣте, nom. sing. мълниꙗ зам. мълънии, loc. sing. въ себѣ пришьдъ зам. въ себе.... і ин.). Згадуючи ще працю Козловского п. з. Изслѣдованіе о языкѣ Остромирова Евангелія подає до неї наш автор декілька своїх критичних уваг.

Коли в перших початках фільольоґічних студий над Остромировим Євангелієм учені признавали йому першорядну вагу як причинкови до історії церковно-славянської мови, то пізнійше зі зростом тих студий дехто (пр. проф. Лєскін) пробує перекинути значінє Євангелія як раз у противний бік і видїти його вагу виключно в тім матеріялї, який воно подає до історії старо-руської мови. Одначе проти такої клясифікації виступив і А. Шахматов і А. Соболевский, який при тім звернув увагу на те, що деякі церк.-славянізми Остромирового євангелія о стільки архаічні, що або зовсїм незвісні в памятниках церк.-славянської літератури, або зустрічають ся у них тільки рідко (пр. форми: имаамъ, -ааши і ин., і imperf. на аахъ).

Важне також питаннє, якою мовою говорив переписувач Остромирового євангелія. Ще Востоков сказав, правда, на хиткій основі, що

памятка ся писана в Новгороді. Одначе доцент петерб. університета М. Волков висказав гадку про київське походжене діякона Григорія (О не новгородскомъ происхожденіи діякона Григорія, писца Остремирова Евангелія. Ж. М. Н. Пр. 1897, XII). Ся справа до нині не рішена. Так само важне і друге питанє, яке порушує сам автор. Як звісно, Остромирове євангеліє переписував Григорій з церковно-славянського ориґіналу, отже його значінє, як памятника старо-руської мови залежить від тих слів які вніс до нього руський переписувач. І тепер для нас цікаво, чи ті слова переписувача були тільки похибками, природними у кождого переписувача, чи треба брати під увагу які иньші причини. По думці автора Григорій не йшов у переписуваню докладно за ориґіналом, але й не писав рідною мовою. Він часто переписував поодинокі слова так, як вони виголошували ся тоді в руській церкві під впливом болгарських сьвященників. Тому в памятнику брак деяких найхарактеристичнійших прикмет тодішньої руської мови. *І. Кр.*

А. И. Черепнинъ — О кіевскихъ денежныхъ гривнахъ (Труды XI археологическаго Съѣзда въ Кіевѣ, т. II, стор. 38—61).

Стоячи на тій точці, що всі непевности літературних звісток про грошові одиниці давньої Руси треба перевіряти на підставі такого певного матеріялу, як монетні клади, автор, узявши за обєкт своїх дослідів київські монетні гривні, приходить до таких висновків: 1) в склад київської гривенної сістеми не входили шкуратяні гроші — бракує найменших слідів їх у відомих нам давніх кладах (IX—XI пізнійших віків), 2) Спочатку київська срібна гривна мала велику схожість з вагою 50 срібних монет (дірґемів і півміліярезій) і більш-меньш дорівнювала византійській $^1/_2$ літрі срібла. Справді, з кінця VIII й до XII ст. арабські диргеми і частини їх (часом $^1/_{20}$ або $^1/_{24}$ диргема) а також зливки срібні (гривни) були дуже розповсюднені на Руси. Широке розповсюдненнє на Руси діргемів і явне приладжуваннє сеї монети до потреб місцевого грошового обороту (різани) дають авторови підставу обстоювати за тим, ще основу ґрошової металічної сістеми давня Русь спершу запозичила зі Сходу, від Арабів, і що в VIII, IX, а може і на початку X ст. на Руси ходила однакова (вагою) основна срібна грошова одиниця — гривна; цілі-ж монети (діргеми) і відрублені від них куснї були долями гривен і служили для лекшого обміну грошима. Найпершими грошовими ґривнами руського виробу автор вважає т. зв. київські гривни, які важать від 34 до 48 золотників, але досліди вказують, що важчі від 39 зол. гривни — пізнійші XIII—XIV), тоді як ті, що важать 34—39 зол. — ранійші (X—XII); в основі вони мають візантийських півлітри срібла

і давнійші від новгородських. Візантійська літра мала 60 міліярезій (120 півміліярезій), але дрібні східнї срібні прутики і зливки, що були до того часу на Руси — не підходили до грецьких мілліярезій. Отже, щоб полекшити сю справу, і почали в Киïві виливати грошові гривни, що рівняли ся 50 кунам, себто 50 дрібним монетам того часу, вага яких хоч трохи і не сходила ся з вагою півлітри срібла, то все-ж була близька до неї. Другою-ж причиною ріжниці в вазї київських гривен того часу автор вважає ріжнородність ваги срібних монет, що ходили тодї на Руси. В IX і X вв. кунами Руси-України були дірґеми, а по части візантийські срібні монети, які важили не однаково. Тому то, дуже можливо, щоб завержати однакову цінність між гривною срібла (зливок) і 50-ма срібними монетами, приходило ся, від часу до часу міняти вагу грошових гривен, відповідно до ваги срібних монет (київські найдавнійші гривни ростуть від 34 до 39 зол., бо рівночасно зростає і вага дірґема чим близше до XI ст.). От через те то київські ґривни, що важать 44 й до 50 зол. — належать уже до иньшої, пізнійшої гривенної сістеми, яка заведена була не ранїйш кінця XII або початку XIII ст.

Що до дрібнійших монет, то, на думку автора, очевидно, що куна або різана — се дірґеми і візантийські півміліярезії (в гривнї їх 50). Часом уважають, що куна — $^1/_{25}$ гривни (Карамзин, Поґодін, теж і проф. Грушевський, Історія Укр.-Руси, т. III, 360), і се також могло-б мати свою рацію, коли пропустити, що на Руси під назвою куни ходили якийсь час візантійські мілліярезії. Зрештою, ся подробиця, так само як і відносини куни до різан (чи се то ж само, чи щось нерівне? — нпр. проф М. Грушевський, l. c. припускає, що різани = $^1/_2$ куни) — лишаєть ся як і перше річю не доказаною. Ногата — як знаємо, $2^1/_2$ куни, себто малоб вартости 165—200 доль. Такої окремої монети в давнїх кладах не знаємо; хоч і єсть уломки дірґем 140—200 долей, та вони дуже рідкї. Вѣкша, вѣверица, бѣль — так само не доведено які се дрібні монети. Автор лишень висловлює здогад, що в кунї або різанї могло бути 24 вікши, 12 білей і 6 вевериць. Нарештї срібні монети (штамповані в початку XI в.) — важать 35-39, иньші 48—90 доль. Автор пропускає, що останнї — куни, а перші — $^1/_2$ куни або відповідають легким кунам XII в. І справдї 50 таких срібних монет важать як раз стільки, скільки одна київська гривна.

До половини XI ст. київська гривна срібла і гривна рахункова, яка мала в собі 50 монет, кун чи різан, стоїли однаково, і ту й другу однаково називали „ґривною“, але згодом, коли дірґеми і півміліярезії почали зникати, а на Русь зайшла західня, а по части візантійська монета иньшої ваги і иньшої доброти, то й повстала ріжниця в вартости

гривни срібла (зливка) і гривни рахункової. Такими рахунковими гривнами були перш за все золоті гривни про які ми нічого докладнійше не знаємо) і гривни кун, яких, як і перше, в гривні налічували 50.

Такий зміст статі д. Черепніна. Вона, справді, приносить де-що цінного для нашої давньої історії (прим. установленнє хронольоґічної ріжниці між двома типами київської гривни) і взагалі помагає чимало розвязанню деяких спірних питань давньої руської монетної системи.

В. Доманицький.

Kállay Ubul — Mikor koronázták meg Kálmánt, Halics felkent királyát, a pápátol küldött koronával? (Századok, XXXVII, 1903, VII с., 672—3).

Автор поставив собі питаннє: коли короновано Коломана, намащеного на галицького короля, короною присланою від папи? Як відомо, досі ще се питаннє остаточно і певно не рішене. Проф. Грушевський діткнув ся сеї справи докладнійше у примітках до III г. своєї „Історії України-Руси“ (ст. 535—6). Виходячи з трьох звісток: двох листів короля Андрія II до папи і грамоти його для Аби Дмитра, комбінує шан. автор „правдоподібний“ висновок, що Коломана окремо намащено на короля після першого листа (чи там папської відповіди на нього), а короновано присланою короною аж після другого листа (де король просив прислати корону) коли папа вволив його бажаню. Сю сьвяточну коронацію кладе шан. автор на час — не скорше як у 1216 р. Тою самою дорогою і до того самого вислїду доходить і д. Калай: Андрій II в р. 1214 домагаєть ся від папи (Іннокентия III) поручення остригомському архіепіскопови помазати (inungat) Коломана на короля. (У проф. Г. тут виходить неясність у тому, буцїм то Андрій просить поручення коронувати сина, ст. 535). Помазаннє Кольомана (за згодою папи) мусїло відбути ся, на думку автора, перед галицьким повстаннєм 1215 р. (перед падолистом). Другий лист до папи, де Андрій просить прислати корону для сина, писаний, як показує автор, 1215 р. з Галича також перед падолистом т. р., бо в нїм з'обовязуєть ся король післати епіскопів на синод в другій половині падолиста т. р. Одже коронація була довершена (що взагалї була — то певно) або в зимі 1215 або на весні 1216 р. В кождім разї стало ся се на Угорщинї, а не в Галичи, бо Коломан покинув Галичину перед падолистом 1215 р. *С. Томашівський.*

Древности русскаго права, томъ третій, В. Сергѣевича, Спб., 1903, стор. 12+496.

Статї, з яких зложив ся сей том, друкували ся в Журналї Мін. Нар. Просв., і перші з них (найбільше для нас інтересні) були вже об-

говорені у нас (Записки т. XXXIX). Замітки наші, правдоподібно, лишили ся автору незвісними, і те що міг би він справити на їх підставі, лишило ся як було. Окрім обговорених там статей про земську власність і її форми (деревня, дворъ, село), в сїм томі знаходимо, крім виводу, що таке погост, роздїл третїй — „хозяйственное пользованіе землями“ (господарство двірске, арендне, панщина й закріпощеннє), і два роздїли присьвячені оподаткованню — податки, їх росклад і одиниці оподаткування. Осібний розділ (перейшло 100 ст.) присьвячений полеміцї з дослїдниками (декотрими), що висловляли відмінні погляди на порушені автором питання.

Я підніс уже в згаданій своїй рецензії кардинальну хибу — що автор при своїй ретроспективній аналїзї зовсїм полишає матеріял, який дають землї білоруській українські (в. кн. Литовського й Польщі) — а використати його навіть для близшої цїли поставленої автором — виясненя ґенези відносин і форм московсько-новгородських, було конче потрібно. Ся властива цїль в дальших роздїлах виступає ще виразнїйше, ніж в перших. Екскурси автора в сфери староруські мають для нього помічне значіннє — о скільки обясняють форми і порядки московські і новгородські, а самі по собі його не інтересують і навіть не аналїзують ся докладно. Де староруські погляди не переходять в часи московські, вони його не займають. Тому книга повинна-б називати ся старинностями права московсько-новгородського, або, що найбільще — права великоруського народа, а нинїшнїй титул зовсїм не відповідає змістови.

При всїм тим і для нас дають дослїди автора (перші три роздїли працї) чимало цїкавого; є тут дуже цїнні й інтересні спостереження, хоч є й крайности, не підперті основно й партиї не пророблені; вкажу нпр. іґнорованнє старого селянського землеволодїння, запереченнє старинности задруги (теорія Новаковича — Пейскера), признаннє занадто великого значіння московським конфіскаціям в повстанню нових форм землеволодїння, і т. и. *М. Грушевський.*

Dr. Stanisław Kutrzeba — Starostowie, ich początki i rozwój do końca XIV w. (Rozprawy wydz. hist.-filoz. т. XLVI, 1903, ст. 231—348).

В незвичайно занедбаній історії польської адмінїстрації історія старостинського уряду становить оден з кардинальних моментів, і названа тут моноґрафія молодого краківського ученого (властиво — перша наукова моноґрафія в сїм питанню) стає важною вкладкою в історію польського державного устрою.

Не можна вправді сказати, аби вона вповні відповідала вимогам, які-б можна її поставити. Систематизм в ній рішучо переважає над праґматизмом. Скільки улекшує роботу автора се подробленнє питання на історію поодиноких компетенцій старостинського уряду се вирваннє його з сучасної системи управи, в нерозривній звязї з котрою сей уряд в дійсности жив і розвивав ся, — стільки ослабило дослїдженнє живої еволюції сього уряду в сїм живім окруженню. Кілька слів про ґенезу старостинського уряду, уміщених при кінци IV роздїлу ледво чи кого вдоволить, і певною несподїванкою ударяє голословне запереченнє звязи польського старостинського уряду з чеським — про котрий при тім же автор не подає ніяких відомостей. Так само кілька сторін (с. 310 –4), де подано загальний образ адміністрації в XIII і перелому в ній, довершеного в XIV в., і поодинокі замітки про відносини старостинського уряду до иньших — не заступлять образа його еволюції в тогочасній системі управи. Шкода також, що автор іґнорує лїтературу предмета в своїм викладї. Для нас українїстів депреціонує сю працю виключеннє з дослїду руських земель. Всього отсього одначе не маємо права вимагати від автора; будемо вдячні й за те, що дав він.

Праця подїлена на пять роздїлів. Перші три збирають відомости про старостів від початку до кінця XIV в. і спеціально займають ся старостами Великопольщі. Роздїл IV подає кілька загальних заміток про ґенезу й розвій старостинського уряду. Роздїл V займаєть ся спеціально Малопольщею. *М. Грушевський.*

И. В. Якубовскій — Земскіе привилеи великаго княжества Литовскаго, часть вторая. Критическій разборъ текстовъ областныхъ привилеевъ (Ж. М. Н. П. 1903, VI, с. 245—303).

Перша частина сеї статї, друкована в IV книжцї Ж. М. Н. П. за 1903 р., була зараз по виходї обговорена нами в LIV т. Записок, і там я вказав на малу позитивну вартість виводів автора, зроблених без знайомости з автентичними текстами привилеїв. В слабшій мірі сей закид можна-б повторити і про сю другу частину: автор міг би потрудити ся заглянути по деякі тексти до Литов. Метрики замість того, аби нпр. не знаючи змісту дорогичинського привилея 1547 р., здогадувати ся про сей зміст (с. 352), або коріґувати лихе виданнє волинського привилея 1501 р. в А. Ю. З. Р. иньшим лихим виданнєм Леонтовича (с. 287). Але що в переважній части автор оперував добрими виданнями дохованих текстів, тож се не богато шкодить його другій статї.

Ся друга частина його працї справдї посуває справу аналїзи земських привилеїв в. кн. Литовського, для котрої попереднє праця — М.

Ясинского, зайнята головно систематикою, мало що зробила. Особливу увагу д. Якубовский звернув на привилей полоцький і дав справді інтересну пробу реконструкції її ріжних верств — аж до основного підкладу, „ряду“ Полочан з литовськими князями 1-ої пол. XIV в. (сї реконструкції подає автор в додатках). Иньші привилеї автор трактує побіжнїйше, в тім і найбільш інтересні для нас — київський і волинський. Та хоч для історика права в. кн. Литовського сї привилеї не так інтересні як полоцький, але все таки варті докладнїйшої аналїзи — й повинні дочекати ся її. Дещо тут автор кинув без відповідної арґументації й розваги. Але є й справедливі поміченя, за які повинні йому бути вдячні дальші дослїдники. *М. Грушевський.*

Ludność wieśniacza ziemi halickiej w wieku XV, napisał Dr. Szymon Rundstein (Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera, t. II, zesz. 2), Львів, 1903, ст. 47.

Досить маловартна праця. Автор головно оперує XII т. Akta grodzkie i ziemskie і зберає в систему їх звістки про ріжні катеґорії селянства, їх обовязки, право переходу, юрисдикцію. Притім не показує анї особливої ерудиції, опираючи ся все на працї проф. Линниченка, анї комбінаційної бистроти, анї глубшої аналїтики. Місцями лише робить він дрібнїйші поправки до виводів Линниченка. Проби якихось здогадів для поясненя темних точок досить рідкі і не всюди щасливі; переважає механїчне нотованнє чи систематизованнє звісток. *М. Грушевський.*

Русско-еврейскій архивъ. Документы и матеріалы для исторіи Евреевъ въ Россіи, т. III. Документы по исторіи польскихъ и литовскихъ Евреевъ (1364—1569), Спб., 1903, ст. VIII+260+XVII.

Ся книжка, прикрашена портретом і факсіміле пок. проф. Бершадского, містить матеріали зібрані ним — як доповненнє і продовженнє його Документів і реґестів по історії литовських Жидів. Тут видано першу половину сих матеріялів — решта заповідаєть ся в томі четвертім Русско-еврейского Архива.

Невеликий сей збірничок (близько третину його займають просторі змісти подані, на вступі кождого документу — очевидно з цїлею заступити ними потребу читання самого документа для осіб слабше обізнаних з середновічною латиною) — містить в собі 177 чисел, переважно поданих in extenso документів. Є тут дещо документів з Литовської Метрики, що доповняють собою згадану збірку Бершадского, переважна ж більшість взята з актів Коронної Метрики (варшавської) і дотикає

Жидів коронних. Особливо багато знаходимо документів для жидівських громад Кракова, Познаня, Люблина і Львова. Для історії жидівської громади Львова й її боротьби за свої права збірник містить кілька цінних документів. Чимало матеріалу знаходимо також для иньших міст Галичини й Поділя — Перемишля, Белза, Буська, Тишовець, Межибожа, Бара. Є кілька інтересних документів до історії міст, жуп, торговлї в західній Україні.

Видані акти досить старанно; як сказано в передмові, полишені проф. Бершадским копії були наново перевірені з ориґіналами. Стрічають ся подекуди одначе непевні лекції, що мабуть поясняють ся невправністю редакторів, яка дає себе знати місцями і в хибній передачі ґеоґрафічних і історичних термінів (Пржемышль, Пржемысль — с. 32, 122, начальникъ Бусска — preposito in Busko, с. 51, сандомирскаго чешника с. 127 і т. и.). Сї поменьші хиби одначе не відіймають значіння від збірника. Шкода лише, що нема ніяких показчиків — як і в перших томах збірника Бершадского. *М. Грушевський.*

Miasto Jarosław i jego zabytki, zbadał, opisał i własnoręcznym rysunkiem opatrzył Jan Sas Zubrzycki, architekt (Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce, т. VII, вип. III, 1903, ст. 358—395).

Статю розпочинає коротка історія Ярослава, де зібрана й важнійша знана авторови лїтература, (треба одначе запримітити, що всї ті історичні дати й лїтературу предмету подає в нотках не сам автор, а редактор статі проф. М. Соколовский, як видно з ініціялів під нотками: M. S.). З тої історії Ярослава, оповідженої в статї д. Зубрицкого видно, що місто кілька разів ставало ся жертвою пожежі, з яких одна навістила Ярослав 1625 і те, що лишило ся з давної пишноти міста, походить з того часу, коли місто почало по тім огни відбудовувати ся. За огнями пішли напади Шведів і Татар, аж в кінци 1790 р. знов огонь нищить місто до тла. З давної деревляної архитектури не лишило ся нїчого, крім кількох дрібниць перенесених до пізнїйших мурованих будинків: точене поруче в домі в ринку ч. 194, кімнатна перегорожа в домі ч. 160, поруче в д. ч. 74, двері в домі ч. 196 і ще де що. На підставі тих кількох останків та ще при помочи кількох старих будинків з XVII в. автор малює дуже докладно і живо образ старого міста, так що не тільки вгадує архітектуру старих деревляних будівель, але й поліхромію їх давнійших прикрас і деталїв. З сих комбінаций виходило-б, що давний Ярослав був гарний і величавий. Крім того використовує автор ще описи ярмарків ярославських у Пясецкого і Нємцевича і з того, що доми в ринку призначені

були служити складами товарів і поміщенєм купців, виводить про їх будову, а на поперте дає докази і в тих мурованих домах, які до нині стоять. Лишилось тих домів три. Особливу увагу звертають в домах тих підсїня сперті на стовпах вздовж цїлого фронту долу, а за ними в серединї великі галї осьвітлені з гори. Одно й друге мало призначенє містити в собі товари і людність підчас ярмарків. Автор думає, що всї доми в ринку мали такі підсїня, а що притикали щільно один до другого, то ринок був цїлий обведений підсїнями зі стовпами й аркадами. Більше уваги присьвятив автор домови в ринку, званому Замком Острожських. Дім сей бачив також свого часу пок. Лущкевич і признав його роботою самоука. Д. З. збиває його докази, одначе арґументація д. З. не переконує, і при погляді на долучений рисунок сього дому глядач признає рацію Лущкевичу.

Тільки про сьвіцьку архитектуру. З церковної архитектури подає автор досить деталїчний опис кількох костелів (сьв. Яна, Пр. Д. Марії, сьв. Анни), принагідно згадує про церкву, що мовляв походить з 1716 року, а крім того подає історію костела Всїх Сьвятих з р. 1473. Сьвітлї його часи припадають на XVII і XVIII в. Костел мав високу 100 ліктів вежу, під землею гробівцї, де спочивали Острожські, Спитки, Любомірскі, а також богатий скарб срібла і риз церковних. Богацтва ті забрало австрійське правительство підчас Наполєонських війн, а костел поволи розпадав ся, аж в 1804 упала частина вежі убивши 22 людий, а в 1807 знесено всї мури до тла. Одинокою памяткою по нїм був образ сьв. Михайла, на котрім був представлений і сей костел. Та на нещастє згорів і образ і лишилась тільки репродукція з нього в „Przyjacielu ludu" з ч. 5 за рік 1846. Так зникла, жалує автор, найдавнїйша памятка Ярослава, що могла найбільше сказати про стару архитектуру його, а вже найбільше жалує він „тих срібних, старонїмецької роботи хрестів і сьвічників".

М. Грушевська.

Ludwik Kubala — Przysięga w Perejasławiu i „stati" Bogdana Chmielnickiego (Kwartalnik historyczny, 1904, стор. 220—242).

Розвідка д. Кубалї носить характер більше інформаційний як строго науковий. 250-ту річницю пiддaня Хмельницького Москві хотїв дехто ужити до своїх цїлий — очивидно з повним фальсифікованєм історичних фактів; отже д. Кубаля хоче подати історично вірний опис усього, що діяло ся в Переяславі і в Москві 1654 р. Сей опис оснований майже виключно на давно звіснім X т. Актів Ю. и З. Россіи, не може дати нїчого нового — навіть, треба замітити, він не зовсїм вірний. Нпр. переговори в Переяславі зазначені лиш кількома словами: „Chmielnicki....

przybywszy z Wyhowskim i starszyzną do Buturlina, przedkładał mu potrzeby i żądania wojska zap.“ (c. 225). В реляції Бутурліна присьвячено сим „потребам і жаданям“ досить місця (Акты ст. 242—250), і справа ся на стільки важна, що автор у своїм широкім оповіданю міг її ширше обговорити. Так само про устні переговори козацьких послів з боярами в Москві 13 марта каже д. Кубаля, що посли „передкладали устно пункти свого посольства“ (c. 231), а як виглядали сї пункти, про се не дізнаємо ся нїчого, хоч з них заховав ся боярський протокол (Акты т. X, стор. 437). Треба завважити, що з одного боку сї пункти стоять в близькій звязи з переяславськими жаданями, з другого боку, вони не ідентичні з петицією поданою 14 марта (нпр. пункт „о откупахъ и о закладныхъ маетностяхъ“ є в переяславських переговорах і між пунктами з 13 марта, в петиції з 14 марта його нема). Знов не знаю чи правдивий той образець вїзду Бутурліна до Переяслава, що „ginął wśród ogromnej pustyni wzruszonej śnieżną zadymką“ (ст. 221), — бо автор не показав жерел.

Але головну цїну давав би розвідцї не сам опис, лиш нові погляди д. Кубалї на питанє „статей Хмельницького“, погляди, що тут стоять на другім плянї в нотцї на стор. 234 - 236. Тими статями вперше спеціяльно заняв ся Карпов в працї Переговоры объ условіяхъ соединенія Малороссіи съ Великою Россіей (Ж. М. Н. Пр., 1871 р., кн. XI і XII) і старав ся доказати, що остання редакція московських статей, се 14 статей, що являють ся по смерти Богдана Хмельницького (див. пр. Маркевича Ист. Малороссіи 1842 р., т. III c. 180). Против сеї теорії виступає тепер д. Кубаля з доказами, що кінцевою редакцією треба уважати три привілеї видані правительством 1654 р. разом з царськими відповідями на петицію 21 марта 1654 року. На жаль сї нові погляди д. Кубалї не дуже нові, бо те саме казав вже 1889 року П. Шафранов в працї О статьяхъ Богдана Хмельницкаго (Кіевская Старина 1889, кн. XI). Праця Шафранова навіть має більшу вартість, бо ширше обговорює цїлу справу і крім того хоче прослїдити, коли повстали сї 14 статей, котрі Карпов уважає останньою редакцією статей Богдана. Таким способом розвідка д. Кубалї може бути інтересна лиш для того, що автор дійшов незалежно від Шафранова до тих самих результатів.

Мушу зробити ще замітки в деяких другорядних річах.

Про 23 пунктів з 14 марта говорить д. Кубаля, що вони „були уложені в Чигиринї, в білоруськім нарічю“ (c. 231). Чи дійсно в Ч и г и р и н ї були уложені сї 23 пунктів? Я думаю, що вони були уложені п о с л а м и в М о с к в і. 1) В боярськім рефераті петиції зазначено лише, що се „списокъ съ писма съ бѣлорускою писма, каково прислали запорожскіе посланники“... (Акты, стор. 445) — про Чигирин не згадує ся.

2) Лист Хмельницького не говорить нічого про якусь уложену петицію; противно посли мали устно висловити козацькі жадання: „Множайшая въ грамотѣ не суть писана: посланники наши вся изрекутъ тебе великому государю“... (Акты, с. 436). 3) Петиція з 14 марта стилїзована в імени Хмельницького; однакож се не може бути доказом, щоби петиція була уложена не в Москві, бо й документ з 21 марта („Deklaracya łaski“ по термінольоґії д. Кубалї), зредаґований без сумніву вже в Москві, стилїзований від Хмельницького. 4) Колиб посли привезли з собою до Москви готові 23 пункти петиції, не було би між переговорами з 13 марта і петицією з 14 марта тих відмін, на котрі я вже вказав 5) Посли уложили петицію на письмі аж на жаданнє боярів: „...и велѣли бояря посланникомъ прислать рѣчи ихъ на писмѣ“ (Акты, стор. 446). 6) Против гадки, що 23 пункти уложені в Москві говорить нїби 18 пункт петиції: „О митрополитѣ помянути имѣютъ, какъ будутъ розговоривати, и о томъ посломъ изустный наказъ дали есмо“ (Акты, с. 450); себто: коли посли лиш один пункт мали обговорити устно, очивидно решту мали уложену на письмі. Але менї здає ся, що тут маємо до діла з незручною стилїзацією: можливо, що посли мали якесь спеціяльне порученє що до митрополїта, із сього зробив ся в петиції „устний приказ“. Треба ще запримітити, що петиції не маємо в ориґіналї, лиш в боярськім рефератї; нема під нею анї дати анї місця виданя. Сам поділ на 23 пунктів може походити так добре від послів, як від московського референта. Отже петицію мусимо уважати актом, котрий був уложений послами і послами також міг доповнювати ся і редаґувати ся.

Такою редакцією кільканайцятьох пунктів петиції був документ поданий послами 21 марта. Бо на ті пункти петиції, котрі обома сторонами були приняті, видало московське правительство три грамоти-привілеї; иньші пункти були доповнені і зредаґовані ще раз. Ся редакція була вислїдком приміток бояр, підписаних під декотрими пунктами петиції з 14 марта, і також устних поправок з 19 марта (д. Кубаля їх не завважує, хоч маємо з них протокол — Акты, с. 475—6). Документ поданий послами числив 12 пунктів; пятий пункт, ідентичний з 17-им пунктом петиції з 14 марта, був зачеркнений в боярськім рефератї (Акты с. 479), так що відповідь була дана лише на 11 пунктів. Д. Кубаля „wzorem kancelaryi królewskiej“ називає сей документ з 21 марта „Деклярацією ласки“ і уважає його „відповідю на решту пунктів суплїки“ (с. 233), а не звертає уваги, що він був поданий послами і що був редакцією решти пунктів петиції з 14 марта. Під кождім пунктом сеї нової петиції підписана царська відповідь і лише з сего боку можна уважати сей документ царською відповідю. *Ів. Крипякевич.*

И. О. Левицкій — Объ актовыхъ книгахъ, относящихся къ исторіи Юго-Западнаго края и Малороссіи (Труды XI археологическаго съѣзда въ Кіевѣ, т. II, ст. 55—82).

Д. Левицький чимало літ студіює українські історичні джерела й актові книги, і мав спромогу обзнаємити ся з сим першої ваги матеріялом. В сїй статї він має метою дати огляд систематичний і хронольоґічний актових книг, які дотичать як Правобічної, так і Лївобічної України. Сказавши коротко про те, що таке актові книги і відки вони пішли, автор нотує найдавнійші книги ґродські і земські, але беручи свої звістки видно з чужих рук, робить при тім не аби які помилки — так львівські ґродські книги у нього зачинають ся роком 1471, замість дійсного 1440 р., земські 1454 замість 1441 (див. Akta gr. i ziem. XIII), галицькі 1512 р. (!) замість 1435, сяніцькі земські 1540 (!) замість 1435, і т. д.

Принагідно автор виказує історичними витягами і цитатами з джерел істнуваннє багатьох актових книг як наведеного, так і иньших типів (нпр. „ключові", „духовні", „судовъ духовныхъ"), що істнували в XV—XVII столїтї, але до наших часів не доховали ся. Оповівши про сумну історію взагалї усїх актових книг, які і козаки „шарпали" і стихійні причини псували, автор оповідає про ті періпетії, яким підлягало питаннє про заснованнє спеціяльного центрального Архіва в Київі, нарештї здійснене в р. 1851. Аж у сьому лишень роцї виратувані були від загибели актові книги девяти західнїх ґуберній!

В далеко сумнійшому станї опинили ся книги Лївобічної України. Доси так само, як на правім березї ведено книги замкові, маґістратські, ратушеві, ґродські, земські і підкоморські, а від часів Хмельницького, коли заведені були ще полкові і сотенні суди, ще й книги „мійські" (не те, що правобічні ґродські!), куди власне вписувано декрети суду. Але з усїєї сеї маси (соток, а може й тисяч книг) відомо їх тепер меньш 10! Яка причина сьому? Адже загальні причини були однакові і для Правобічної і для Лївобічної України, а проте на правім березї ми маємо книг більше 2000!... Сей вельми сумний факт автор пояснює тим, що на правому березї книги зберегала найбільш шляхта, бо в книгах сих бачила securitatem своїх bonorum et honorum. А яку ж securitatem bonorum et honorum мала бачити в своїх книгах лївобічна шляхта, bona якої утворені були з сьвіжої займанщини ранґових маєтностий і не завсїди леґальної скуплї козачих ґрунтів, а honores не сягали далї вчерашнього дня?

Можемо лишень тїшити себе надїєю, що згодом може ще виявить ся деяка скількість книг лївобічних, бо в рр. 1860-х, коли переведена була судова реформа, попереднї повітові суди і ґубернські палати

всюди знесено, архіви з них перевезено в Головний Архів Міністерства Юстиції в Москву. Там тепер лежать цілі гори нерозкопаних старих актів, і ніхто не відає, що в них містить ся... *В. Доманицький.*

Е. П. Радакова — О ревизіяхъ въ Малороссіи въ XVIII столѣтіи (Труды XI археологическаго съѣзда въ Кіевѣ, т. II ст. 105—125).

Авторка розглянула кілька ревізій українських полків (Переяславського, Гадяцького, Прилуцького, Полтавського, Чернигівського і сотні Шептаківської Стародубського), які належать до рр. 1730—40, отже значно старших від Румянцевської ревізії. Ревізії сї обіймають більшість території Лївобічної України і приносять чимало цікавого матеріялу для висновків про матеріяльні відносини ріжних ґруп людности і про самий стан матеріяльного добробуту. Порівнаннє матеріялу розглянутих авторкою ревізій з висновками иньших дослїдників доводить, що взагалї в XVIII ст. $^0/_0$ безземельних (козаків і посполитих) був дуже високий (в 30—40 рр. більш 40$^0/_0$), що ся безземельна кляса, завдяки якомусь особливому ладови економічного житя, власне й складала сїльську людність, яка з бідою животіла, то працюючи за половину дорібку, то просто в наймах. Головна причина економічного занепаду людности була лиха фінансова полїтика, через що податки перевисшували ту користь, яку давала земля, а друге знов те, що перевагу мала тодї приватна власність на землю, і обставини спріяли скорому переходови сеї власности від одного властителя до другого — через куплю, відібраннє за довги, займанщину і т. и. (також і через надгороди з боку уряду — за військові та иньші вислуги); приватне, особисте володїннє землею (а не громадське) панувало в лївобічній Українї уже в першій половинї XVIII ст., і „двір“ в XVIII в. не був уже маєтковою і господарською одиницею; часто в дворі було кілька самостійних господарств (єсть двори й до 14 сїмей, 60—70 душ).

Ревізії показують, що крім хлїборобства, сїльський люд мав ще й иньші заняття — дрібні домашні рукомесла, усякі промисли: чумацький, горілчаний, бжільництво, нарештї „крамарство“; в Переяславському полку в р. 1736 було зазначено 183 гоpальнї, але належали вони переважно до заможнїх козаків.

Що до маєткового стану сїльської козацької людности, то найкраще його представити на підставі скількости орної землї і робочої худоби на один двір. Отже в Переяславському полку (ревіз. 1736 р.) переважають двори з середньою скількістю землї (3—10 четвертей засіву) — 55,1$^0/_0$; дворів з більшою скількістю (10—25 і більш) — 12$^0/_0$, з малою — 33$^0/_0$; худоби не було зовсім у 15$^0/_0$, 1 штука — 14$^0/_0$, 2 — 18$^0/_0$, 3 — 14$^0/_0$, 4—5 — 18$^0/_0$, 6—10 — 17$^0/_0$, 11 і більш — 4$^0/_0$, себот

з невеликою скількістю (1—3) — 46%, середньою (4—10) — 35%, великою (більш 10) — 4%. В сотні Шептаківській Стародуб. полку переважають двори з невеликою скількістю (1—3 через землї) — 55,7%, а так само і худоби.

Матеріяли подані д-ою Радаковою з обслїдованих нею ревізій будуть користним додатком до відомого вже матеріялу про економічний стан людности лївобічної України (статї Лазаревського, Лучицького, Мякотина). *В. Д.*

П. А. Ивановъ — Къ исторіи Запорожскихъ казаковъ послѣ уничтоженія Сѣчи (Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древн., т. XXV, стор. 20—40).

Працями, що ставили-б своєю метою детальне розроблюваннє історії запорожських козаків після зруйнування Сїчи, наша історична лїтература не надто багата, тому то найменьша статя, що щось приносить для названої теми, має свій інтерес. Праця д. Іванова, не величка розмірами, має безперечну наукову вартість. Оперта в значній мірі на архівних джерелах, використаних автором під час його студий в Головному Штабі, згадана праця подає нові цікаві відомости в справі еміґрації Запорожцїв зі зруйнованої Сїчи в турецькі землї і перелїчує досить докладно хроніку тих трудностей та тяжких пертурбацій, які довелось перетерпіти еміґрантам в перші часи життя їх „під турецькою протекцією", а власне до 1780 року. Вкупі з сим д. Іванов, почасти на підставі витягнених ним нових архівних даних, почасти на підставі оголошених вже ранїйш документів (Дубровинъ, Сборникъ военно-историческихъ матеріяловъ, вып. VI, Бумаги кн. Потемкина-Таврическаго) спростовує помилки тих істориків, які більше чи меньше доторкались уже в своїх працях тієї теми, на яку написана і статя самого д. Іванова. І так твердження Скальковского, Короленка, Кондратовича, котрі запевнювали, перший — що Дунайська Сїч була заснована „турецькими запорожцями" зразу ж після еміґрації їх у Туреччину[1]), другий — що місце сієї Сїчи було у Сеймен біля Дунавцю, а власне між Сілїстрією та Ґірсовою[2]) і, нарештї, третїй — що еміґранти до 1785 р. не мали постійного пристановища на взір Запорожської Сїчи, як припускають Короленко і Скальковский, а жили невеличкими рибальськими ватагами, розкиданими по Дунайській дельтї (переважно біля Вілкової, Килїї і Лети) і відти в 1786 р. переселили ся в Австрію (Банат), а потім знову повернули ся до Туреччини

[1]) Скалковскій, Исторія Новой Сѣчи ч. III, стор. 221. [2]) Короленко, Предки Кубанскихъ казаковъ на Днѣстрѣ, стор. 6.

і стали кошем в тих самих Сейменах[1]), де, по докторальній гадці Короленка, ще ранійш була заснована Дунайська Січ, — всї перелічені твердження д. Іванов уважає безпідставними і власне тому, що опирають ся вони на непевних з погляду історичної критики джерелах, як от народнї піснї, спогади поодиноких осіб і т. д. Автор користував ся для своєї працї більш певними матеріялами — офіціяльною кореспонденцією російського уряду з російським резідентом в Турції, донесеннями специяльних аґентів, зізнаннями еміґрантів то що. На підставі сього матеріялу, розробленого досить докладно і критично оціненого, д. Іванов приходить до того виводу, що Запорожцї, по переселенню в Турцію, були розселені турецьким урядом по ріжних місцях за Дунаєм і що вони не мали постійно центрального осередка, яким на Запорожжі була Січ, навіть і після 1782 р. Коли-ж саме еміґранти одержали від турецького уряду таке місце, на яких умовах і при яких обставивах — на всї сї питання, не вияснені ще й доси в нашій історичній лїтературі, автор не дає відповіди, з огляду на те, що матеріял, над яким йому довелось оперувати, обіймає собою період часу від 1775 р. по 1780 р., себто той період, протягом якого еміґранти, по полїтичним мотивам (див. ст. 35, 39) і не могли здобути собі постійного місця для заснования на ньому Січі. Та і в розглянених хронольоґічних межах праця д. Іванова має свій інтерес і значіннє і треба тілько побажати, щоби автор і на далї не залишив своїх студий над розробленнєм архівних матеріялів Головного Штабу: ачей пощастить йому, на основі сих останнїх сказати щось більше і певнїйше про житє Запорожців „під турецькою протекцією“ після 1780 р.

С. Петлюра.

Л. Орда — Страничка изъ исторіи просвѣщенія на Волыни, Луцьк, 1903, ст. 42.

Авторови хотїло ся розповісти, як повстала реальна школа у Луцьку — на кошти відомого Лернета, сучасника Чацкого та Коллонтая. При сїй добрій нагоді йому спало на думку намалювати стан просьвіти на Волинї на початку XIX ст., і то як найчорнїйшими фарбами, як се і личить особі, що бореть ся за „возстановленіе въ присоединенномъ краѣ истинно-русскихъ и православныхъ началъ“. Він обкидає болотом усю плеяду польських передових діячів на полї просьвіти (Чарторийский, Чацкий, Колонтай), бачить усюди „полїтичну пропаґанду“ (се мета напр. виленського унїверситету), нарештї в патріотичному запалї виписує таку правдиву, але двозначну тіраду: „...польська мова мала незмірну перевагу над руською і викладова мова була поль-

[1]) Кондратовичъ, Задунайская Сѣчь, стор. 26—27.

ська, учителї були виключно Поляки... І се в краю, де на десяток мілїонів руського люду ледви можна було налїчити кілька тисяч займлих польських або спольщених родин. Широко розлила ся при ньому (?) польська осьвіта і лїтература в руській землї і на кошти руського народа!" (с. 6). Цїлком справедливо се для початку XIX ст., але чи не зістаєть ся воно такою-ж правдою і для початку XX в., підставивши лишень замісць терміна „польський" — „русскій"? Але се для автора — „coś innego!..." А в ґрунтї річи — той самий скривджений край, який не дуже потрібує заступництва д. Орди, багато не втїк за ціле 100-літє: одягали його тодї в одну чужу шкуру, а тепер в другу, а своєї одежини — дасть Біг!

Власне брошура д. Орди не дає нічого особливо цїкавого, окрім його власних поглядів. Факти, які він переказує, узяті ним з друкованих джерел, з виїмкою подробиць про заснованнє Луцької школи в рр. 1788—1895, які також особливого перевороту в науцї не роблять.

В. Д.

Br. Łoziński — Z historyi stanów galicyjskich (Biblioteka Warszawska, 1904, II, стор. 201—225).

Галицький становий сойм знайшов у дрі Бр. Лозїньскім свойого історика, що не злякав ся стухлятини, яка віє від сеї інституції, має повне зрозумінє для всїх бюрократичних шабльонів, що займали першорядне місце в дїяльности того сойму, і майже так само як репрезентанти того сойму не вибігає духом по за ті шабльони, а коли й вибігає, то лиш о стілько, о скілько новійша бюрократія випередила давнїйшу.

Тай спосіб студіованя історії сеї інституції у дра Лозїнського досить кумедний. Він зачав, як то кажуть, від кінця. Маючи під рукою деякі архівальні жерела з львівського намісництва він написав з разу „Epilog sejmu stanowego", друкований у тійже „Bibliotece Warszawskiej", і обговорений нами в Записках т. ——. Тепер він перескочив до історії початків того сойму, маючи сим разом під руками відомий рукопис біблїотеки Осолїньских ч. 525, себто коллекцію документів до перших десятилїть Галичини, нагарбаних старим Осолїньским із архіва віденської надворної канцелярії. І він не лише обмежив ся на тім однім рукописнім томі, але не визискав його в повнї. Зазначивши в початку своєї статї карикатурний характер того станового сойму, заведеного на папері ще Марією Тересою, а у перве відчиненого за Йосифа II д. 17 вересня 1782 р., др. Лозїньский подає просторі виписки з „Bericht'a" галицького ґубернатора ґрафа Бріґідо про церемонїю відчиненя сойму, далї репродукує пустий що до змісту адрес шляхти до цїсаря, ухвалений на тім першім соймі, і далї про дїяльність сойму в пізнїйших роках

та про діяльність станового виділу не говорить нічогісінько, а перескакує зараз до р. 1790, до історії тзв. Charta Leopoldina, себ то проєкту конституції для Галичини, уложеного шляхтою і предложеного цісареви спеціяльною депутацією. Для історії сього проєкту др. Лозїньский мав під руками готову (також на тім самім рукописї оперту), але з далеко ширшим історичним поглядом написану статю проф. Ст. Старжиньского (Projekt galicyjskiej konstytucyi 1790/1, Льв., 1893), якої зміст він переповідає коротко, викреслюючи прим. із резолюції надв. канцелярії все, що могло в негарнім сьвітлї показати авторів проєкту, а не щадячи натомісь злобних уваг на адрес галицької бюрократії та йосифінського режіму. Згадавши коротко про дальші канцелярійні наміри та пертрактації що до реформи станової конституції за цісаря Франца I, автор зупиняєть ся детальнїйше аж на роцї 1815, подаючи виписки з меморіялу галицького ґубернатора бар. Ґоеса про те, яку-б конституцію треба надати Галичинї. Сей меморіял не мав одначе нїяких наслїдків і за наказом цісаря в р. 1817 відновлено давнї йосифінські стани, які й були того року отворені. На сьому автор уриває своє оповіданє, присьвятивши сьому другому періодови історії галицьких станів (1817—1848) окрему працю.

Як бачимо, у дра Лозїньского властиво інтересний момент у тій історії, обнятій отсею його працею (1782—1815), тілько один, а власне проєкт 1791 року. Та не можна сказати, щоб стани й перед тим, за часів Йосифа II не робили деяких заходів, на які варто-б було звернути увагу. Др. Лозїньский не зробив того — не відомо чому. Той сам рукопис 525, із якого він черпав свій матеріял, містить зараз же по Бріґідовім Bericht'ї з 1782 р. меморіял Вельгорского в справі нововиданого закона про еміґрацію, і дві „ремонстрації станового виділу“ в сїй справі з р. 1783 і 1785 та нарештї документ „Opinio ejusdem collegii de praegravatione rusticorum“. Сї три документи показують, що становий виділ не дармував від 1782 до 1790 року; вони могли-б кинути деяке сьвітло на настрій і погляди галицької шляхти в тім часї. Ми попробуємо в однім із найблизших томів Записок роздивити сю справу близше. *Ів. Франко.*

Dr. Bronisław Łoziński — Galicyjski Sejm Stanowy 1817—1845, Льв., 1905, стор. 139.

Отся невеличка праця дра Бр. Лозїньского, се продовженє обговореної висше статї про початки галицького станового сойму в XVIII в. Др. Лозїньский, користуючи ся друкованими справозданями того сойму, річниками урядової „Gazety Lwowskiej“ та деякими рукописними матеріялами з бібліотеки Осолїньских, хронїкарським і досить механїчним

способом слїдить рік за роком дуже непоказну діяльність гал. станового сойму. Не знаходимо в книжцї нїякої звістки про те, чи мав автор у руках архівні матеріяли сойму, що містять ся в архіві гал. Видїлу краєвого; не знаходимо тут також нїяких актів із архіву львівського намісництва, що дають деяким иньшим працям дра Бр. Лозїньского хоч троха характер жерелових публїкацій. Від себе до тих документальних даних др. Бр. Лозїньский додає тільки міркуваня більше публїцистичного, як історичного характеру. Автор, хоч протягом усеї своєї працї не щадить терпких слів на адрес сойму, називаючи його раз по разу пародією автономії, все таки кінчить розвідку немалими похвалами для нього, признаючи, що в дуже тяжких часах він не одно виже̂брав, випросив для краю, не одно лихо вмів відвернути, і лишив по собі штаб добрих бюрократичних сил, що виробивши ся в тодїшнім видїлї становім, з часом поклали підвалини до нового автономічного житя Галичини. Для нас важне те, що вже тодї в тім становім соймі проявляли ся при всякій нагодї ті шляхетські тенденції, що пізнїйше мали затроїти автономічне житє нашого краю, проявляла ся та нехіть до просьвіти та економічного розвою широких мас селянства, яка й доси робить Галичину майже унїкатом посеред коронних країв Австрії. Розуміє ся, що др. Бр. Лозїньский вповнї симпатизує з тими шляхетськими тенденціями давнїх станів і підкреслює їх при кождій нагодї, і обговорюючи прим. засноване тов. кредитового земського як велике добродійство для краю (recte для шляхти) промовчує інтересний факт, давно піднесений уже істориком того товариства дром Острожиньским, що на засноване того par excellence шляхетського товариства наслїдком заходів станового видїлу були повернені фонди утворені з лїквідації селянських громадських шпіхлїрів і призначені на ратоване незаможних пілданих, тобто селян.

Ів. Франко.

L e h o c z k y T i v a d a r — A b e r e g m e g y e i g ö r ö g s z e r t a r t á s u k a t h o l i k u s l e l k é s z s é g e k t ö r t é n e t e a XIX s z á z a d v é g e i g, Мункач, 1904, ст. 169.

Отся історія греко-католицьких парохій Бережської столицї до кінця XIX ст. — то найповажнїйша книжка, що вийшла в останнїх часах на Угорській Руси. Автор, Т. Легоцький, знаний із наукових розвідок (археольоґія, історія) про Угорську Русь, дав нам тут працю, важну не своїм науковим обробленнєм і вислїдом, але самим зібраннєм цїнного матеріялу. Правда, судячи по заголовку, надїяти ся можна дечого більше, анїж знаходить ся при читанню. Се нїяка „історія“ парохій, але збірка, і то одностороння, історичних відомостий про бережські парохії. Відомости сї, як кажу, односторонні, бо взяті з духовних урядових жерел,

як епіскопські візітації, і з урбаріїв (списів підданських обовязків), а понад те майже ніяких иньших не ужито, принайменьше не видко того. Бо автор має навичку не цитувати цілком жерел і полишає читача серед довільних догадок про них. Се, безперечно, значна хиба праці. Все таки з огляду на нужденний стан історіоґрафії Уг. Руси, спеціяльно недостачі виданих матеріялів, дає книжка д. Л-ого багато цінного. Головно для пізнання соціяльного й економічного побуту угроруського духовенства подає вона дуже важні звістки. На жаль, ся „історія“ починаєть ся аж від половини 17 стол., звістки з давнійших часів дуже бідні і неповні. З причини неприступности мадярської мови — буду старати ся видобути все інтересне й подати в окремій статї, чи статях. На разї зазначую появу книжки, щоб дати на неї позір. Зміст її такий: I частина — загальна історична: 1) поселеннє Русинів (від IX стол.), 2) доля руського народу і духовенства перед унією, 3) стан попівства і вірних після унії, 4) діяльність кардинала Леопольда Колонича, 5) становище Русинів під Ф. Раковцієм II, 6) юрісдикція еґерського (ерлавського) рим. кат. епіскопства, 7) частинні змагання проти унії, 8) стан Русинів під пановапнєм родини ґр. Schönborn-Buchheim, 9) упорядкованнє гр. кат. парохій у XVIII ст., 10) орґанізація парохій за еп. Анд. Бачинського, 11) дальше порядкованнє парохій і їх бенефіцій, 12) деканські округи в XIX ст., 13) мункачівська епархія в XIX ст., 14) стан епархії в 1896 р., 15) стан гр. к. епарх. шкільництва при кінци XIX ст., 16) василянський чин; II частина — про минувше і нинішнє теперішнїх і колишнїх парохій, де подано історичні звістки про 142 села. Перша частина аж до 7 — се загальна компіляція, в уступах 8—12 подано деякі рукописні матеріяли, останнї оперто на урядових дух. шематизмах. Головна вага, розуміеть ся, в середньої части. Друга частина — се механїчна збірка відомостей про поодинокі села, переважно від XVII ст., часто і пізнійше. На сьому на разї кінчу. *С. Томашівський.*

A l e k s a n d e r B r ü c k n e r — D z i e j e l i t e r a t u r y p o l s k i e j w z a r y s i e, I—II, Варшава, 1902.

Отсей польський нарис — перерібка книжки, що була первісно написана по нїмецьки і видана в однім томі фірмою Амелянґа в серії „Literaturen des Ostens“. І нїмецький і ще більше польський текст „Dziejów“ дождали ся в польській працї великих похвал. Справдї, книга являєть ся результатом величезного, очитаня особливо в старій польській лїтературі, і першою пробою популярного і широкого, на культурно-історичнім тлї опертого представленя тої старої лїтератури. Правда, велику часть вартости уймає тій книжцї звичайна манера автора — писати без відсилачів і без показуваня жерел, що при величезнім богацтві

змісту робить контролю авторових тверджень навіть для спеціяліста дуже трудною, а декуди й зовсім неможливою.

Для історика української літератури та культурного розвою книжка проф. Брікнера дає дуже мало. Вина сьому знов лежить у тім ексклюзивно-польськім патріотичнім становищі, яке займає автор. Се становище велить йому звертати як найменше уваги на духовий стан і літературу иньших народів, навіть тоді, коли вони мали безпосередній вплив на розвій Поляків. Щож до Руси-України, то автор дуже односторонно характеризує взаємини Поляків і Русинів так, що Русини були зовсім темні, не мали ані сліду письменства і руські землї прийшовши під Польщу те тільки й робили, що польонїзували ся (I, 129). Що ті Русини мали дещо таке, чого не мали Поляки, що прим. Длуґош на старости літ учив ся церковної мови, щоб могти читати руські літописї, про се проф. Брікнер не згадує. Так само не можна згодити ся з тим, що пізнїйші руські письменники кінця XVI і першої половини XVII в. думали й говорили по польськи, а їх руські писаня були лише що до форм і букв руськими (I, 213). Писаня не лише Вишенського, Смотрицького-батька, Захарії Копистенського, Рогатинця, але навіть Потїя, Бронського, ті самі, що друкували ся рівночасно по руськи й по польськи, показують, що ті письменники пишучи по руськи вміли висловляти ся инакше, відповідно до духа руської мови. (Ся інтересна обставина, сконстатована вже новими видавцями старих полємічних творів, варта була-б спеціяльного досліду). Другий том, присьвячений літературі XIX в. цікавійший для нас задля прегарних характеристик польських поетів тзв. української школи, в якій автор справедливо признає видне місце й Падурі (II, 84); се справді далеко справедливійше, як зачисляти його до української поезії, з якою крім мови, звичайно дуже невміло підхопленої, та деяких зверхнїх декорацій його не вяже нїчого, хоча його вірші задля мельодій довгий час жили в устах руських інтеліґентних кругів — не селянства. Гідна уваги його майже ентузіястично прихильна оцінка драми Леонарда Совінського „Na Ukrainie“, сьогоднї майже забутої, але вартої хоч в деяких частях перекладу на нашу мову для вшанованя памяти перекладача Шевченкових „Гайдамаків“.

Праця проф. Брікнера читаєть ся з великим зацікавленєм, як величезний фелєтон. Нема сумнїву, що серед великої маси нагромаджених деталів знайдеть ся не мало помилок; дещо виказали польські критики; вкажу ще на пару, що впали менї в очи. І так на стор. 64 тому I автор говорить, що Нікодимове євангеліє було перекладане на церковну мову з латини, бо Грекам сей апокріф був невідомий; се о стілько невірно, що Нікодимове євангеліє було написане по грецьки. Сей текст відомий і публікований, тай у південній Словянщинї обік перекладу

з латинської мови був також переклад із грецького оріґіналу. Відки автор узяв відомість (I, 214), що Хмельницький був Мазур родом? Книжка полемічна Могили против Саковича не звала ся „Камень віри“ (I, 214), а „Літос или камень изъ пращи православныя церкви“.

Ів. Франко.

В. Лесевичъ — Евгеній Павловичъ Гребенка. Опытъ характеристики (Русская Мысль 1904, I стр. 131—156, II, стр. 29 -43).

Ся сильветка варта особливої уваги. Автор характеризує Ґребінку як літерата й літературного ремісника. Літератом, поетом був він у своїх українських творах ранніх літ, ремісником, „ліверантом журнального баляста“ став він в петербурський період своєї діяльности; автор з великим співчутєм говорить про перше й з великою зневагою про друге. Заразом дуже з'їдливо, але дуже інтересно, з повним знаннєм тої сфери, з якої Гребінка вийшов, і тої де він потім (в Петербурзї) обертав ся (і ту і сю автор знає з власного житя, як земляк Гребінки й петербурський вихованець) — характеризує він Гребінку як одного з тих „хохликів“, практиків житя і жерців каріери, що своєю торговлею „українським домашнїм промислом“, незносним, солодкавим українофільством і уданою міною наївних провінціялів виробили серед російських літератів і суспільности ту прикру, зневажливу репутацію Українців і українства, яка держить ся серед них і досї. Статя д. Лесевича має характер дуже цінного історичного коментара. *М. Грушевський.*

Н. Василенко — Іосифъ Максимовичъ Бодянскій и его заслуги для изученія Малороссіи, К., 1904, ст. II+231 (відб. з часоп. Кіевская Старина 1903).

У передмові автор заявляє, що його метою не було написати більше менше повну біоґрафію Бодянського, а тілько „зґрупувати по певній системі біоґрафічні факти, доси відомі в друку“ (ст. 4). Супроти сього друга частина титулу про заслуги Бодянського коло студій над Україною являєть ся майже зайвою, бо анї характеристики, анї оцінки тих заслуг автор не дає, обмежаючи ся перечисленєм того, що зробив та опублїкував Бодянський і просторими виписками зі статей та листів Бодянського і иньших людий. Загалом уся книжка має сильно компілятивний характер і з того погляду скромність автора зовсїм оправдана. Се й не докір йому; натомісь чимала вдяка належить ся йому за те, що звів до купи все важнїйше з розкиданих та нераз мало приступних брошур, журальних статей та матеріялів і сим поклав тверду підвалину для написаня повного житєпису й характеристики Бодянського. Певна річ,

усього, що може придати ся для такої будущої праці, д. Василенко не вичерпав. Згадаю прим. інтересну характеристику Бодянського з р. 1847, яку дав у своїх листах із Росії чеський письменник К. Гавлїчек; для оцїнки діяльности Бодянського автор повинен би був прочитати те, що писав про нього пок. Драгоманов у „Громадї“ т. II.

Ів. Франко.

Al. Schachmatov — Wie im Kleinrussischen die Palatalisation der Consonanten *e* u. *i* verloren ging (Archiv für slav. Philologie, XXV, 1903, ст. 222—239).

Академік Шахматов говорить про затрачене палятал̈ізації співзвуків перед *е* та *і* в українській мові. „Ві всїх діялєктах малоруської мови, каже він, о скілько вони не стоять під впливом сусїдних нарічий (велико) руських, польських та словацьких, прості співзвуки (себто не здвоєні, не здовжені) виговорюють ся без змягченя в позиції перед заг. рус. *е* та *і*. Противно в великоруській мові, як і в білоруських діялєктах всї співзвуки з виїмком тих, що бувають твердими в кождім положеню (до них зачислюють в поодиноких діялєктах *ж*, *ш*, *ч*, *ц*, *р*), вимовляють ся в тім положеню мягко (палятально)“. Так нпр. укр. *село*, *ведете*, *віно* (і вино) з одної сторони, а вр. та бр. *сьело*, *ведьетье*, *вьіно* з другої сторони. Згідно з більшостю дослїдників приймає акад. Ш., що в вр. і бр. діялєктах заховали ся в тім місци більше первісні відносини, нїж в укр., або иньшими словами, що укр. співзвуки перед *е* та *і* затратили давнїйший питомий їм мягкий характер. Сю гадку попирає він ось якими даними: „1) що перед *і* (діял. перед двозвуками іе, іе), що повстало з давнїйшого *іе* (загально-слав. *ѣ* та *е*, що в загально-рус. здовжило ся), ся палятальна вимова задержала ся в мр. до нинї; 2) що та палятал̈ізація стрічає ся перед *а*, яке опирає ся на носовім *е*; 3) що співзвуки задержали свій мягкий характер перед півкоротким *ь*, яке нинї загинуло; 4) що *т* в 2 ос plur. imp., яке вийшло з *те*, вимовляє ся мягко: пор. ведїть, ходїть побіч ведьіте, ходьіте (із старшого ведьете, ходьете). Опираючись на тих та на многих иньших даних, приймає він, як доказану річ, що в загально-руськім співзвуки перед *е* та *і* були виговорювані мягко.

Праця писана з ерудицією звичайною у Шахматова, але із характерною у нього прикметою: При поясненю поодиноких фонольоґічних появ входить він в такі подробицї, яких жадним способом не мож удокументувати памятками. З того походить у него апріорність деяких теорий та неможливість читачови слїдити за тонкостями арґументації посуненими до наймождивійших границь. Так нпр. ми несподївано заскочені таким певним висказом як ось сей: „Бачимо отже, що про *ьjе*

на кiнци (im Auslaute) не може бути навiть мови що до загально-русь., бо *е* перейшло на кiнци або в *ö* або *ä*; в заг.-мр. мож говорити лиш о *ыä*, бо закiнчене *jö* було цiлком виперте (закiнченєм) *iä*“ (стор. 235). Або прошу отворити стор. 226—297 i прослiдити за автором такi по·степеннi перемiни: $b^{u}o^{1}b^{u}a > bu^{2}b^{u}a > bo^{2}b^{u}a > boba$ (боба).

В своïй студiï цитує автор Огоновського „Studien“, Головацького „Грамматику руского языка“, Верхратського „Знадоби до пiзнаня угорско-руских говорiв.   *М. Т.*

Maryan Sokołowski — Drzeworytnictwo u nas. (I. Drzeworyty ludowe; II. Drzeworytnictwo i kołtryniarstwo w Polsce; III. Kultura ludu) 1. Drzeworyty ludowe (Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce, т. VII, вип. III, 1903, ст. 453—480).

Се, як видно з титулу перша частина бiльшоï працï, а предметом своïм має опис вiдбиток рiзаних в деревi образкiв, релiґiйного змiсту. Сi, так сказати б, клïшi, походять з Плазова Тïшанiвського повiту. Автор описує всi по черзi, подаючи й докладну ïх мiру в центиметрах; єсть ïх всiх 22, мiж тим 8 „руських“. Змiст ïх ось такий: 1) Сцени з книги бития, 2) Христос на престолï (руський), 3) Хрещенє Христа (руський), 4) Остання вечеря, 5) Христос на хрестï, 6) Христос розпятий i Магдалина, 7) Тïло Христа на хустï i чаша з котроï виливаєть ся кров Христова, 8) Pietá, 9) Коронованє Пречистоï (руський), 10) Божа Мати з Дитиною (руський), 11) Божа Мати, 12) Сьв. Петро й Павло (руський), 13) Сьв. Антонiй Падевський, 14) Iще сьв. Антонiй Падевський (Радечницький, об'явивший ся в Радечницï): на нiм в долинï моноґрама М. К., 15) Сьв Юрiй на кони вбиває смока, 16) Сьв. Катерина i Варвара, 17) Сьв. Казимир, 18) Сьв. Онуфрiй (руський), 19) Сьв. Николай, 20) Сьв. Николай (руський), 21) Iще сьв. Николай (руський), 22) Плетений кошик з квiтками. До 17 з них поданi рисунки, в тiм 3 руських; крiм того ще для порiвнаня двi репродукцiï таких ксильоґрафiв збiрки монахiйського музея: Благовiщеннє i сьв. Дорота, оба з XV в., i оден з музея Чарторийских з Бiбрки: Коронованє Матери Божоï. Образки сi всi незвичайно грубоï роботи, рiзанi в липовiм деревi, i були твором, як можна мiркувати з вiдомостий почерпаних на мiсци, одного майстра Матïя Кострицкого, як се вказувалаб i моноґрама на декотрих образках М. К. Видно, вiдбивано ïх на велику скалю на продаж по ярмарках i вiдпустових мiсцях так для польськоï людности, як i для руськоï, чого доказом сi „руськi“ образки, вичисленi помiж отсими двайцятьма двома, дарма, що майстер, мабуть через незнанє не давав пiд ними навiть пiдписiв руськими буквами, а калïчив пiдписи латинкою, н. пр. Spasytel swaty,

або й підписував по польськи: Prawdziwy wizerunek S. Onufrego. Жерелом сього скромного обяву штуки, як і цілої польської культури уважає автор Захід, а взорами до них образи костельні й церковні, та придорожні фіґури й хрести. І справді, дивлячи ся на репродукції сього плазівського кушту, пригадують ся самі собою наші придорожні фіґури й хрести: сьв. Антонїх, Янів Непомуцьких, сьв. Николая, хрести з цілою пластичною історією страстей Христових, а дальше й різані деревлянні ручні хрестики до недавна так часті в наших церквах, а яких ще й тепер повно по селах. Представлено на них звичайно з одної сторони Розпятя з чотирма євангелистами по рогах, а на другім боцї Пречиста або й иньші сьвяті фіґури; рисунок все грубий, як і на плазівських образках. Образки, подані автором для порівнаня — Благовіщенє й сьв. Дорота, оба з XV в., вказують наче історію їх походженя; тільки коли в XV в. такі відбитки деревляних образків, наівних що до форми, котра уважала ся річею підрядною, визначають ся всеж таки певним артизмом і умінєм в технїцї, то образки плазівські виведені зовсїм грубою роботою і показують чисто зверхню лише звязь з тими старими взорами. Так нпр. тло образця сьв. Юрія закидане звіздочками вписаними в колїсце, як і монахійського благовіщеня; кіш з квітками дуже нагадує кіш, який держить в руках монахійська сьв. Дорота, та й продукція їх, каже автор, була майже зовсїм така сама, як і сих середновічних. Технїка ся, по виводам автора, починаєть ся в кінци XIV в. у Франції, потім вишколена нїмецькими майстрами, зійшла в сих плазівських образках — останнїх виробах того рода, до крайнього пункту свойого історичного і еволюційного розвою.

В кінци говорить ще автор кілька слів про „колтринярство“ себто фабрикацію народнїх обоїв і тапет — паперових і полотнянних, але про се заповідає він ширшу бесїду в продовженю статї. *М. Грушевська.*

Видання й статї обговорені в бібліоґрафії сього тому:

Światowit. Rocznik poświęcony archeologii przeddziejowej i badaniom pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej, I—V 1899—1904.

Д. Иловайскій — Вторая дополнительная полемика по вопросамъ варяго-русскому и болгаро-гуннскому, 1902.

E. Bogusławski — Einführung in die Geschichte der Slaven, 1904.

Н. Каринскій — Остромирово Евангеліе какъ памятникъ древнерусскаго языка, 1903.

А. Черепнинъ — „О кіевскихъ денежныхъ гривнахъ, 1902.

U. Kállay — Mikor koronázták meg Kálmánt, Halics felkent királyát, a pápától küldött koronával? 1903.

В. Сергѣевичъ — Древности русскаго права, т. III, 1903.

S. Kutrzeba — Starostowie, ich początki i rozwój do końca XIV w., 1903.

И. Якубовскiй — Земскiе привилеи великаго княжества Литовскаго, II, 1903.

S. Rundstein — Ludność wieśniacza ziemi halickiej w wieku XV, 1903.

Русско-еврейскiй архивъ, т. III, 1903.

J. Zubrzycki — Miasto Jarosław i jego zabytki, 1903.

L. Kubala — Przysięga w Perejasławiu i „stati" Bogdana Chmielnickiego, 1904.

И. Левицкiй — Объ актовыхъ книгахъ, относящихся къ исторiи Юго-Западнаго края и Малороссiи, 1902.

Е. Радакова — О ревизiяхъ въ Малороссiи въ XVIII столѣтiй, 1902.

П. Ивановъ — Къ исторiи Запорожскихъ казаковъ послѣ уничтоженiя Сѣчи, 1904.

Л. Орда — Страничка изъ исторiи просвѣщенiя на Волыни, 1903.

B. Łoziński — Z historyi stanów galicyjskich, 1904.

Galicyjski Sejm Stanowy, 1905.

T. Lehoczky — A beregmegyei görögszertartásu katholikus lelkészségek története a XIX század végeig, 1904.

A. Brückner — Dzieje literatury polskiej w zarysie, I—II, 1902.

В. Лесевичъ — Евгенiй Павловичъ Гребенка, 1904.

Н. Василенко — Iосифъ Максимовичъ Бодянскiй и его заслуги для изученiя Малороссiи, 1904.

A. Schachmatov — Wie im Kleinrussischen die Palatalisation der Consonanten e u. i verloren ging, 1903.

M. Sokołowski — Drzeworyty ludowe, 1903.

ПОКАЗЧИК

до тт. LVII—LXII Записок Наукового Товариства ім. Шевченка[1]).

I. Розвідки, замітки, огляди й материяли.

[1]) Скороченя: м. = місце (в книжці), Misc. = Miscellanea, Бібл. = Бібліоґрафія, Н. хр. = Наукова хроніка.

Крижановський Арістарх — див. М. Грушевський.

Крижановський Арістарх. Руська „кройника“ з XVII в. LXII, Misc. c. 1—3.

Кузеля Зенон. Антропольоґія і археольоґія в західно-европейській науковій літературі останнїх років. LIX, Наук. Хр. 1—65, LX, Н. Хр. 1—25.

Кузеля Зенон. Етноґрафія в західно-европейській науковій літературі останнїх років. LXI, Н. Хр. 1—25.

Матеріали до історії Коліївщини I—III, див. Грушевський, Грущенко, Франко.

Огляд часописей за рік 1903. Часописи українсько-руські, зладили С. Томашівський й І. Кревецький. LVIII, Н. Хр., с. 1—14.

Огляд часописей за рік 1903 (докінченнє). LXII, Н. Хр. с. 1—64.

Показчик до т. LI—LVI Записок Наук. Тов. ім. Шевченка. LVII. м. 1, с. 1—14.

Романчук Юлїян. Недруковані твори Артемовського-Гулака. LX, Misc., с. 1—14.

Стешенко Іван. З юбілейної лїтератури про Мик. Гоголя. LVII, Н. Хр., с. 1—20; LXVIII, с. 15—60.

Сушко Олександр. Варшавський синод з року 1561. LIX, Misc., с. 1—17.

Сушко Олександр. Впровадженнє єзуїтів до Польщі, істор.-критична студія. LVII, 1—28 (м. 1); LVIII, 29—60 (м. 1).

Сушко Олександр. Предтеча унії. Критично-історична студія (далї). LXI, 126—177 (м. 2).

Тершаковець М. Маркіян Шашкевич про свою читанку. LXI, Misc. с. 2—3.

Тершаковець Михайло. Причинки до житепису Маркіяна Шашкевича та дещо із його письменської спадщини. LVIII,1—48 (м. 2).

Томашівський Стефан див. Огляд.

Франко Іван. „Король Балаґулів“ Антін Шашкевич і його українські вірші. LVII, 1—34 (м. 3).

Франко Іван. Польська поема про уманську різню. (Матеріали до історії Коліївщини, III). LXII, 1—40 (м. 1).

Франко Іван. Руська сатира на польську елєкцію 1696 р. LVII, Misc. 1—6.

Франко Іван. Сьвятий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської леґенди (кінець). LIX, 181—208 (м.1), LX, 209—256 (м. 1).

Франко Іван. Чи Шашкевичеві вірші? LXI, Misc. с. 4—5.

II. Рецензії й реферати (Наукова Хроніка і Бібліоґрафія).

Abraham Władysław. Początek biskupstwa i kapituły katedralnej w Krakowie. (Rocznik krakowski, IV, c. 177—200). *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 6—8.

Adler. Der nordasiatische Pfeil. Ein Beitrag zur Kenntniss des asiatischen Nordens. (Supplemente“ до „Internat. Archiv f. Etnogr.“ 1901, 1—40). *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр., с. 3.

Айналовъ Д. Лѣтопись о начальной порѣ русскаго искусства. (Отчетъ петербургскаго университета за 1903 годъ, 1904). *М. Грушевська*, LXII, Бібл. с. 6—8.

Akta odnószące się do stosunków handlowych Polski z Węgrami, głównie z archiwum koszyckiego z lat 1354—1505, wydał Dr. Stanisław Kutrzeba (Archiwum komisyi historycznej, т. IX. *М. Грушевський*, LXI, Бібл. с. 16—17.

Ammon O. Zur Antropologie Norwegens. (Centralbl. f. Antr., Ethnol. u. Urg. 1900, 129—137). *З. Кузеля*. LIX. Н. Хр. 38.

Amtlicher Bericht über die Verwaltung d. naturhist. archeol. u. ethnol. Sammlungen d. Westpreus. Pr. Museums. Danzig, 1900, 1901, 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 64.

Andrian F. Die Siebenzahl im Geistesleben der Völker. (Sitzungsberichte, 235—274). *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 27.

Annalen d. Ver. f. nassauische Altert. - K. und. Gesch. Wiesbaden, 1900, 1901. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 59.

Annales de la société d' Archéologie de Bruxelles. 1900, 1901. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 53.

L' Antropologie. Rédact. en chef MM. Baule-Verneau. Paris 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 42—47.

Anzeiger f. Schweizer Altertumskunde. Hrg. v. Schw. Landesmuseum in Zürich. 1900. B. II, 1901. B. III, 1902—3, B. IV. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 64.

Arlberg M. Die Abstammung des Menschen und die Bedingungen seiner Entwickelung, Касель, 1902, ст. 248. *З. Кузеля*, LIX, Н Хр. с. 11.

Археографическій Сборникъ документовъ относящихся къ исторіи сѣверо-западной Руси, издаваемый при управленіи виленскаго учебнаго округа, т. XII, Вильно, 1900, с. XXVII+230. *Ол. Сушко*, LVII, Бібл. с. 22—24.

Археологическая Лѣтопись Южной Россіи. Журналъ, посвященный южно-русской старинѣ, редакторъ-издатель Н. Ф. Бѣляшевскій. К. 1903, с. 419+20 карток рисунків. *М. Грушевський*, LXII, Бібл. с. 1.

Archiv für Antropologie. Zeit. für Naturgesch. u. Urgesch. d. Menschen. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 31.

Archiv f. Antropologie u. Geologie Schleswig-Holstein u. d. benachbarten Gebiete. 3 Band. Kiel u. Leipzig 1900. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 59—60.

Archiv f. Hessische Gesch. u. Altert.-Kunde. 1900. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 62.

Archiv di psichiatria. 1901. *З. Кузеля*, LIX, Хр. с. 55.

Archiv für Religionswissenschaft. hrg. von Th. Achelis. 1900—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. 18—19.

Archiv für slavische Philologie за рік 1903. *М. Т.*, LXII, Н. Хр. 59—63.

Archiwum Jana Zamojskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego. Tom I (1553—1579). Варшава, 1904, с. LIII+530, in 4°. *В. Доманицький*, LXII, Бібл. с. 11—16.

Asmus. Die Schädelform der altwendischen Bevölkerung Meklemburgs. (Arch. f. Antrop. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 33.

Atłas historyczny rzeczypospolitej Polskiej. Sub auspiciis Academiae Scientiarum Craco-

viensis. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII-sty. Dział II gi, „ziemie ruskie“ rzeczypospolitej. Dział opracowany przez Aleksandra Jabłonowskiego. Варшава-Відень, 1889—1904. *М. Грушевський*, LXII, Бібл. с. 16—17.

Atti della Sociéta Romana di Antropologia. Roma. 1900, 1900—1901, 1901—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 53—54.

Bancalari G. Forschungen u. Studien über das Haus. (Mittheil. d. antr. Ges. 1900, 1—13.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 25.

Bastian. Die Völkerkunde und der Völkerverkehr unter einer Rückwirkung auf den Volksgedanken. Berlin, 1900, 171. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. 5.

Bastian. Die wechselnden Phasen im geschichtlichen Sehkreis occidentalischer Kultur. Kartographisch skizzirt mit einleit Text. Berlin, 1900. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. 4—5.

Бѣляшевскій Н. О. Дюнныя стоянки неолитической эпохи на берегахъ р. Западного Буга въ среднемъ его теченіи (Труды XI Археологическаго Съѣзда, т. I). *Хв. Вовк*, LIX, Бібл. с. 4—6.

Бережковъ М. Н. М. Е. Марковъ и его рукописный сборникъ о черниговской старинѣ. (Сборн. историко-филологическаго Общества при институтѣ кн. Безбородка въ Нѣжинѣ.) Т. IV. *І. Кр.*. LIX, Бібл. с. 25—26.

Biblioteka Warszawska за р. 1903. *І. Кр.*, LXII, Н. Хр. с. 50—51.

Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich. 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 55—56.

Blätter f. pommersche Volkskunde. Monatsschrift für Sage u. Märchen, Sitte u. Brauch, Schwank und Streich, Lied, Rätsel und Sprachliches in Pommern. 1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. 24.

Bloch. Considérations antropol. sur la Corse actuelle, ancienne et préhistorique. (Bull. et mém. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 51—52.

Богословскій Вѣстникъ (московський) за р. 1903. *В. М.*, LXIII, Н. Хр. 38—39.

Богословскій Вѣстникъ (льв.) за р. 1903. *І. Кр.*, LVIII, Н. Хр. с. 14.

Bonner Jahrbücher d. V. v. Altertumsfreunden im Rheinlande. Bonn. 1900, 1901—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 63.

Boratyński Ludwik Dr. Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom (1576—1584). (Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydz. hist.-filoz., S. II, t. XIX.) *С. Т.*, LXI, Бібл. с. 19—21.

Бранденбургъ Н. Е. Объ аборигенахъ Кіевскаго края (Труды XI съѣзда, т. I). *М. Грушевський*, LVII. Бібл. с. 1—2.

Branco W. Der fossile Mensch. Jena, 1902. (Verhandlungen der V. intern. Zoologenkongr. in Berlin, 1901.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 11.

Braungart R. Urgesch.-ethnogr. Beziehungen an alten Aspaungeräthen. (Arch. f. Antrop. 1900, 1013—1042.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 33.

le Braz A. La Légende de la mort chez les Bretons armoricains. Paris, 1902, 2 m., LXXVII+347+456. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. 21.

Breuil. Station de l'âge du renne de St. Marcel d' après les fouilles de M. Benoist (L'Antropologie. 1902, 145.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 45.

Будиловичъ А. С. Къ вопросу о племенныхъ отношеніяхъ въ Угорской Руси. Спб. 1904, с. 15. *В. Гнатюк*, LXI, Бібл. с. 25—29.

Буковина за рік 1903. *І. Кр.*, LVIII, Н. Хр. 13.

Baulay N. Principes d' antropologie générale. Paris, 1901, c. 334, 16⁰. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 7.

Boule M. Etudes paléol. et archéol. sur la station paléol. du lac Karâr. (L' Antrop. 1900, 1—21.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 42.

Бумаги кабинета министровъ императрицы Анны Іоанновны 1731—1740 гг. (Сборникъ рус. ист. общ., т. 104, 106, 108, 111, 114, 117). *І. Джиджора*, LX, м. 3.

Buzek Józef Dr. Wpływ polityki żydowskiej rządu austryackiego w latach 1722 do 1788 na wzrost zaludnienia żydowskiego w Galicyi. (Czasopismo prawnicze i ekonomiczne, 1903, c. 91—130.) *Кр.*, LXII, Бібл. с. 19—25.

Bousset. Die Himmelreise der Seele. (Archiv f. Relig.-wiss. 1901.) *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. 19.

Buschan. Die Notwendigkeit von Lehrstühlen für eine „Lehre vom Menschen" auf deutschen Hochschulen. (Centralblatt für Ant. Etn. Urg. 1900, c. 95.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 6.

Bulletin de la Société d' antropologie de Bruxelles. 1900—1981. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 52—53.

Bulletin de la sociètè nationale des antiquaires de France. 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 52.

Bullettino di archeologia e storia, Dalmata publ. c. d. Buleć. Spalato, 1901—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 55.

Bullettino di paletnologia italiana.. diretto da L. Pigorini. Parma, 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX. Н. Хр. 54—55.

Bulletins et mémoires de la Société d' Antropologie de Paris, 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хрон. 49—52.

Waruschkin A. Über d. Profilirung des Gesichtsschädels. (Arch. f. Antrop. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 33.

Варшавскія Университетскія Извѣстія за р. 1903. *І. Кр.*, LXII, Н. Хр. с. 36—37.

Watjoff. Beiträge zur Antropologie der Bulgaren. (Arch. f. Antrop. 1900, 1079—1085.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 33.

Weule K. Völkerkunde und Urgeschichte im 20 Jahrhundert. Eisenach-Leipzig, 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 23.

Weissenberg. Beiträge zur Volkskunde der Juden. (Globus, 1900, 130.) *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. 13.

Verneau. Les fouilles du prince de Monaco aux Baoussé — Raussé. Un nouveau type humain. (L' Antropol. 1902, 561—585.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 46—47.

Westberg Friedrich. Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa, I—II, 1900. (Извѣстія-Bulletin петерб. академії, серія V, т. XI, с. 76.) *М. Грушевський*, LX, Бібл. с. 7—9.

Westberg Friedr. Die Fragmente des Toparcha Goticus (Anonymus Tauricus) aux dem 10 Jahrhundert, Спб. 1901, c. 126+10 таблиць. *М. Грушевський*, LX, Бібл. с. 9—10.

Вестбергъ Фридрихъ. Комментарій на Записку Ибрагима

ибн-Якуба о Славянахъ. Спб. 1903, с. 152. *М. Грушевський*, LX, Бібл. с. 7—9.

Вѣра и Разумъ за 1903 р. *В. М.*, LXII, Н. Хр. с. 39.

Вѣстникъ Воспитанія за р. 1903. *В. П.*, LXII, Н. Хр. с. 50.

Вѣстникъ Европы за р. 1903. *В. П.*, LXII, Н. Хр. с. 27—28.

Вѣстникъ и Бібліотека Самообразованія за р. 1903. *Ю. К*, LXII, Н. Хр. с. 31—32.

Wilke. Mit. über ein slavisches Gefäss mit Leichenbrand von Lössnig bei Strella. (Verhand. 1901.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 30.

Winkler H. Das Finnentum der Magyaren. (Zeit. f. Etnol. 1901.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 29.

Winternitz M. Dr. Was wissen wir von den Indogermanen, Монахів, 1903, с. 75. *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 2—3.

Winternitz. Die Hutsagen des Altertums und der Naturvölker. (Sitzungsberichte, 1901, 305—333.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 27—28.

Winternitz. Völkerkunde, Volkskunde und Philologie. (Globus, 1900, т. 78, с. 345 і дальш.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 5—6.

Wisła за рік 1903. *В. Г.* LXII, Н. Хр. с. 54—55.

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina, hrg. v. bosn.-herc. Landesmuseum in Sarajevo. Redig. v. Dr. M. Hoernes. Wien, 1900—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 23.

Владиміровъ П. В. Древняя русская литература кіевскаго періода XI—XIII вѣковъ. V, с. IV+375+VIII+46+2 ненум. +17+4+4+10+IV. *Ів. Франко*, LXI, Бібл. с. 3—8.

Войтковъ А. Іовъ Базилевичъ, епископъ переяславскій и участіе его въ церковно-политической жизни Польской Украины (1771—1776). К. 1903, с. 194. *С. Г.*, LXI, Бібл. с. 21—25.

Волынскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1903. *Ю. С.*, LXII, Н. Хр. с. 15—16.

Volkov. L'homme lion, (Bullet. et mém. 1900.) *З. Кузеля*, LIX. Н Хр. с. 49.

Volkov. Défense du mammouth gravée du gisement poléolitique de Kiev. (Bull et mém. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 50.

Volkov. Une nouvelle découverte monétaire à Kiev. (Bull. et mém. d. la Soc. d'Antr. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 49.

Volkov. Le sommeil hivernal chez les paysans russes. (Bull. et mém. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 49.

Volkov. Sur quelque os „surnumeraires" du pied humain et la triphelongie du premier osteil. (Bull. et mém. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 51.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1903. *Ю. С.*, LXII, Н. Хр. с. 21—22.

Vram. Secondo contributo allo studio della craniologia dei popoli slavi. (Atti d. Soc. Rom. d. Antrop. 1899—1900, 111—116.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 53.

Всемірный Вѣстникъ за р. 1903. *М. Т.*, LXII, Н. Хр. с. 44.

Hadaczek Karol Dr. Złote skarby michałkowskie (Muzeum imienia Dzieduszyckich). Краків, 1904, с. 30+13 таблиць, 4°. *М. Грушевський*, LXII, Бібл. с. 2.

Heierli I. Urgeschichte der Schweiz. Zürich, 1901, XVI+453+423 ілюстр. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 23.

Гамченко. Раскопки въ бассейнѣ р. Случи (между м. Мирополь и с. Ульха). (Труды XI археологическаго съѣзда въ Кіевѣ, т. I.) *В. Доманицький*, LXII, Бібл. с. 2—4.

Hedinger. Die Kelten (Arch. f. Antrop. 1901, 169—189.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 33—34.

Hedinger. Keltische Hügelgräber in Scheithau bei Mergelstetten. (Arch. für Antrop. 1901.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 33.

Höfler. Baalberge. (Jahresschr. f. d. Vorgesch. d. sächsthür. Länder, 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 63.

Hervé G. La race basque. Conclusions et théories. (Revue de l'ec. d'antrop. 1900, 213—237.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 47.

Herman O. Die Fängigkeit der Fischzäune und Fischreusen. (Sitzungsberichte 1901, с. 38—51) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 26.

Hoernes. Bronzen aus Wien und Umgebung im nat. wis. Hofmuseum und die Bronzezeit Niederösterreichs im Allgemeinm. (Mitth. d. antr. Ges. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 26.

Hessische Blätter für Volkskunde, hrg. im Auftrage der hessischen Vereinigung f. Volkskunde von A Strack. B. II, Leipzig, 1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 20.

Höfler M. Medizinischer Dämonismus. (Centralbl. f. Antr., Ethnol. u. Urg. 1900) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 38.

Hirth Friederich. Ueber Wolga-Hunnen und Hiungnu (Sitzungsberichte der philos.-phil. und historischen Classe der Akademie der Wissenschaften zu München, 1899, II, 2 с. 245—278, 1900). *М. Грушевський*, LVIII, Бібл. с. 3—4.

Гоголь Н. В. Рѣчи посвященные его памяти въ публичномъ соедин. собраніи Отд. Р. Яз. и Словесности И. А. Наукъ и Ист.-филол. факультета И. Спб. Университета 21 февраля 1902. *I. Стешенко*, LVIII, Н. Хр. с. 46—49.

Гоголевскій сборникъ, изданіе русскаго библіологическаго Общества. *I. Стешенко*, LVIII, Н. Хр. с. 37—42.

Гоголевскій сборникъ, поданный состоящей при Истор.-филол. Институтѣ кн. Безбородко Гоголевской комиссіей подъ редакціею проф. Сперанскаго, 1902, *I. Стешенко*, LVIII, Н. Хр. с. 34—37.

Holl. Mozarts Ohr. Eine anat. Studie. (Sitzungsberichte, 1901, 1—12.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хрон. с. 26.

Голубинскій Е. Исторія русской церкви. Томъ I. Періодъ кіевскій или домонгольскій. Первая половина тома. Изд. 2-ое, Москва, 1901, ст. XXIV+968. *З. Кузеля*, LVII, Бібл. с. 4—18.

Городцевъ В. А. Русская доисторическая керамика (Труды XI археологическаго съѣзда, т. I). *Хв. Вовк*, LX, Бібл. с. 1—3.

Гошкевичъ В. Клады и древности Херсонской губерніи. Книга первая, съ художественными иллюстраціами. Херсон, 1903, 176+II+XX таблиць. *В. Доманицький*, LVIII, Бібл. с. 1—3.

Geyer. Osterlandsagen, 1901, XVI+211. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 21.

Gebauer. Handbuch der Länder- und Völkerkunde in volkst. Darstellung mit besonderer Berücksichtung der volkswirtschaftlichen Verhältnisse. I B. Leipzig, 1901, 986. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 13.

Goetze A. Neolitische Studien. (Zeit f. Etnol. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 29.

Goetze A. Über die Gliederung der Chronologie der jüngeren Steinzeit. (Verhand. 1900, 259—278.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 30.

Globus. Illustrirte Zeitschrift für Länder-und Völkerkunde Hrg, v. R. Andree. Braunschweig, 1900—1902. (В. В. 77-82.) *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 13—17.

Goldstein H. Przyczynki do księgi przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich. S. Adalberga (Lud, 1903, IV, с. 381—390.) *В. Г.*, LXII, Бібл. с. 30—31.

Gozdawa Marek. Obszar dawnego powiatu Kamienieckiego. (Wisła, 1902.) *М. Грушевський*, LVII, Бібл. с. 21.

Grössler. Geschlossene vorg. Funde aus d. Kr. Mansfeld. Querfurt u. Saugerhausen. (Jahresschr. f. d. Vorgesch. d. Sächs.-thür. Länder, 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 63.

Grössler. Vorgesch. Gräber u. Funde in B. Burgscheidunden. (Jahresschr. f. d. Vorgesch. d. sächs.-thür. Länder, 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 63.

Grüner S. Über die ältesten Sitten und Gebräuche der Egerländer. Prag, 1901, 138. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 16.

Grochowska H. Podania, zwyczaje i wierzenia we wsi Trościańcu w powiecie Śniatyńskim (Lud, 1903.) *В. Г.*, LXII, Бібл. с. 30—31.

Grzegorzewski Johann von. Ein türk-tatarischer Dialekt in Galizien. (Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philosophisch - historische Classe, B. CXLVI, с. 1—80.) *І. Кр.*, LX, Бібл. с. 23—25.

Gustawicz Bronisław. Kilka szczegółów ludoznawczych z powiatu bobreckiego. (Lud, 1902.) *В. Гнатюк*, LVII, Бібл. с. 50—51.

Даниловъ В. Пѣсни села Андреевки, Нѣжинскаго уѣзда. К. 1904, I—XII, 96. *В. Доманицький*, LXII, Бібл. с. 26—30.

Deutsche Geschichtsblätter. 1901—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 4.

Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen von E. Langer. 1901—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 21.

Das **deutsche** Volkslied. Zeitschrift für seine Kenntniss und Pflege: Unter Leitung von Josef Pommer u. Hans Traungruber. 1901—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 22—23.

Delisle F. Les déformations artificielles du crâne en France. (Bull. et mém. 1902, 111—167.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 51.

Deniker. Dolmen et superstitions. (Bull. et mém. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 49—50.

Deniker. Les races et les peuples de la terre, élements d' antr. et d' ethn. Paris, 1900, 692. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 22—23.

Діло за рік 1903. *І. Кр.* LVIII, Н. Хр. с. 8—10.

Dürst. Notes sur quelques bovidés préhistoriques. (L'Antrop. 1900, 129—158, 655—676.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 43.

Довнаръ-Запольскій М. Государственное хозяйство в. кн. Литовскаго при Ягеллонахъ. Томъ I. К. 1901, с. IV+807+CXII+2. *М. Грушевський*, LXI, Бібл. с. 18—19.

Довнаръ Запольскій М. Историческій процессъ русскаго на-

Bronisław Dembiński. T. pierwszy: Polityka Rosyi i Prus wobec Polski od początku Sejmu czteroletniego do ogłoszenia Konstytucyi Trzeciego Maja (1788—1791.) У Львові, 1902, с. 565+LXXI. *С. Томашівський*, LX, Бібл. с. 20—23.

Ивановъ Іорданъ. Культъ Перуна у Южныхъ Словянъ (Изв. отд. русск. яз. и словесности, 1903, IV.) *М. Грушевський*, LX, Бібл. с. 4—7.

Извѣстія Отдѣл. русск. яз. и словесности Академіи Наукъ за р. 1903. *М. Т.*, LXII, Н. Хр. с. 44—47.

Иностранцевъ А. Хунъ-ну и Гунны. Библіографическій обзоръ теорій о происхожденіи народа Хунъ-ну китайскихъ лѣтописей, о происхожденіи европейскихъ Гуновъ и о взаимныхъ отношеніяхъ этихъ двухъ народовъ (Живая Старина, 1900). *М. Грушевський*, LVIII, Бібл. с. 3—4.

International. Archiv für Etnographie. Red. Dr. I. O. E. Schmeltz. B. XIII—XV. Leiden, 1900—1902. *З. Кузеля*, LXI. Н. Хр. с. 1—3.

International Centralblatt, 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 39—40.

Историческій Вѣстникъ за р. 1903. *С. Є.*, LXII, Н. Хр. с. 43—44.

Истринъ В. М. Изъ области древне-русской литературы (Ж. М. Н. Пр., 1903, VIII—XI.) *Ів. Франко*, LXI, Бібл. с. 8—13.

Jodler und Juchezer aus Steiermark und der steirisch-österreichischen Grenzgebiete. Wien, 1902, IX+386+XIV. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 23.

Jorga N. Relatiile comerciale ale terilor noastra cu Lembergul, regeste si documenta din Archivele Orasuluĭ Lemberg, publicate... Partea I, Букарешт, 1900, с. 113. *М. Грушевський*, LXI, Бібл. с. 17—18.

Jorga Nicolae. Studiĭ istorice asupra Chilieĭ si Cetatiĭ-Albe. Букарешт, 1900, ст. 419. *М. Грушевський*, LXI, Бібл. с. 17—18.

Kaindl F. R. Höhencultus in den Karpathen. (Die Sonntagszeit. Beilage zu № 56.) *З. Кузеля*, LX, Бібл. с. 30—31.

Kaindl R. F. Karl Emil Franzos und die ethnographische Forschung. (Die Zeit, 1904, XXXVIII, ч. 487.) *З. Кузеля*, LX, Бібл. с. 30—31.

Kaindl R. Sprichwörter u. Redensarten in der Bukowina u. in Galizien. (Zeits d. Ver. f. Volkskunde) 1902. 444—448). *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 13.

Kaindl Raimund Friedrich Dr. Die Volkskunde, ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode, mit besonderer Berücksichtung ihres Verhältnisses zu den historischen Wissenschaften. Ein Leitfaden und Einführung in die Volksforschung (Die Erdkunde u. s. w. XVII Teil). Липськ і Відень, 1903, стр. XI+149. *І. Франко*, LX, Бібл. с. 33—34.

Kaindl R. Die Juden in der Bukowina. (Globus, 1901.) *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 15—16.

Carinthia. Her. v. Jaksch. 1899—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 56.

Karłowicz. Germanische Elemente im Slawischen Mythus und Brauch. (Archiv f. Relig.-wis. 1900.) *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 18.

Kaufmann Fr. Balder. Strassburg, 1902. XII+308. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 18.

Kwartalnik historyczny за р. 1903. *С. Т.*, LXII, Н. Хр. с. 52—54.

Köhler R. Zur erzählenden Dichtung das Mittelalters. 1900, XII+700. (Kleinere Schriften, II B.) *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 20—21.

Köhler R Zur neueren Literaturgeschichte,Volkskunde und Wortforschung, 1900, XV+659. (Kleinere Schriften, III B.) *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 20.

Kenike. Die Bedeutung der ostbaltischen Alterthümer für die Vorgeschichte der Provinz Ost-Preussen. (Centralbl. f. Antr., Ethn. u. Urg. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 38—39.

Кіевская Старина за р. 1903. *Д. К.*, LXII, Н. Хр. с. 1—9; *В. Г.*, с. 9—13; *Д. К.*, с. 13.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1903. *Ю. С.*, LXII, Н. Хр. с. 15.

Кирпичниковъ А. Сумцовъ Н. Ѳ., проф. Разысканія въ области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцахъ. Харьковъ, 1898. Рецензія А. Кирпичникова. (Отчетъ о 42-мъ присужденіи наградъ графа Уварова. *В. Г.*, LIX, Бібл. с. 28—31.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1903. *Ю. С.*, LXII, Н. Хр. с. 18—19.

Klaatsch. Entstehung und Entwickelung des Menschengeschlechtes. Leipzig, 1903. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хрон. 11.

Klaatsch. Das Gliedmassenskelet des Neanderthalmenschen. (Anat. Anzeiger, 1901, т. XIX.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 13.

Klaatsch. Die wichtigsten Variationen am Skelet der freieren Extremität des Menschen und ihre Bedeutung für das Abstammungsproblem. (SA. aus „Ergebnisse der Anatomie u. Entwickelungsges. hrg. v. Merkel u. Bonnet.) Wiesbaden, 1901. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 10—11.

Klaatsch. Die Fortschritte der Lehre von den fossilen Knochenresten des Menschen in den Jahren 1900 bis 1903. (Ergebnisse d. Anat. u. Etn. G. 1902, B. XII.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 10—11.

Klaatsch. Die fossilen Knochenreste des Menschen. Wiesbaden, 1900. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 10—11.

Кмицикевич В. Плятонова Оборона Сократа, с. 32. (Звіт дирекції ц. к. другої ґімназії в Перемишли за р. шк. 1902/3.) *С. Томашівський*, LXII, Бібл. с. 32—33.

de **Cock** et en Is Feilinck. Kinderspel en Kinderlust in Zud-Nederland. Gent, 1902, 380. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 24.

Kohlbrugge. Mittheilungen über die Länge und Schwere einiger Organe bei Primaten. (Zeitschrift f. Morph. u. Antr. 1900, 43—55.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 37.

Kohlbrugge. Stadt u. Land. Antropologie und Genealogie. (Centralbl. f. Antr., Ethn. u. Urg. 1901, 1—10.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 39.

Комаровъ М. Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ. Библіографическій указатель матеріаловъ для изученія жизни и произведеній Т. Шевченка. Одеса, 1903, с. 140+4 ненум. *Іван Франко*, LVII, Бібл. с. 31—42.

Korespondenzblatt d. d. Ges. f. Ant., Etn. u. Urg München, 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 35—36.

Korespondenzblatt d. Vereins f. siebenbürgische Landeskunde, 1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 23.

Котляревскій Н. Николай Васильевичъ Гоголь, 1829—1842 гг. 1902. *Ів. Стешенко*, LVII, Н. Хр с. 1—8.

Koch T. Zum Animismus der südamerikanischen Indianer. („Supplemente" до Internat. Archiv f. Etnogr. 1900, 1—146.) *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 3.

Krajewski Józ. Tajne związki polityczne w Galicyi od roku 1833 do roku 1841. Według niewydanych źródeł rękopiśmiennych oraz aktów rządowych i gubernialnych. Львів, 1903. *Ів. Франко*, LVIII, Бібл. с. 32—38.

Kraitschek. Der alpine Typus. (Centralbl. für Antr., Ethnol. u. Urg. 1901, 321—330.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 39.

Krause E. Menschliche u. Thierknochen mit rothen Flecken. (Verhand. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 30.

Kretschmer P. Das Märchen vom Blaubart. (Sitzungsberichte, 1901, 62-70.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 26—27.

Крыловъ Викторъ. Екатерининская коммиссія въ ея отношеніи къ духовенству, какъ сословію. (Вѣра и Разумъ, 1903 г., кн. IX—XII.) *В. П.*, LXII, Бібл. с. 18—19.

Krytyka за р. 1903. *І. Кр.*, LXII, Н. Хр. с. 51.

Кулаковскій Платонъ. Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII в. Очеркъ по исторіи русскаго вліянія на югославянскія литературы. (Изв. отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ 1903, кн. 2 и 3.) *Ів. Франко*, LIX, Бібл. с. 20—21.

Кулжинскій С. К. Лубенскій Музей Е. Н. Скаржинской. Етнографическій отдѣлъ. Описаніе коллекціи народныхъ писанокъ. Выпускъ первый. Москва, 1899, с. 176 і 45 табл., 4°. *Др. М. Кордуба*, LVII, Бібл. с. 46—50.

Куникъ А. Извѣстія ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ. Часть 2. Разысканія. Спб. 1903, с. XII+066+211. *М. Грушевський*, LX, Бібл. с. 7—9.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1903. *Ю. С.*, LXII, Н. Хр. с. 20—21.

Kutrzeba Stanisław Dr. Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski. (Rozprawy Wydz. histor.-filoz., т. XLIV, с. 1—196.) *М. Грушевський*, LXI, Бібл. с.16—17.

Kutrzeba Stanisław Dr. Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich. Краків, 1903, с. 136. *М. Грушевський*, LXI, Бібл. с. 16—17.

Лазаревскій Ал. Описаніе Старой Малороссіи. Матеріалы для исторіи заселенія, землевладѣнія и управленія. Томъ III. Полкъ Прилуцкій. К. 1902, ст. XIV+426+XXIII. *Іван Джиджора*, LVIII, Бібл. с. 12—23.

Ламанскій В. И. Славянское житіе св. Кирилла какъ религіозно-епическое произведеніе и какъ историческій источникъ. Критическія замѣтки, I—XXV (Журн. М. Н. Пр. 1903, IV, V, VI і XII; 1904, I.) *М. Грушевський*, LVIII, Бібл. с. 6—7.

Léville J. De la complexité des mythes et des légendes à propos des récentes controverses sur la méthode en mythologie comparée (R. H. R. XIII.) *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 19.

Léger Louis. La Mytologie slave. Париж, 1901, с. XIX+248. *М. Грушевський*, LX, Бібл. с.4—7.

Leszczyński Jan. Rządy rosyjskie w kraju Tarnopolskim 1809—1814. Краків, 1903, с. XXV+271. *Ів. Кревецький*, LVIII, Бібл. с. 23—32.

Letourneau. La vie de conscience chez l' homme. (Revue de l' éc. d' antr. 1900, 1—16.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 47.

Letourneau. L' évolution du langage (Revue de l' éc. d' antrop. 1900, 149—166.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 47.

Liwi R. Antropometria. Mailand, 1900. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 13—14.

Lüdecke Über die Steinbeile der Umgegend von Halle. (Jahresschr. f. d. Vorgesch. d. sächs.-thür. Länder, 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 63.

Lüpke. Seemannssprüche, Sprichwörter. Berlin, 1900, 192. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 22—23.

Lissauer. Ein Bericht über letzte Reise im Südfrankreich und Italien. (Verhand. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 30.

Літературно Науковий Вістняк за р. 1903. *С. Т.*, LVIII, Н. Хр. с. 1—8.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1903. *Ю. С.*, LXII, Н. Хр. с. 23—24.

Łoziński Władysław. Proces o pannę. (Rocznik Krakowski, т. V, 1902, 47—59.) *М. Г-а*, LX, Бібл. с. 18—19.

Лубенскій музей див. Кулжинскій.

Lud за р. 1903. *В. Г.*, LXII, Н. Хр. с. 55—58.

Laloy. Du rôle des musées en ethnographie et en archéologie préhistorique. (L'Antrop. 1900, 57—59.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 42—43.

Ляскоронскій Василій. Исторія Переяславской земли съ древнѣйшихъ временъ до половины XIII столѣтія, изданіе второе, 1903, I—VII+1+1+VII—422+I+II+мапа. *В. Доманицький*, LIX, Бібл. с. 8—13.

Macnamara. Studien über den prähistorischen Menschen und sein Verhältniss zu der jetzigen Bevölkerung Westen. (Arch. f. Antrop. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 34—35.

Максимейко Н. А. Русская Правда и литовско-русское право. (Сборникъ посвященный М. Ф. Владимірскому - Буданову, с. 382—395.) *М. Грушевський*, LXII, Бібл. с. 9—11.

Malbeck et Bourgeois. Les flèches et les armes empoisonnées. (Revue de l' éc. d' antrop. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 47.

Мандельштамъ I. О Характерѣ Гоголевскаго стиля. Глава исторіи русскаго литературнаго языка. Гельсингфорсъ, 1902, с. IX+405. *I. Брик*, LVII, Бібл. с. 27—30; *I. Стешенко*, LVIII, Н. Хр. с. 49—57.

Mann Maurycy. Wincenty Pol; studjum biograficzno-krytyczne. Tom I. Краків, 1904, стр. 402. *I. Франко*, LVII, Бібл. с. 26—27.

Manouvrier. Géneralités sur l' antropométrie. (Revue de l' éc. d' antrop. 19 0) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 47.

Martin R. Antropologie als Wissenschaft u. Lehrfach. Jena, 1901. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 6.

Mattenzi A. Les facteurs d' évolution des peuples. Bruxelles, 1900, с. 143. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 20.

Мельникъ Е. Н. Раскопки въ землѣ Лучанъ, произведенныя въ 1897 и 1898 гг. (Труды XI археологическаго съѣзда въ Кіевѣ, т. I, *В. Доманицький*, LXII, Бібл. с. 4—5.

Mélusine. Recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages, 1900, 1901. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 17.

Mémoires de la Société d' antropologie de Bruxelles, 1900—1901. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 52—53.

Миллеръ В. Ѳ. Къ былинѣ о князѣ Глѣбѣ Володьевичѣ. (Ж. М. Н. Пр. 1903, кн. VI.) *І. Кр.*, LXII, Бібл. с. 17 - 18.

Минскія Епархіальная Вѣдомости, за р. 1903. *Ю. С.*, LXII, Н. Хр. с. 23.

Міръ Божій за р. 1903. *В. М.*, LXII, Н. Хр. с. 30.

Mittheilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien. Comité v. K. Toldt, F. Heger, A. Hohenbrück, J. Szombathy, E. Zukerkandl, L. Bauchal. Redacteur W. Hein. Wien. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 24—28.

Mittheilungen d. antropol. Ver. in Schleswig-Holstein. Kiel, 1901, 1902. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 60.

Mittheilungen der Gesellschaft f. Salzburger Landeskunde. Salzburg, 1902. B. XLII, 239. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 56.

Mittheilungen d. Ver. f. Geschichte d. Deutschen in Böhmen. 1900, 1901, *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с 56.

Mittheilungen der k. k. Central-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmäler. Her. unter d. Leitung Dr. A. Helfert. N. F. Redac. Dr. K. Lind. Wien, 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 40—42.

Młynek Ludwig. „Konik", „Turoń", „Miś", „Koza", „Bokkus" (Thiercultus in Galizien.) (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1903.) *З. Кузеля*, LXI, Бібл. с. 33—34.

Montelius O. Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Norddeutschland und Skandinavien. (Arch. f. Antrop. 1900, 1—40, 459—611, 905—1011.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 31—32.

Mortillet. Distribution géographique des dolmens et des menhirs en France. (Revue de l' éc. d' antrop. 1901, 33—45.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 48.

Mortillet. L' or en France aux temps préhistoriques et protohist. (Revue de l' éc. d' antr. 1902, 47—72.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 48.

Мочульскій В. Н. Малороссійскія и петербургскія повѣсти Н. В. Гоголя, 1902. *І. Стешенко*, LVIII, Н. Хр. с. 49.

Нарбековъ В. Южно-русское религіозное искусство XVII до XVIII вв. Казань, 1903, с. 115. *М. Грушевська*, LVIII, Бібл. с. 10 – 12.

Научное Обозрѣніе за 1903 р. LXII, Н. Хр. с. 30.

Nachrichten über deut. Altertumskunde. 1900, 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 31.

Negelein J. Der Individualismus im Ahnencult. (Zeit. für Etnol. 1902, 49 - 94.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 29.

Negelein J. Die volkstümliche Bedeutung der weissen Farbe. (Zeit. f. Etnol. 1901, 53—85.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 29.

Nehring W. Der Name bêlbog in der slavischen Mytholo-

gie. (Archiv т. XXV) *М. Грушевський*, LX, Бібл. с. 4—7.

Näf. Le cimetière gallo-helvète de Veney. (Anzeiger f. schweiz. Altert. *З. Кузеля*, LXII, Н. Хр. с. 64.

Niederlausitzer Mittheilungen, Zeits. d. Niederl. Gesch. f. Antropologie u. Altert.-Kunde. Guben, 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 60—61.

Никольскій Н. К. Матеріалы для исторіи древне-русской духовной письменности, I—IV. (Извѣст. отд. русс. яз., 1902, I) *М. Грушевський*, LVIII, Бібл. с. 7. Теж V—VIII (Изв. 1903, I). *І. Франко*, LIX, Бібл. с. 13—15.

Никольскій Н. К. Матеріалы для исторіи древне-русской духовной письменности, V—VIII. (Извѣстія отдѣл. русскаго языка и словесности Имп. Акад. Наукъ 1903 г., кн. 2.) *Ів. Франко*, LIX, Бібл. с. 13—15.

Nyström A. Über die Formenveränderungen des menschlichen Schädels und deren Ursache. (Arch. f. Antrop. 1901, с. 211—231, 317, 336, 623—642.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 34.

Obershessischer Geschichtsverein. Fundberichte für d. Jahre 1899—1901. Giessen, 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 62—63.

Oberschefflenzer Volkslieder und volkstümliche Gesänge. Karlsruhe, 1902, XXXI+312. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. 23.

Образованіе за р. 1903. *В. М.*, LXII, Н. Хр. с. 32—33.

Овсянико-Куликовскій Д. Н. В. Гоголь. Харьковъ, 1903. *І. Стешенко*, LVIII, Н. Хр. с. 42—46.

Оглоблинъ Н. Обозрѣніе столбцовъ и книгъ Сибирскаго Приказа (1592—1768). Часть четвертая: Документы центральнаго управленія (Чтенія въ Истор. Общ. Исторіи и Древностей Россійскихъ, 1902 р., кн. I.) *В. Доманицький*, LVIII, Бібл. с. 8—10.

Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1897 г. Спб. 1902. *С. Гм.*, LVII, Бібл с. 53.

Pazdro Zbigniew Dr. Organizacya i praktyka żydowskich sądów podwojewodzińskich w okresie 1740—1772 r. na podstawie lwowskich materyałów archiwalnych. Львів, 1903, с. 294. *С. Томашівський*, LIX, Бібл. с. 21—24.

Pazdro Zbigniew. Strejki rolne w Galicyi wschodniej w r. 1902 i 1903. Na podstawie materyałów urzędowych. (Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych wydane przez krajowe biuro statystycznne pod redakcyą prof. D-ra Tadeusza Pilata, t. XX, zeszyt I) *Ів. Франко*, LVII, Бібл. с. 38—43.

Pamiętnik literacki за р. 1903. *І. Ф.* LXII, Н. Хр. с. 54.

Памяти Гоголя. Научно-литературный сборникъ изданный Истор. Общ. Нестора Лѣтописца. (Чтенія И. О. Н. Л. кн. 16, вып. I—III). 1902. *І. Стешенко.* LVII, Н. Хр. с. 8—20; LVIII, Н. Хр. с. 15—34.

Пачовський Михайло, Др. Похоронний обряд на Руси (Звіт дирекциї ц. к. академічної ґімназиї за р. 1901/2, с. 32). *С. Томашівський*, LXI, Бібл. с. 30—33.

Penka K. Die etnologisch-etnographische Bedeutung der megalitischen Grabbauten. (Mitth. d. ant. Ges 1900, 25 43.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 25—26.

Перетцъ В. Къ характеристикѣ общественныхъ отношеній въ Малороссіи XVII в. (Изв. отд.

р. яз. и слов. Академіи Наукъ, 1903, кн. 2.) *Ів. Франко*, Бібл. с. 19—20.

Petermanns A. Mittheilungen aus J. Perthes geogr. Anstalt herg. v. A. Supen. Gotha, 1900 - 1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 1.

Петровъ Н. И. Первый (малороссійскій) періодъ жизни и научно-философскаго развитія Григорія Савича Сковороды. (Труды Кіевск. Дух. Акад. за 1902, кн. XII.) *С. І.*, Бібл. с. 26.

Pigorini L. Terramara Savanna di Cibeno in provincia di Modena. (Bulletino di pal. it. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 54.

Pineau L. Les vieux chanto populaires scandinaves. Etudes de littér. comparée. II. Epoque barbare, la légende divine et héroique. Paris, 1901, 584. *З. Кузеля*, LX. Н. Хр с. 18.

Piroutet M. Contribution à l' étude du premier âge du fer dans les dép. du Jura et du Daubs. (L' Antrop. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 43.

Pirchl J. Die Uransiedelung am Götschenber. (Mitth. d. Ges. f. Salzburg. Landesk. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 56.

Pittard. Antropologie de la Roumanie: contribution à l' étude des Tsiganes dits roumains. (L' Antrop. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 45 - 46.

Pittard E. Quelques comparaisons sexuelles des crânes anciens de la vallée du Rhône (L' Antrop. 1900, 179—192) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 43.

Pittard. Contribution à l' étude antrop. des Albanais. (Revue de l' éc d' antrop. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н Хр. с. 48.

Pitré G. Curiosità di usi popolari. Catania, 1902, VIII+167. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 16.

Pitré G. Feste patrionali in Sicilia. (Biblioteca delle Traditioni popolari Sicialiane. vol. XXI. Torino-Palermo, 1900, LXVI+572.) *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 16—17.

Пыпинъ А. Н. Значеніе Гоголя въ созданіи современнаго международнаго положенія русской литературы, Спб. 1902, с. 19. *І. Брик*, LVII, Бібл. с. 30—31.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости за р 1903. *Ю. С.* LXII, Н. Хр. с. 16—17.

Покровскій Ѳ. Новый списокъ Слова Даніила Заточника (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Акад. Наукъ 1903 г., кн 4.) *Ів. Фр.*, LXI, Бібл. с. 15.

Πολίτης Н. Παροιμίαι. Τόμος Α, Β, Γ, Δ. Ἐν Ἀθήναις. 1899, 1900, 1901—1902, LXXVIII+700, 686+686. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 22 —23.

Politisch-antropologische Revue, 1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 24—25.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости за рік 1903. *Ю. С.* LXII, Н. Хр. с. 19—20.

Православный Собесѣдникъ за рік 1903. LXII, Н. Хр. с. 39.

Prähistorische Blätter, herg. v. Dr. I. Naue. München, 1900. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 58.

Попович Ом. див. Зайберт.

Potkański Karol. Granice biskupstwa krakowskiego. (Rocznik krakowski, t. IV) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 6—8.

Potkański Karol. Kraków przed Piastami (Rocznik krakowski, t. I.) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 6—8.

Potkański Karol. Przywilej z 1086 roku. (Kwartalnik historyczny 1903.) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 6—8.

Protocolle über die Sitzungen des Vereins für die Geschichte Göttingens. 1899—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 4.

Протоколы, журналы и указы Верховнаго Тайного Совѣта, 1726—1730 (Сборникъ рус. ист. общ. т. 55, 58, 63, 79, 84, 94, 101.) *І. Джиджора*, LX, м. 3.

Przewodnik naukowo-literacki за рік 1903. *М. Т.*, LXII, Н. Хр. с. 51—52.

Przegląd Powszechny за рік 1903. *І. Кр.*, LXII, Н. Хр. с. 52.

Przegląd Polski за рік 1903. *І. Кр.*, LXII, Н. Хр. с. 52.

Pfitzner W. Social-antropologische Studien II. Einfluss des Geschlechtes auf die antropologischen Charactere (Zeitsch. f. Morph. u Antr. 1901, 485—495.) *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. 37—38.

Pfitzner W. Soc. antr. Studien III. Der Einfluss der socialen Schichtung und der Konfession auf die antropologischen Charactere. (Zeitschr. f. Morph. u. Antr. 1902, 31—98.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 38.

Пчилка Олена. Украинскія колядки (текстъ Волынскій.) (Кіевская Старина, 1903, I, IV, V, VI.) *В. Гнатюк*, LX, Бібл. с. 25—30.

Rogasener Familienblatt. Beilage zum Rogasener Wochenblatt, 1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 24.

Reinecke. Brandgräber vom Beginne der Hallstatzeit aus den östlichen Alpenländern u. die Chronologie des Grabfeldes von Hallstadt. (Mitt. d. antr. Ges. 1900, 44—49.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 26.

Reinecke R. W. Statistik der slavischen Funde aus Süd- u. Mitteldeutschland. (Korespondenzblatt d. d. Ges f. Ant. 1901.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 36.

Раковський Іван. Astacus Dybowskii, с. 40. (Звіт дирекциї ц. к. II ґімназиї в Коломиї за р. шк. 1902/3.) *С. Томашівський*, LXII, Бібл. с. 33.

Rhamm K. Der Verkehr der Geschlechter unter den Slaven in seinen gegensätzlichen Erscheinungen (Globus LXXXII, 1902.) *З. К.*, LIX, Бібл. с. 31—32.

Ratzel. Der Lebensraum. Eine biogeogr. Studie. Thübingen, 1901, 87. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 14.

Ratzel. Der Ursprung und die Wanderungen der Völker geographisch betrachtet. II. Geographische Prüfung der Tatsachen über den Ursprung der Völker Europas. (Sitzber. d. sächs. Ges. d. Wiss. Hist. phil. Klasse, 1900, 83—147.) *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. 13—14.

Reber B. Les sculptures préhistoriques à Salvan. (Revue de l'éc. d'antrop. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 48—49.

Revue de l'école d'antrogie de Paris. Recueil mensuel, fondé par A Hovelacque, publié par les professeurs. Paris, 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 47—49.

Рѣдинъ Е. К. Исторія искусства и русскія художественныя древности. Харьків, 1902, ст. 14. *М. Г-а*, LXI, Бібл. с. 2—3.

Рибачек М. Льоґічна будова математичних доказів, с. 32. (Звіт дирекції ц. к. II ґімназії в Коломиї за р. шк. 1901/2.) *С. Томашівський*, LXII, Бібл. с. 33.

Ripley W. The races of Europa. A sociological study. Lon-

don. IX+624+160. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 21 - 22.

Rożniecki. Perun und Thor. Ein Beitrag zur Quellenkritik der russischen Mythologie (Archiv f. Slav. Philologie, т. XXIII, с. 462—520.) *М. Грушевський*, LX, Бібл. с. 4—7.

Rozwadowski Jan Dr. Ruskie bezrobocie w r. 1902. Uwagi o jego terenie. Львів, 1904, с. 110. *Ів. Франко*, LVIII, Бібл. с. 38—43.

Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny, т. 43—44 (Serya II, t. XVIII—XIX). Краків, 1901—3, с. 375 і 405. *Ф. М.*, LVII, Бібл. с. 43 - 45.

Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny, tom 45 46. Краків, 1903—4. *М.Г.*LXI, Бібл. с.37—38.

Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział filologiczny. t. XXXIII—XXXV, t. XXXIV—XXXVI. Серія II, т. 18—24). Краків, 1901—1904. *М. Г.*, LXI, Бібл. с. 37—38.

Roisel. Essay de chron. des temps préhistoriques. Paris 1900. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 23.

Рудницький Стефан Др. Про звязь періодичної діяльности сонця з температурою земської атмосфери, ст. 38. (Звіт дирекциї ц. к. академічної гімназії у Львові за р. шк. 1901/2.) *С. Томашівський*, LXII, Бібл. с. 22.

Ruggeri G. Appunti di etnografia comparata della Sicilia. (Atti d. Soc. Rom. d. Antrop. 1901—1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 54.

Руслан за рік 1903. *І. Кр.*, LVIII, Н. Хр. с. 11—13.

Русская Мысль за рік 1903. *С. Є.*, LXII, Н. Хр. с. 28—29.

Русская Старина за р. 1903. *С. Є.*, LXII, Н. Хр. с. 41—43.

Русскій Архивъ за р. 1903. *С. Є.*, LXII, Н. Хр. с. 40—41.

Русскій Вѣстникъ за р. 1903. *С. Є.*, LXII, Н. Хр. с. 33—34.

Русскій Филологическій Вѣстникъ за рік 1903. *С. В.* LXII, Н. Хр. с. 47—48.

Русское Богатство за рік 1903. *С. Є.* LXII, Н. Хр. с. 29—30.

Савицкій Д. Русскій гомилетъ начала XVIII. в. Іоакимъ Богомолевскій. Київ, 1902. *С. І.*, LVII, Бібл. с. 24—26.

Századok за рік 1903. *С. Т.*, LXII. Н. Хр. с. 58—59.

Сборникъ русскаго исторического общества див. Протоколы, Бумаги.

Святловскій В. В. Очерки по экономической исторіи древней Руси. (Всемірный Вѣстникъ 1903, III, IV V, XI.) *М. Грушевський*, LXII, Бібл. с. 2.

Światłomir. Ciemnota Galicyi w świetle cyfr i faktów 1772—1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego. Львів, 1904, с. 212. *Ів. Франко*, LVII, Бібл. с. 42—44.

Sébillot P. Contes des Landes et des Grèves. Rennes, 1900, XI+366. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 21—22.

Sébillot P. Le folklore de Pêcheurs. (Les littér. popul. т. XLIII.) Paris, 1901, XII+389. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 17.

Sébillot P. Les coquillages de Mer. Paris. 1900. *З. Кузеля*, LX, Н Хр. с. 21—22.

Seelmann. Wendische Funde aus der Umgebung Dessaus. (Jahresschr. f. die Vorgesch. d. sächs.-thür. Länder. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 63.

Saineau L. L' état actuel des études de folklore. Paris,

1902, 30. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 21.

Siewiński A. Bajki, legendy i opowiadania ludowe, zebrane w powiecie Sokalskim. (Lud, 1903, I, *В. Г.*, XLII, Бібл. с. 30-31.

Сизовъ В. И. Курганы Смоленской губерніи. Вып. I. Гнѣздовскій могильникъ близъ Смоленска. (Матеріалы по археологіи Россіи изд. Имп. Археологическою Коммиссіею № 28.) Спб. 1902, с. 136+14 табл. in folio. *М. Грушевський*, LXI, Бібл. 1-2.

Sitzungen d. böhm. Gesel. d. Wissensch. Prag, 1900-1901, *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 57.

Sitzungsberichte d. Gel. Estnischen Gesel. 1900—1901. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 5.

Смирновъ. Очеркъ культурной исторіи южныхъ Славянъ, вып. I. Введеніе. Развитіе матеріальной культуры. Казань, 1900 (відб. з Ученыхъ Записокъ Каз. Унив. 1899-1900, також кн. IV—IX, 1900; кн. II і IV, 1902; IX і VII, 1903.) *М. Грушевський*, LVIII, Б.бл. с. 4—5.

Соболевскій А. И. Изъ области древней церковно-славянской проповѣди. (Изв. отд. р. яз. и слов. Акад. Наукъ 1903, кн. 4.) *Ів. Франко*, LX, Бібл. с. 10—11.

Соболевскій А. И. Мученіе св. Анастасіи Римлянки и Хрисогона по русскому списку XVI в. (Извѣстія отд. русск. яз. и словесности Имп. Академіи Наукъ, 1903, кн. IV.) *Ів. Франко*, LXI, Бібл. с. 13—15.

Соболевскій А. И. Мученіе св. Аполлинарія Равенскаго по русскому списку XVI вѣка. (Изв. отдѣленія русскаго языка и словесности Импер. Академіи Наукъ 1903, кн. II.) *Ів. Франко*, LXI, Бібл. с. 13-15.

Соболевскій А. И. Мученіе св. Вита въ древнемъ церковно-славянскомъ переводѣ. (Извѣстія отд. рус. языка, 1902, I.) *М. Грушевський*, LVIII, Бібл. с. 7.

Соболевскій А. И. Нѣсколько мыслей объ древней русской литературѣ. (Извѣстія отд. русск. языка и словесности Акад. Наукъ, 1903, кн. 2.) *Ів. Франко*, LX, Бібл. с. 11—15.

Сперанскій М. Южно-русская пѣсня и современныя ея носители (по поводу бандуриста Т. М. Пархоменка), К. 1904, с. 52+26+54. *Ів. Фр.*, LIX, Бібл. с. 26—28.

Спицынъ А. А. Курганы съ окрашенными костяками. (Труды отд. славянской и русской археологіи, IV.) *М. Грушевський*, Бібл, с. 1—2.

Спицынъ А. Обозрѣніе нѣкоторыхъ губерній и областей Россіи въ археологическомъ отношеніи. (Труды отдѣленія русской и словянской археологіи кн. I, II і IV. *М. Грушевський*, LVII, Бібл. с. 2-4.

Спицынъ А. Разселеніе древне-русскихъ племенъ по археологическимъ даннымъ. (Ж. М. Н. Пр., 1899, VIII.) *М. Грушевський*, LVII, Бібл. с. 2—4.

Срезневскій И. И. Матеріалы для словаря древне-русскаго языка, томъ второй, выпускъ IV. Спб. 1902, с. 1345—1802+15. *М. Г.*, LVIII, Бібл. с. 8.

Срезневскій В. И. Свѣдѣнія о рукописяхъ, печатныхъ изданіяхъ и другихъ предметахъ, поступившихъ въ рукописное отдѣленіе въ 1900 и 1901 гг. (Изв. Имп. Академіи Наукъ, 1902, т. XVI, ч. 2, с. 01—088.) *С. Гм.*, LVII, Бібл. 51—52.

Срезневскій И. И. Чтенія о древнихъ русскихъ лѣтописяхъ,

IV—VIII (Изв. отд. рус. языка 1903, I.) *М. Грушевський*, LXII, с. 5—6.

Странникъ за р. 1903. *В. М.*, LXII, Н. Хр. с. 39.

Таврическія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1903. *Ю. С.*, Н. Хр. с. 18.

Török. Inwiefern kann das Gesichtsprofil als Ausdruck der Intelligenz gelten. (Zeitschrift f. Morph. u. Antrop. 1901.) *З. Кузеля*, LIX. Н. Хр. с. 37.

Török. Über ein neues Verfahren bei Schädelkapazitätsmessungen, sowie über methodische Untersuchung der Fehler bei Volumens- und Gesichtsbestimmungen des Füllmaterials. (Archiv f. Pathologie u. pat. - an. 1900, CLIX.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 15

Thätigkeitsbericht des Museumsges. Teplitz, 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 57.

Тіандеръ К. Ѳ. Н. Roźniecki. Perun und Thor. (Извѣстія отд. русск. яз. и словесности 1902, III.) *М. Грушевський*, LX, Бібл. с. 4—7.

Tiele. Einleitung in die Religionswissenschaft 1899, 1901, 2 m. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 18—19.

Történelmi Tár, за р. 1903, *С. Т.* LXII, Н. Хр. с. 58.

Tolmer H. Die ersten Bewohner der Nordseeküste in antrop. Hinsicht verglichen mit d. gleichzeitig lebenden Germanen in Mitteld. (Archiv. f. Antrop. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 32—32.

La **Tradition**, 1900. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 18.

Traeger. Mitth. und Funde aus Albanien. (Zeit. f. Etnol. 1900.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 29.

Trofanović S. Altert-Speisen und Getränkenbeschreibung bei den Serben. (Arch. f. Antrop 1901.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 34.

Troilo F. Gli Slavi nell Abruzzo Chietino. (Atti. d. Soc. Rom. d. Antrop. 1900 - 1901, 117—128.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хрон. с. 53—54.

Труды Кіевской Духовной Академіи за рік 1903, *В. М.*, Н. Хр. с. 14—15.

Труды харьковскаго предварительнаго комитета по устройству XII археологическаго съѣзда, изданы подъ редакціей проф. Е. К. Рѣдина, Харьків, т. I, 1902, с. 1—549+1—81 мапокъ; т. II, ч. I и II, с. 1—450+1—251+ мапи. *В. Доманицький*, LX, Бібл. с. 34—41.

Thurneysen. Sagen. Berlin, 1901, XII+152. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 22.

Ujfálvy C. Iconographie et antr. irano-indiennes. (L' Antr. 1900, 23—56, 193—224.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 42.

Ujfálvy C. Iconographie et antropologie irano-indienne. (L' Antrop. 1902, 433—465, 609—620, 713—734.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 46.

Umschau. Übersicht über d. Fortschritte u. Bewegungen auf d. Gesammtgebiet der Wissenschaft, Technik, Literatur u. Kunst, hrg. v. Dr J. Bechhold Berlin, 1900, 1901, 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 65.

Университетскія Извѣстія (київські) за рік 1903. *І. Кр.*, LXII, Н. Хр. с. 13.

Unser Egerland. Blätter f. Egerländer Volkskunde. Hrg. v. A. John. 1900—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 21.

Ученыя Записки Казанскаго университета за рік 1903. *I. Кр.*, LXII, Н. Хр. с. 36—37.

Ученыя Записки Юрьевскаго Университета за р. 1903. *С. Є.*, LXII, Н. Хр. с. 37.

Учитель за р 1903. *I. Кр.*, LVIII, Н. Хр. с. 13—14.

Veröffentl. d. Grossh. Badener Sammlungen f. Altert-Kunde u. Völkerkunde in Karlsruhe. B. III, 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 60

Verhandlungen.. redig. von R. Virchow. 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 30.

Förtsch. Steinzeitl. Fund von Schönefeld bei Bläusdorf. Jahresschr. f. die Vorgesch. d. Sächs.-thür. Länder. 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 63.

Филологическія Записки за рік 1903. *С. В.*, LXII, Н. Хр. с. 48—49.

Vogt F. Die schlesische Weihnachtsspiele. Leipzig, 1901, XVI+500. (Schlesiens volkst. Uberlieferungen, Sammlungen und Studien d. schles. Gesellsch. für Volkskunde, I B.) *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 23.

Folk-lore. Vol. XI—XIII. 1900—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 18.

Folkmar D. Leçons d' Antropologie philosophique. Paris, 1900. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 5.

Халанскій М. Г. Ilias von Reussen und Il'ja Muromec. (Arch. für Slavische Philologie XXV, с. 440—452) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 15—16.

Халанскій М. Г. Къ исторіи поэтическихъ сказаній объ Олегѣ Вѣщемъ I—III. (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1902, VIII, 1903, XI.) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 15—16.

Халанскій М. Г. Матеріалы и замѣтки къ исторіи древне-русскаго героическаго эпоса. (Изв. отд. русск. языка 1903, II.) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с.15—16.

Халанскій М. Московскій лѣтописецъ XVII в., содержащій варіанты сказаній о первыхъ русскихъ князьяхъ. (Труды Харьк. Предвар. Комит. по устройству XII археол. съѣзда, т. I.) *В. Доманицький*, LVII, Бібл с. 18—21.

Халанскій М. „Сборникъ", рукопись Императорской публичной библіотеки № 1578 (П. М. Строева). (Труды Харьк. Предв. Комитета по устройству XII археолог. съѣзда, т. I, ст. 422—431.) *В. Доманицький*, LVII, Бібл. с. 18—21.

Хвойка В. Раскопки 1901 года въ области трипольской культуры. Спб. 1904. *Ф. В.*, LX, Бібл. с. 3.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости за рік 1902. *Ю. С.*, LXII, Н. Хр. с. 17—18.

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ за рік 1902. *Ю. С.*, LXII, Н. Хр. с. 22—23.

Христіанское Чтеніе за рік 1903. *В. П.*, LXII, Н. Хр. с. 37—38.

Ciszewski Stan. Ognisko, studyum etnologiczne. Краків, 1903, с. VII+298. *Ів. Франко*. LIX, Бібл. с. 3—4.

Черниговскія Епархіальныя Исвѣстія за рік 1903. *Ю. С.* LXII, Н. Хр. с. 19.

Чтенія въ Имп. Обществѣ исторіи и древностей россійскихъ за рік 1903. *I. Кр.*, LXII, Наук. Хрон. с. 39—40.

Чтенія Историческаго Общ. Нестора т. 16, I—III див. Памяти.

Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца. Книга шестнадцатая, вып. IV.

Київ, 1902. *В. Доманицький*, LXI, Бібл. с. 35—37.

Chantepie dela Saussaye. The religion of the Teutons, 1902, VIII+504. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 18.

Chantepie dela Saussaye. Geschiedenis van den Godsdienst der Germanen voor hun overgang tot het Christendom. Haarlem, 1900, VIII+302. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 18.

Szaraniewicz Isidor Dr. Das grosse prähistorische Gräberfeld zu Czechy, Brodyer Bezirk, in Galizien. (Mitteilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung der Denkmäler, 1901.) *М. Грушевський*, LXI, Бібл. с. 1.

Шахматовъ А. Ермолинская лѣтопись и Ростовскій гладычный сводъ. (Извѣст. отдѣл. рус. языка 1903, IV, 1904, I.) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 19.

Шахматовъ А. Іоасафовская лѣтопикь. (Журн. М. Н. Пр. 1904, V.) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 19.

Шахматовъ А. А. Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій и русскихъ народностей. (Ж. М. Н. Пр, 1899.) *М. Грушевський*, LVII, Бібл. с. 2—4.

Шахматовъ А. Н. П. Лихачевъ: „Полеографическое значеніе бумажныхъ водяныхъ знаковъ", критичечкій отзывъ. Спб. 1904, с 22.) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 19.

Шахматовъ А. Общерусскіе лѣтописные своды XIV и XV вѣковъ. (Ж. М. Н. П. 1900, IX і X 1901, XI.) *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 16—19.

Шахматовъ А. Симеоновская лѣтопись XVI вѣка и Троицкая начала XV вѣка. (Извѣстія отдѣленія рус. языка 1900, II, *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с. 19.

Schweiz. Landesmuseum in Zürich, 1900, 1901. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 65.

Schweizerisches Archiv für Volkskunde. Vierteljahrsschrift, hrg. v. Hoffmann-Krayer. Zürich, 1900—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 20—21.

Schwalbe G. Der Neanderthalschädel. (Bonner Jahrb. Bd. 139, 1901.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 12—13.

Schwalbe G. Der Schädel von Egisheim. (Beiträge zur Antr. Elsass-Lothr., Strassburg, 1902.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 13.

Schwalbe G. Über die specifischen Merkmale des Neanderthalschädels. (Anatom. Anzeiger. XIX. Jena, 1901.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 12—13.

Schönbach Über den wissenschaftlichen Betrieb der Volkskunde in den Alpen. (Zeit d. deut. u. öst. Alpenver. XXXI, 1900.) *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 20.

Schönbach. Zur Geschichte der altdeutschen Predigt. 2. Zeugnisse: Bertold von Regensburg zur Volkskunde. (Sitzb. d. W. Ak. Phil. hist. Kl. B. CXLII. № VII. Wien, 1900, 186) *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 20.

Schönbach. Zeugnisse zur deutschen Volkskunde der Mittelalters. (Zeits. d. Ver. f. Volksk. 1902) *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 12.

Schermann L. u. Fr. Krauss. Allgemeine Methodik des Volkskunde. (Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie hrg. v. K. Vollmöller. B. IV. Erlangen, 1900.) *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 2.

Schoetensack O. Die Bedeutung Australicus für die Heranbilgung des Menschen aus ei-

ner niederen Form. (Zeit. f. Etnol. 1901, 127—154.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 29.

Шишмановъ И., Др. Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на Праболгаритѣ отъ езиково гледище и етимологиитѣ на името „Българинъ". (Сборн. за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XVI—XVII, с. 505—753.) *М.Грушевський*, LVIII, Бібл. с. 4.

Schlesiens Vorzeit in Bild u. Schrift. Zeit. d. V. f. d. Museum Schles. Alt. hrg. v. Grempler u. Seger. Neue Folge, 1900, т. I, 1902, т. II. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. 61—62.

Schliz. Eine Schulkinderuntersuchung zum Zweck der Rassenbestimmung nach Farbenkompl. u. primären Körpermerkmalen. (Arch. f. Antrop. 1901, 191—210.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 34.

Chauvin V. Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes, publiée dans l' Europe chrétienne de 1810 à 1885, Les Mille et une nuits. Lüttich 1902, с. 204. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 3.

Schrader O. Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde. Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas. Штрасбурґ, 1901, с. XL+1048. *М. Грушевський*, LIX, Бібл. с, 1—2.

Schroeder L. Ligho. Refrain des lettischen Sonnwendliedes. (Sitzungsber. 1902, 1—11.) *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 28.

Stieda L. Aus der russischen Literatur. Antropologie und Archeologie. (Arch. für Antrop. 1900, 145—223, 769—984. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 33.

Schurtz Heinrich Dr. Völkerkude. (Die Erdkunde. Eine Darstellung ihrer Wissensgebiete, ihrer Hilfswissenschaften und der Methode ihres Unterrichtes, herausgegeben von Maximilian Klar, XVI Teil) Липськ і Відень, 1903, с. XIII+178. *Ів. Франко*, LX, Бібл. с. 31—32.

Centralblatt für Antropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Herausgegeben von Buschen. 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 38—40.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Organ des Vereines f. öst. V. in Wien. Redigiert v. M. Haberlandt. Wien, 1896-1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр. с. 5—8.

Zeitschrift für Etnologie, 1900. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с 29.

Zeitschrift für Morphologie und Antropologie, herausgegeben von S. Schwalbe. Stuttgart, 1900. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хрон. с. 36—37.

Zeitschrift des Vereines für Volkskunde. Neue Folge der Z. f. Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft, begründet von M. Lazarus u. H. Steinthal. Im Auftrage des Vereins hrg. v. Karl Weinhold. Berlin, 1900—1902. *З. Кузеля*, LXI, Н. Хр с 8—13.

Jabłonowski Al. див. Atlas.

Jaekel. Studien zur vergleichenden Völkerkunde. Berlin, 1901, 147. *З. Кузеля*, LX, Н. Хр. с. 21.

Jahrbuch d. Bukowiner Landes Museum. Red. Comité: C. Mandyczewski, A. Mikulicz, I. Polek u C. Romstorfer. Czernowitz. 1900, 1901, 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 57.

Jahrbücher d. Vereins f. meklenburg. Gesch. u. Alter-

Kunde, hrg. v. Dr H. Grotefend. schwerin. 1900, 1901. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 59.

Jahresbericht d. hist. Museums in Bern f. 1900. Bern, 1901. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 65.

Jahresbericht d. städt. Museum Carolino-Augusteum in Salzburg, 1900—1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 56.

Jahreshefte d Gesch. f. Antropologie u. Urgeschichte d. Oberlausitz., hrg. v. Feyerabend. Görlitz. 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 61.

Jahreschrift f. d. Vorgeschichte d. sächs.-thür. Länder, 1902. *З. Кузеля*, LIX, Н. Хр. с. 63.

Яричевський Сильв. Франц Прешерн, найбільший словінський поет (його житє і твори), с. 32. (Звіт дирекції ц. к. II ґімназії в Перемишли за р. шк. 1901/2.) *С. Томашівський*, LXII, Бібл. с. 32.

Ясевичъ-Бородаевская. Сектанство въ Кіевской губерніи. (Живая Старина, 1902, кн. I.) *В. Гнатюк*, LVII, Бібл. с. 44—45.

Ясинскій М. Н. Закупы Русской Правды и памятниковъ западно-русскаго права. (Сборникъ посвященный М. Ф. Владимірскому-Буданову.) *М. Грушевський*, LXII, Бібл. с. 9—11.

Ясинскій М. Счисленіе суточнаго времени въ Западной Россіи и въ Польшѣ въ XVI—XVII вв. (Чтенія въ Ист. Обществѣ Нестора, т. XVI, IV.) *М. Грушевський*, LVII, Бібл. с. 21—22.

Скорочення авторських імен:

В. Г. — Володимир Гнатюк, **В. Д.** — Василь Доманицький, **Д. К.** — Денис Коренець, **І. Кр.**, **Кр.** — І. Кревецький, **І. Ф.** — Іван Франко, **І. Ш.** — Іля Шраг, **З К.** — Зенон Кузеля. **М. Г-а** — Марія Грушевська, **М. Г.** — Михайло Грушевський, **М. Т.** — Михайло Тершаковець, **С. Гм.** — Семен Гуменюк, **С. Є.** — Сергій Єфремов, **С. Т.** — Стефан Томашівський, **Ф. В.** — Федір Вовк, **Ф. М.** — Франц Марисюк.

Inhalt der I—LXII Bände

DER MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

(Jahrgang I–XIII.)

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovśkyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuauischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3 Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovśkyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyśkyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševśkyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorworf (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinśkyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedet vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovśkyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratśkyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem au. apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenśkyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der Ἀντίῤῥησις (1599)? von Dr. C. Studynśkyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bemodernen Kaukasiern, von M. Hrusevśkyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševśkyj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovśkyj zu Polen in den Jahren 1657-8, von D. Koreneć, 1—20; 3 *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII-XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26-38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyśkyj von M. Hruševśkyj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyśkyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyśkyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyćkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.- kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratśkyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševśkyj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševśkyj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko, S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukididеischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryćkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beitrage zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryćkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studyński, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko Gesellsshaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zue Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beiträgt, zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens von J. Verchratśkyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wiesenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševśkyj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynśkyj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratśkyj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie, S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichniss des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheil von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54). S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevśkyj, von M. Hruševśkyj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Bybelśkyj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovśkyj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševśkyj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonnesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende. von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jah- 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylycia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss). S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševśkyj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševśkyj, S. 1—6; 2. Dr. Eustachius Terlećkyj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des LI Bandes. 1. Die Tragoedie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von P. Žytećkyj, S. 1—24; 2. Einige Urkunden von Vladislaus von Oppeln, mitgetheilt von M. Hruševśkyj, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyćkyj, J. Levyćkyj, J. Lozynśkyj), von Dr. J. Makovej S. 1—58; 4. Miscellanea, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von M. Hruševśka, S. 1—18; 6. Bibliographie, S. 1—67; 7. Inhaltsverzeichniss des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XLV—L), S. 1—14.

Inhalt des LII Bandes. 1. Presburger Congress in Sachen der Babenbergischen Erbschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen österreichischen Interregnums, von B. Barvinśkyj, S. 1—27; 2. Zur Frage des chronologischen Zusammenhanges in der Chronik von Halyč und Vladimir, einige Bemerkungen zur Abhandlung des B. Barvinśkyj, von M. Hruševśkyj, S. 1—5; 3 Galizisch-Ruthenische Bibliographie vom J. 1772—1800, von I. Levyćkyj, S. 1—44; 4. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Schluss) S. 38—67; 5. Miscellanea S. 1—18; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela S. 1—25; 7. Bibliographie S. 1—43.

Inhalt des LIII Bandes. 1. XII archäologischer Congress in Charkov im J. 1902, von Dr. Al. Markevyč S. 1—17; 2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. A. Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S. 1—26; 3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško S. 1—71; 4. Miscellanea, von M. Hruševškyj. I. Franko und V. Hnatiuk S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj und A. Suško S. 1—17; Bibliographie S. 1—49.

Inhalt des LIV Bandes. 1. Beiträge zu den Textstudien der „Palinodia", von A. Suško, S. 1—40; 2. Aus den Verhältnissen der ostgalizischen Dorfes in der Mitte des XIX Jhrh., von G. Kmyt, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyćkyj, J. Levyćkyj, J. Lozyńskyj) von Dr J. Makovej (Schluss, Beilagen), S. 59—96; 4. Miscellanea, von I. Franko, B. Barvinškyj, M. Hruševškyj, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela (Schluss), S. 1—36; 6. Bibliographie, S. 1—66.

Inhalt des LV Bandes. 1. Zum Andenken an Alexius Markevyč, von M. Hruševškyj, S. 1—14; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško (Fortzetzung), S. 72—125; 3. Beiträge zur kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von N. Kr—škyj, S. 1—28; 4. Bemerkungen zu den „Beiträgen" des Herrn N. Kr—škyj, von J. Romančuk, S. 25—34; 5. Miscellanea — Zur Geschichte der ukrainischen Jugend in Galizien in den J. 1871—84, S. 1—26; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften (Schluss folgt), S. 1—12; 7. Bibliographie, S. 1—52.

Inhalt des LVI Bandes. Eine Nachricht über die Kosaken (ca 1470 J.), von M. Hruševškyj, S. 1—6; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung), S. 145—180; 3. Die Ruthenen Ungarns im Lichte der officiellen ungarischen Statistik, von S. Tomašivškyj, S. 1—46; 4. Miscellanea, von A. Suško, B. Barvinškyj, V. Hnatjuk, S. 1—33; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 (Schluss), S. 1—45; 6. Bibliographie, S. 1—37.

Inhalt des LVII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss folgt), S. 1—28; 2. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) — I. Memoiren und Briefe der Basilianer, mitgetheilt von Ar. Kryžanovškyj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševškyj, S. 1—24; 3. „Der König der Balagulen" Anton Šaškievič und seine ukrainischen Gedichte, von Dr. I. Franko, S. 1—34; 4. Miscellanea, S. 1—34; 5. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss folgl), S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—54; 7. Inhaltsverzeichniss des XII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. LI—LVI), S. 1—14; 8. Inhalt der I—LVI Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 15—24.

Inhalt des LVIII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss), S. 29—60; 2. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč und Auszüge aus seinem Nachlachst, getheilt von M. Teršakoveć, S. 1—48; 3. Miscellanca: Hilfarbeitstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstens in Galizien im XIX Jhrh., von M. Zubryćkyj, S. 1—4; 4. Wissenschaftliche Chronik: a) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1903 — Ukrainische Zeitschriften. St. Tomašivškyj und Iv. Kreveckyj; b) Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss), S. 1—60; 5. Biblographie, S. 1—46.

Inhalt des LIX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussishen Legende. X. Die Wiederauffindung der Reliquien des hl. Klemens, von Dr. Iv. Franko (Fortsetzung folgt), S. 181—208; 2. Vyhovškyj und Georg Chmelnyćkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, I—III (Fortsetzung folgt), S. 1—40; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. II. Einige Aktenstücke über die Theilnahme der Mönche der Kijever Klöster an den Bewegungen der Hajdamaken im XVIII Jhrh, mitgetheilt von S. Hruščenko, S. 1—16; 4. Miscellanea: Synodus provincialis acta Varsaviae an. 1561, mitgetheilt von Al. Suško, S. 1—17; 5. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologie und Archäologie in der westeuropäichen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S, 1—65; 6. Bibliographie, S. 1—33.

Inhalt des LX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des hl. Klemens, von Dr. Iv. Franko (Fortsetz. folgt), S. 209—256; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, I—III, S. 1—32; 3. Vyhovśkyj und Georg Chmelnyćkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, IV—VI (Schluss), S. 41—70; 4. Miscellanea: Ungedruckte Gedichte vou Artemovśkyj-Hulak, mitgetheilt von J. Romančuk, S. 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie.

Inhalt des LXI Bandes. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des. XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, IV—V, S. 33—64; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von Al. Suško (Fortsetzung), S. 126—177; 3. Neue Beiträge zur Geschichte der Verhaltens der russischen Regierung zu der Ukraine (1726—1737) von Ivan Džydžora, S. 1—40; 4. Miscellanea, S. 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela (Schluss), S. 1—25; 6. Bibliographie, S. 1—38.

Inhalt des LXII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. Ein polnisches Gedicht über die Metzelei in Umanj, mitgetheilt von Dr. Iv. Franko, S. 1—40; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, VI—X, S. 65—113; 3. Miscellanea, von A. Kryžanovśkyj und M. Hruševśkyj, S. 1—5; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903, S. 1—64; 5. Bibliographie, S. 1—34.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 16 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII à 3 Kronen, Bd. V u. VI à 4 Kr. Bd. XI 6 Kr. Bd. XVI 6 Kr.

2. Beiträge zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, uber die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie. Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulun (vierter Theil 6 Kr.

Chronik der Geselischaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—20 ukrainisch und deutsch.

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg,

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskyj, bis jetzt erschienen Bde I—LXIII (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko-Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:
1. Sieben Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—VII enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskyj (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahr., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569). Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4·50. Bd. V. enthält Materialien zur Culturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Juridische Zeitschrift, bis jetzt XII Bde, à 2 Kr.
4. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt VII Bde à 3 Kr.
5. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 6 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr.
Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 7 Kr. 20 H., B. II. Erzählungen, Bd. III., 2 Theil, Übersetzungen. Preis geb. à 4 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizirte bis jetzt 9 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction: die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:
1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen de königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd I Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.